

Фармон ТОШЕВ

☰
ЧОРРАҲА
☷
(Қисса ва ҳикоялар)

ТОШКЕНТ
«MASHHUR-PRESS»
2017

УЎК: 821.512.133

КБК: 84(5Ў)6

Т 71

Т 71 Тошев, Фармон

Чорраҳа. [Матн] *қисса ва ҳикоялар*/ Ф. Тошев.

– Т.: «MASHHUR-PRESS», 2017. – 128 б.

ISBN 978-9943-4934-4-5

Истеъдодли адиб Фармон Тошев қаламига мансуб ушбу насрий тўпламда инсон ҳаётининг қадри, меҳр-оқибат, сабр-қаноат тараннум этилади. Бу дунёда бирор амал беиз кетмаслиги, худди акс садодек инсоннинг ўзига қайтиши, шунинг учун одамийлик ҳамиша улуғланиши ҳикоя қилинади.

Азиз китобхон, ушбу китоб мутолааси сизга чексиз завқ бағишлайди, деб умид қиламиз.

УЎК: 821.512.133

КБК: 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-4934-4-5

МУҚАДДИМА

Қўрқув ва ёлғондан иборат бўлган ҳаёт ўлимдан ҳам ёмон, чунки ҳар кимга ҳаёт қувонч ва дунё неъматларидан лаззатланиш учун берилади.

“Авесто”дан

Азиз ўқувчим!

Ақл бутун коинот ичра яратилган барча жонзотлар ичра фақат инсонгагина мақбул кўрилган илоҳий неъматдир. Унинг замирида эса инсоннинг, аввало, ўзини таниши ва шу орқали яратганни идрок қилиши масъулияти ётади. Шу боис ўзини англаганлар бутун ҳаётини эзгуликка бағишлайди, ақл измидан чиқмай ниятларига яхши амаллар билан зийнат берадилар. Кимки ҳаёти тизгинини нафс кўлига топширса, кўзларини ғубор босиб, асл ҳақиқатни кўришдан бебаҳра қолади. Бунда ўз сўзини ўтказма олмаган ақл четда туриб, унинг хатти-ҳаракатларини кузатишга мажбур. Бу йўлнинг охири эса қандай тугаши маълум. Ахир, бежизга “Агар огоҳсен – шоҳсен!” дейилмаган-ку!

Шу боис асрлар давомида инсонга тўғри йўл кўрсатиш, уни доимо огоҳликка даъват этиш вазифаси адабиётнинг зиммасида. Салкам бир аср давомида мустабид тузум, энг аввало, миллий ўзлигимиз, тафаккуримизга таъсир қилишга, тилла суви югуртирилган кишанларни улуғловчи ғояларини онгу шууримизга сингдиришга уринганлиги ҳеч кимга сир эмас. Вужудимизга илашган чиркинлардан истиқлол нурлари ила покланаётганимиз ҳолда баъзан айрим ноқисликлар ҳам учраб турадики, бу янгиликка эврилиш жараёнининг бир текис кечмасли-

ги, ҳаётнинг инсоннинг яхши-ёмон амалларини ўлчовчи ўзига хос тошу тарозиси борлигини эслатиб туради. Инсон эса эзгу ишларию нопок амаллари билан ана шу тарози паллалари ўртасида посанги каби яшашга мажбур. У қайси паллага ён босса, ўша қиёфада юз кўрсатади. Мувозанат бузилса, ўзаро икки қутбда турувчи ҳалол ва ҳаром, ишонч ва хиёнат, рост ва ёлғон каби тушунчалар худди турфа хил бўёқларнинг ўзаро қўшилиб кетиб тасвирга тил ожиз кўринишга келиб қолгани каби ҳолга тушиб қолади.

Ҳарҳолда инсонга ҳаётининг сўнгги дамигача мувозанатни ростлаш, тўғри йўлни топиш имконияти ҳам берилган. Бугунги шиддатли ва жаҳоншумул воқеаларга бой жараёнда замонавий дунёқараш ҳамда миллий ўзликни уйғунлаштиришга интилаётган ўқувчини бадиий тўқима билан ишонтириб, ҳайрон қолдириб бўлмайди. Бемисл имкониятлару ақлбовар қилмас сир-синоатларга эга бўлган инсоннинг моҳиятини, ҳатто ижтимоий муносабатларини ҳам тадқиқ қилиш шу қадарлик чуқурлашиб кетдики, бу хулосаларнинг айримлари бадиий адабиёт вазифасига бўйлашиб бормоқда. Бугунги кун нафаси бизнинг бадиий адабиётда инсон моҳияти ва руҳиятини тасвирлаш, муносабат билдиришда ижобий ва салбий образлар яратишни анъана деб қабул қилганлигимизнинг хато эканлигини, инсон шахси муҳитга монанд ҳолда эврилиб туриши мумкинлигини эътироф этмоқда. Ҳар бир шахс ҳаёти ва фаолиятида ўзаро зид хислатлар кўпинча қоришиқ ҳолда бўй кўрсатишига гувох бўляпмиз. Мувозанатнинг залворли юкини елкасида тутган киши раҳбар лавозимида бўлса-чи?! Унинг қўллари ҳақиқат тарозиси дастагини маҳкам тута оладими ёки курсига тармашадими? Масъулият эгаси ва оддий инсон сифатида у қай қиёфада намоён бўлади, деган саволларга жавоб излаб, туман раҳбари мисолида ана шу жараённинг руҳий мувозанатини ўрганишга ва имкон қадар бадиийлик бўёғи ила тасвирлашга уриниб кўрдим.

Назаримда, китобда ўзига таниш образлар ёки воқеаларга дуч келган ўқувчи бадиий адабиётга янада кўпроқ қизиқади, маълум хулосага келади. Зеро, Абу Мансур Мотрудий айтганидек, “Ўтган ҳаётингни ўз муаллимнинг бил”. Лекин кишида бу ақидага риоя этиш эҳтиёжи қачон пайдо бўлади? Қаҳрамонларим тақдирдан ана шу саволга жавоб излаб кўрдим.

Муаллиф

ҲОКИМ

Қисса

- Дадаси, мастава қилгандим, озгина ичиб оласизми?
- Қорним тўқ.
- Эрталаб ярим коса обжўш ичдингиз, холос.
- Менга қара, хотин, иштаҳам йўқ, овқат кетмаяпти, тушундингми! Менга жуда ичинг ачиётган бўлса, индама, ҳозир мени тинч қўй!

Нигора вазиятни сал бўлса-да юмшатиш мақсадида кечаси яхши ухламаганлигидан салқиб қолган қовоқларию киртайган кўзларидан сезилиб турган эрига бироз яқин келди. Асабийлашаётганлиги юз-кўзидан сезилиб турган эрига разм солиб, ичидан зил кетди. Бир кечада қарилик аломатлари сезилиб қолибди-я! Ияги атрофидаги ажинлар, икки чаккасидаги сочлари, тикандек бўртиб қолган соқолидаги оқ ранглар янада кўпайгандек. Гавдаси ҳам хиёл букчайиб, елкаси чиқиб қолгандай кўринди. Илгари эътибор қилмаган экан. Беихтиёр кўзларига келган ёшни зимдан артиб, эрини кўролмаган ҳасадгўйларни ичдан қарғади. Хаёлида қандай қилиб бўлса ҳам эрининг кўнглини олиш, уни чалғитишни ўйлади. Бу туришда унинг бирор бедаво дардни орттириб олиши мумкинлигини ўйлаб, юрагига қўрқув оралади. Ўзига тасалли беришга уринди. Ишдан бўшаган битта унинг эрими, шукр, тўрт мучаси соғ, ана, нафси ўпқон раҳбарларнинг қанчасининг иши терговда, айримлар 10–15 йилдан бери тўшакка михланиб қолган. Кетса, мансабдан кетибди. Шукур, битта рўзгорни эплайди. Бировникига яримта нон сўраб чиқмайди. Ҳозир аввалги замон эмас. Илгарилари телевизорда Москвага сўроққа олиб кетилиб, ичи тўкилиб қайтган бегуноҳларни кўриб юрагимиз ғаш бўларди. Биз нега аза тутишимиз керак экан?!

Эрталабгача тинмай сув ичиб чиқди. Ишқилиб... Ми-
ясида чарх ураётган бир-биридан хунук хаёллардан чў-
чиб, ҳар эҳтимолга қарши кўйлагининг ёқасини ушлаб
“туф-туф” деб кўйди.

Нигора эрининг ўжарлиги ва кўполлигини билади.
Турмуш қургандан буён оилада эрининг айтгани-айтан,
дегани-деган. Қизишганда ўзидан бошқани кўрмай-
ди. Гарчи айби бўлса-да, ҳалигача ҳеч кимдан кечирим
сўраган эмас. Нигора дастлаб эрининг бу одатига кўни-
колмай юрди. Кейинчалик айрим дугоналарининг ўз
турмуш ўртоғига беписанд муносабатини кўриб, эрида-
ги камчиликлар фазилат, кўполлиги эса бошқалардан
устунлик бўлиб кўринди. Эрига ҳурмати ошди. Айниқса,
айрим оилавий давраларда эрига кўрсатилаётган из-
зат-икромдан боши осмонга етар, негадир ҳамманинг
олдида уни қўлтиқлаб олгиси, тантиқлангиси, бошқа-
ларга кўз-кўз қилгиси келарди. Қарашидан вазоҳат ёғи-
либ турадиган, холаси айтгандек “кўксиди Азроилнинг
туки бўлган” эрининг бир кечада қафасдаги ярадор шер
ҳолига тушганлигини ўйлаб юраги эзилди. Тўғриси,
унинг ҳозирги туришига раҳми келди. Ахир, бу аҳволда
ётаверса адои тамом бўлади... Ниҳоят юрак ютиб гап
қотди:

– Дадаси, Худога шукр, соппа-соғсиз. Кўлингизда гул-
дек ҳунар бор. Кўйинг, жаҳлдан сал тушинг. Болалар ҳам
ноқулай сезишяпти ўзини. Кенжангиз Бектош: “Дадам
билан бирга ейман”, деб таомга қўл ҳам урмаяпти.

Шухрат Акрамович сигаретасини ўчириб, тўлиб қол-
ган кулдонни четга суриб кўйди, суюкли ўғлининг ис-
мини эшитгандан сўнг вужудига илиқлик югурди, аммо
хотинининг юзига қарамай тўнғиллади:

– Нигор, менга қара, сен ҳам шу пайт менга ақл ўр-
гатма. Яхшиси, деразани очиб кўй. Тамаки ҳиди ўрнашиб
қолибди. Менга ақл бўлгунча манави кулдонни бўшатиб
кел. Хонага шунча кириб чиқдинг-у, шунга қолганда ақ-
линг чўлоқлик қилдими? Ўзи “меҳрибон маслаҳатчи-
лар”га ишониб шу ҳолга тушдим. Бўлди-да энди. Овқат

егим келмаяпти, дедим-ку! Бор, болаларга тушунтир, мени касал, де, грипп де.

– Вой, дадаси, касал эмаслигингизни билишади-ку!?

– Оббо! Билишса жуда яхши. Билишармиш! Гапини қаранг, ҳали муҳокама ҳам қилишар қайнотангга ўхшаб. Бор, мени ўлган де!

– Шуҳрат ака, бу нима деганингиз! Менга, болаларингизга ҳам шунақа муомала қиласизми? Бизнинг айбимиз нима?! Уйи куйсин шу мансаб деганининг ҳам...

Нигоранинг лаблари пирпираб кетди, ўпкаси тўлди. Энди гап айтиш ортиқчалигини сезди. Хонадан индамай чиқиб кетди. Шуҳрат Акрамович янги кутини очиб яна сигарет тутатди. Оббо, яхши иш қилмадим-да, кўнглидан ўтказди у. Кейин телевизор пультагини босди. Уч кундан бери уйдан чиқмаганлигини, гўё қидирувдаги жиноятчидай одамлардан беркинишга уринаётганлиги эсига тушди. Телевизор экрани ёришиб диктор аёлнинг озгин, чўзинчоқ юзи кўринди. “Хабарлар” бошланган экан. Ҳар қанча сабрсиз бўлмасин, бу гал бошловчи мухбирнинг гапини эшитишга тоқат топди.

“Шуҳрат Раҳматуллаев дастлаб туман биринчи раҳбари сифатида ишга фаол киришди. Ташкилотлар ва жамоатчиликни дастурлар ижросига жалб этишга уринди. Аммо маърузада таъкидланганидек, кўп ўтмай “оёғи ердан узилиб” қолди. Қўл остидаги ходимларни сенсираб, жамоатчилик фикри билан ҳисоблашмай қўйди. Муаммоларга ечим топиш ўрнига айбдорларни жазолашга киришиб кетди. Натижада туманда кейинги беш йилда бирорта ҳам дурустроқ корхона очилмади. Аксинча, борларида ҳам иш ўринлари қисқариб кетди. Тумандан юқори ташкилотларга тушаётган ариза ва шикоятлар кўпайиб кетди...”

Шуҳрат Акрамович диктор аёлнинг бу гапларини чўғ устида ўтиргандай базўр чидаб эшитди. Назарида бошловчи бу хабарни қандайдир ички қониқиш, мамнуният билан ўқигандай бўлди. Айниқса, хабарни тугатаётиб кулимсирагандай бўлди. Ҳарҳолда унга шундай

кўринди. Минг лаънат ҳаммасига! Ҳаммаси бир гўр. Йўқ, ҳали тугаган эмас, ҳали ҳаммага кўрсатиб қўяди. “Бу Худонинг иши, пешанамда бор экан”, дейдиганлардан эмас, гапининг икки бўлиши ўлим билан баробар, шу боис бу гапларни ҳазм қила олмади. Хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Айниқса, раҳбар бошқаларга ибрат бўлиш ўрнига маънавий муҳитнинг бузилишига “йўл очиб берди” дегани алам қилди. Қўллари мушт бўлиб тугилди, тишлари аламдан ғижирлаб кетди. Кейинги вақтларда кўплаб ўз вазифасига нолойиқ раҳбарларнинг ишдан олинганлиги, ўзининг ёлғиз эмаслигини ўйлаб кўнгли бир оз таскин топгандай бўлди. Ростда, олти йил ишлаган бўлса, бир кеча ҳам бундай одамга ўхшаб дам олган эмас. Нима, битта у буздими маънавий муҳитни? Ҳарқалай, балиқнинг боши у эмасдир. Тепадан илтимос қилиб ташкилотга раҳбар қўйдирганлари, у ёки бу соҳани текшириб, “илтимосчи”ларни маълумотномага қўшмаганлари, вакиллик баҳонасида қилиб кетган ишлари маънавий муҳитни бузиш эмас экан-да. Ўринбосари тугул, ҳатто оддий ходимини ҳам ўзи мустақил ишга ололмаса, ишдан бўшата олмаса, уларнинг нодонлигию ношудлигига ҳоким айбдорми? Телевизорга чиқволиб вайсаётган мана бу алломалар қаердан оляпти бу гапларни?!

Умуман Шухрат Акрамович ҳайрон, агар иш юришмаса, фақат ҳокимни алмаштириб, муаммога ечим топгандек қувонишади. Жиноятчиликнинг кўпайгани, коммунал қарзлар кўпайгани, солиқ ундириш сустиги учун ҳам ҳоким жавоб беради. Ҳатто яқинда битта туман ҳокимини мактаблардаги иситиш тизимининг ишламаганлиги учун вазифасидан озод қилишди. Нега бу камчиликлар бевосита соҳа эгаларидан сўралмайдими, ахир, улар ҳам маош олишади, имтиёздан фойдаланишади-ку?! Ахир, шу вақтгача ҳаммаси бинойидай кетаётган эди-ку!

– Гапир, ука, гапир. Ажрашган ёш оилалар, уришган қўшнилар, дарсга бормаган талабалар учун ҳам ҳоким айбдор, деявер. Биласан-да, ҳозир гапира олмайман, тор-

тиша олмайман. Анави залда ўтирганлар эса бемаҳал ёмғирни шу одам ёғдирган десанг ҳам қўл кўтараверишади. Мени тайинлашганда ҳам шунақа бўлганди...

У бу гапларни пичирлаб айтдим, кўнглидан ўтказдим, билмай қолди. Ҳарқалай, телевизорни ўчиргач, кўнгли сал таскин топди.

Акрам муаллим етти нафар ўғилни вояга етказди. Робия хола бешинчи фарзанди – Шухратни туққанидан кейин кўп ўтмай саратон касалидан вафот этди. Муаллим болаларини ўйлаб, бир йилдан сўнг ўзи билан бирга ишлайдиган Мусаллам исмли муаллимага уйланди. Бояқиш эри сен туғмайсан, деб ажрашгани алам қилган эканми, уч йилда икки фарзанд туғиб берди. Азиз ўқувчим! Сизга бу гапни маълумот учун айтдим, холос. Аслида гапнинг индаллоси бундай...

Уруш болаларига осон бўлган эмас. Етим қолганлари етмаганидек, улар далада, корхонада аёллар билан тенгма-тенг ишлашга мажбур эдилар. Агар аскарликка одам етмай қолса, бўйи кўзга ташланган, гавдаси пишиқроқ ўсмирларни сен вояга етгансан, деб урушга олиб кетишарди. Одамларнинг жанггоҳда кимнингдир умр шамчироғи ўчганлигидан хабар келтирувчи “қора хат”лар ва фронтдан мажруҳ бўлиб қайтаётган аскарларни кўравериб, юраги олиб қолинган. Шу сабабли ота-оналар сельсоветга бориб, ўз ўғиллари ёшини кичикроқ қилиб кўрсатишга ёки пора бериб бўлса ҳам “бронь” деган қоғозни олишга интилишарди.

Акрамнинг отаси бу ишни бир амаллаб эплади. Ўғлини “кўпга келган тўй”дан олиб қолди. Лекин бу ҳақда ўғлига чурқ этмади. Сенинг ёшинг аслида шунақа, деб қўя қолди.

Акрам бу ҳолатнинг моҳиятини кейинчалик тушуниб етди. Айниқса, Турғун ака уруш тугагандан сўнг қишлоққа

қўлтиқтаёқ билан кириб келганида кўрган томошаси унга кўп нарсани маълум қилди. Турғун ака колхозда бухгалтер бўлган. Уйланганининг иккинчи ойида эса уни фронтга жўнатишган. Турғун ака госпиталда ётганида кимдир хат ёзиб хотини унга хиёнат қилганини, Аслам қассобдан фарзанд кўрганини маълум қилган экан.

Йўловчи машина билан қишлоққа амаллаб етиб келган Турғун ака ўз ҳовлисига эмас, тўғри Аслам қассобнинг уйига борган. Айтишларича, у алам устида йўл-йўлакай Аслам қассобни ҳам, хотинини ҳам қарғаб, сўкиб келган. Қий-чувдан бутун қишлоқ йиғилган, урушдан қайтганлар ҳам. Хотини унинг оёғига йиқилиб кечирим сўраган.

– Менга сизни ўлган деб айтишганди. Қора хат ҳам келтиришди. Кечиринг, айб менда...

У бу гапларни эшитишни ҳам истамаган. Ҳовли ўртасида Аслам қассобнинг биқинига пичоқ урган.

– Менинг хотинимни тортиб олдингми, сен ҳам мендай майиб бўлиб юр!

Турғун акани милицияга, Аслам қассобни эса шифонага олиб кетишган. Кўп ўтмай суд бўлган. Айтишларича, Турғун ака судда ёмон гапирган, катталарнинг нафсониятига теккан.

– Биз, мана, урушга бориб Ватан учун жангга кирдик. Бу ерда қолганлар-чи, қани, айтишсин, қайси бири Ватан учун хизмат қилди? Биттаси, “бронь”ни сотиб олиб, сельсоветга раислик қилмоқда, биттаси “носоғлом” деган қалбаки ҳужжат қилиб менинг хотинимни тортиб олди. Яна биттаси одамлар жон олиб жон бераётган бир пайтда ўзига данғиллама уй қурди. Айтинг, ўртоқ судья, бу одамларга ҳукми ким ўқийди?!

Турғун ака фронтдаги командирига хат ёзган, кейин суд қайта бўлган, Аслам қассоб эса даъвоим йўқ, деган мазмунда хат ёзиб, бироз даволангач қишлоқдан кўчиб кетган.

Акрам ўшанда шудгор тракторида ишларди. Унинг вазифаси плугнинг тўғри боришини кузатиш, плуг орасига тиқилиб қолган ғўзапоя илдизи ва хас-хашагини

тозалаб туришдан иборат эди. Баъзан бу ишни у тўхтов-сиз ўн соатгача бажарарди. Раис рухсат бермаса, кеч қоронғугача далада қолиб кетишарди.

Бир куни плуг орасига хашак тиқилди. У қўлидаги таёқ билан хашакни туширишга ҳаракат қилди. Тракторчига “тўхта” ишорасини қилмади. Туртиб юборсам, тушиб кетади, деб ўйлади. Аммо хашакка лой аралашган экан, таёқ билан туртса-да, тушиб кетмади. У плуг тепасида туриб, хашакни оёғи билан итариб юбормоқчи бўлди. Қаттиқроқ тепкилаган эди, оёғи хашак аралаш лойга кириб қолди. Яхшиям тракторчи боланинг жонҳолатдаги қичқириғини эшитди.

Минг афсуски, эҳтиётсизлик ўз ишини қилганди. Плуг тиши Акрамнинг болдирининг ўртасидан кесиб юборган, қон шариллаб оқарди. Акрам декабрнинг аччиқ изғиринидан титраб ранги оқариб кетган, оёғи бор-йўқлигини ҳам сезмай қолди. Ота эса ўғлининг қонга беланган оёғини кўриб додлаб юборди.

– Эй, Худо! Нима гуноҳим бор эдики, мени бунча синовга дуч қиласан?! Боламини уруш деган офатдан сақлаб қолдим десам, яна нега бу балого гирифтор қилдинг?!

Бояқиш ота палатага қўшимча каравот қўйиб, бир ҳафта ўғлининг ёнида ётди. Нима учундир шу фарзандининг зеҳну фаросатига, илмга чанқоқлигига ҳаваси ва умиди бошқача эди.

– Ҳали насиб этса, чопқиллаб кетасан, ўғлим. Катта олим бўласан. Ўзим сени Тошкентда ўқитаман.

Ниҳоят уруш тугади. Акрамнинг оёғи тузалиб кетди. Фақат болдирида ўша машъум воқеани эслатиб турувчи чандиғи қолди, сал шамоллатса, кечалари тиришадиган асорати ҳам бор.

Ота ўз сўзида турди. Ёши катта бўлса-да, Акрамни туман марказидаги ягона ўрта мактабда ўқитди. Ҳатто 8-синфга ўтганида халқ таълими бўлими раҳбарлари унга бошланғич синфларга дарс ўтишига рухсат беришди. Мактабни тугатиш арафасида Самарқанддан келган олимлар бошқалар қатори уни ҳам имтиҳон қи-

либ кўришди ва иқтидорига қойил қолишди. Уларнинг таклифига кўра Акрам отаси айтганидек Тошкентга эмас, Самарқанд университетига ўқишга кирди. Беш йил давомида интилувчан талаба курсдошларига фақат ёш жиҳатдан эмас, фан сирларини ўрганишда ҳам ибрат кўрсатди. Таниқли олимлар сабоғини олди.

Давлат имтиҳонлари бошланганда отанинг тоби қочди. Шифохонадаги муолажалар таъсир қилмагач, уйга келтиришди. Стипендиат бўлгани учун Акрам барча имтиҳонларни муддатидан олдин топшириб қишлоғига йўл олди. Отасининг аҳволи ҳақиқатан оғир экан. У Акрамнинг қўлини силаб турди, ҳиқилдоғидаги ғам сувини ютгач, сўради:

– Ўқишларинг тугадими, болам?

– Ҳа, отажон, тугади, имтиҳонларни олдиндан топширдим, ҳаммаси беш.

– Дипломингни бир кўрсам, армоним йўқ эди. Сен катта олим бўлишинг керак, ўғлим.

– Албатта, отажон, келгусида олим бўламан. Мени университетда ўқитувчи қилиб қолдиришмоқчи.

– Раҳмат. Дипломингни бир кўрсам эди....

Акрам акалари билан маслаҳатлашиб, эрта тонгда йўлга чиқди. Ректоратга кириб аҳволини тушунтирди. Унга шартли равишда дипломини беришди. Акрам уйга елдек учиб келди. Кеч тушганда ака-укалари, янгалари – ҳамма йиғилган экан.

– Келдингми? – деди онаси. – Боятдан бери сени сўрайди. Олдига бор, келганингни маълум қил, яхши эшитмаяпти.

– Салом, отажон, мен келдим, мана дипломим, қаранг. Эсингиздами, сизга яхши ўқийман деб ваъда бергандим. Мана, кўринг, “қизил диплом” беришди.

Ота секин кўзини очди. Атрофга қаради, сўнг ёнида ўтирган ўғлини кўрди. Кўкрагида турган дипломни ўнг қўли билан аста сийпалади.

– Раҳмат, болам, сендан розиман. Ака-укаларингга бош бўлгин...

Акрам бу ҳақда кўп эшитган, яъни жони чиқаётган одам нимагадир ёки кимгадир илҳақ бўлса, ўшани кўрмагунча кўзи очик тураркан. Бу гал ўзи гувоҳ бўлди. Ота бошқа гапира олмади, бир “пуф” деди-ю, боши ўнг томонга эгилиб қолди. Унинг жони узилганди.

У отасининг биринчи васиятини бажара олмади. Келаси йили баҳорда қишлоғига қайтиб келди. Ўғай она ҳам вафот этгач, ака-укаларига бош-қош бўлиши керак эди. Қишлоқда зиёли, айниқса, математика фани ўқитувчиси йўқлиги учун уни дарҳол мактаб илмий бўлим мудирлигига қўйдилар. Бир йил ўтгач, шу мактаб муаллимасига уйланди.

Муаллимни кўп яхши ишларга, ҳатто райкомга таклиф қилишди, аммо у мактабни афзал кўрди. Ўқитувчилик баробарида номзодлик ишини ёқлаб олди. 50 ёшга тўлганида халқ ўқитувчиси бўлди. Умр бир маромда давом этаверди.

Йиллар ўтган сайин Акрам Раҳматуллаевнинг кайвонилик салоҳияти ошиб бораверди. Муаллимдан маслаҳат сўровчилар кўпайди. Бинобарин, бу ҳолатга у кешининг ўзи ҳам ўрганиб қолди. Шухрат “Ҳали муҳокама ҳам қилишар қайнотангга ўхшаб” деганда отасининг ана шу одатини писанда қилган эди.

Йўқ, у фақат бунини эмас, ишдан бўшаган кунини отасининг кечқурун уйга келиб айтган насиҳатларини ҳам писанда қилган эди.

Эл юзига элак тутиб бўлмайди. Акрам муаллим ўша куниниёқ бу хабарни эшитди. Кўнгли сезиб юрган бўлса ҳам ўғлининг ҳокимликдан кетишини оғриниб қабул қилди, ҳарқалай, ота-да! Шу сабабли кунни кеч қилмасдан уйдан чиқди. Борай, бечора ўзини еб ётгандир. Ахир, лавозимдан кетиш осонми?

Шухрат ҳақиқатан бир ҳолатда эди. “Уф” тортади, тамаки чекади, уйда у ёқдан-бу ёққа юради. Юрса ҳам, турса ҳам ўзини тафтиш қилади. Нима бўлапти ўзи, нега уни ишдан олишди? Туман кўрсаткичлари жуда ёмон эмаску?! Ундан баттарлари ҳам бор-ку?! Эл қатори ишлаётган

бўлса. Ишлар кетаяпти. Ҳа, энди, бировга яхши гапиради, бировга ёмон, икки юз нафар раҳбарнинг ҳаммасининг бошини силамайди-ку?! Унинг бу борада ўз фалсафаси бор: асал бўлма, яловчилар кўпаяди. Бир марта ялашига қўйиб берсанг, ялаб-ялаб тугатишади. Қалампир бўл, бир ялаган қайта яқинлашмайди. Рангингдан қўрқиб туришади.

Акрам муаллим ўғлини узоқ бағрига босди. Шуҳрат ҳам отасининг меҳрини ҳис қилди. Ҳар гал эътироз билдирадиган отасининг бу галги илиқ муносабати, ғамхўрлиги кўнглидаги ғашликни бироз тарқатгандек бўлди.

– Келинг, дада, яхшимисиз?

– Қани, омин, ҳаммамизни бало-қазолардан Яратганнинг ўзи асрасин! Яхшимисан, болам, саломатлигинг яхшими?

– Шукр, кўриб турганингиздек юрибмиз. Мана, бугун амални ҳам эсон-омон топшириб олдик.

– Ота учун фарзанднинг камоли қанча муҳим бўлмасин, менга ҳозир сенинг соғлигинг, оилангнинг бахти муҳим. Ота-бобомиз амалдор ўтмаган. Шунисига ҳам шукр, ёмон ишламадинг.

– Шуниси алам қилади-да, дада. Ҳокимлик дегани шунақа вазифа эканки, агар катталар исташса, қаҳрамон қилиб қўйишади, агар исташмаса, ҳар бир ҳаракатингиздан камчилик топишаркан.

– Ундай дема, болам, ёмон раҳбар дегани ёмон одам дегани эмас. Раҳбарлик вақтинчалик иш. Доимий раҳбарлик фақат оилада бўлади.

– Раҳбар бўлиб кўрмагансиз-да, дада.

– Нега, мактабга 20 йил директорлик қилдим, нима, у раҳбарлик эмасми?

– Ҳа, энди, мактаб билан туманнинг фарқи бор-да.

– Шу ерда адашяпсан, ўғлим, юз одамни бошқара олмаган киши уч одамга ҳам раҳбарлик қила олмайди. Республика, вилоят раҳбарларининг ишдан кетганини кўрдим. Худо асрасин, аммо айримларнинг мажлисининг ўзидан қўлини боғлаб олиб кетишди. Сен шукр қил, бағримдасан, соппа-соғсан. Менга шуниси етарли.

Шухратнинг илк бор отасига раҳми келди. Бечора, қалбидаги шунча изтиробини ичига ютиб, менинг кўнглимни кўтаргани келган. Боласининг амалдан кетиши отага алам қилмайдими? Қилади, лекин Акрам муаллим ўзини эмас, ўғлининг тинчлигини ўйлаяпти. Аслида илгари ҳам шундай бўлган, лекин Шухрат буни англамаган, аниқроғи, англашни истамаган. Эҳтимол, бунга раҳбарлик ғурури йўл бермагандир...

– Ҳар кимнинг ўз ҳаёти бор. Кечагина йиғилишу давраларда бирга ўтирган ҳокимлар, танишлар юзига қандай қарайман? Ишимни эплотмадим, дейманми? Кўчага ҳам чиқолмай қолдим. Гўё ҳамма мени бармоғини бигиз қилиб кўрсатаётгандай, устимдан кулаётгандай туюлади.

– Бу дунёда ким ўз ишини қойилмақом қилиб эплабди? Беайб парвардигор, болам.

Шу ерга келганда Шухрат Акрамовичнинг сабри чидамади, эски касали кўзгади.

– Наҳотки мен ишдан бўшатишга лойиқ ҳаракат қилган бўлсам?

– Бир шоирнинг шеъри бор. У шундай дейди:

*Дерлар: айбсиз ул парвардигор,
Ҳар тўқисда битта қусур бор.
Хатолардан қўрқмагил, дўстим,
Қўрққил уни этмоқдан такрор.*

– Ота, яна ўша панду насиҳатга ўтдингизми? Била-сиз-у, жонимга тегиб кетган шунақа гаплар. Қаёққа қараманг, маслаҳат, насиҳат. Тухумдан чиққанидан тортиб тиши тўкилиб қолганигача маслаҳат беради. Ҳатто комиссияман деб гердайиб келганнинг аслини суриштирсанг, санэпидстанцияда ишлаши маълум бўлади. Минг лаънат, ундан кўра бургангни ўлдир, битингни тер. Лекин ундай эмас, деёлмайсан, нима деса, қўл қовуштириб турасан. Акс ҳолда арзимаган хатоингни дўмбира қилиб чалавериб, шишириб юборишади.

– Давлат арқонни доимо узун ташлайди. Ҳар бир раҳбарга ўз камчилигини тузатиб олишга имкон беради, сабр-қаноатингни синайди. Яхши кадрни кўчада қолдирмайди, тажрибангдан, илмингдан фойдаланади ҳали. Шу сабабли ортиқча гап-сўз қилма, битта-иккита ғайбатчининг сўзига ишонма, демоқчиман, холос. Қизишма.

Сухбатнинг охири кутилмаганда совиди. Нигора дамлаб келган чой қайтарилмади ҳам, пиёлага сузилмади ҳам. Шухрат ўрнидан туриб тамаки тутатди. Акрам муаллим эса дастурхонга фотиҳа ўқиб ўрнидан турди.

– Майли, болам, виждонинг буюрган ишни қил, фақат шошилиб хулоса чиқарма. Одамлардан қочма...

* * *

Акрам Раҳматуллаев уруш даври қийинчиликларидан ташқари иккита тизимни кўрган одам. Тўғри, жамиятда бундай одамлар кўп, аммо умр довларидан хулоса чиқараётганлар бармоқ билан санарли. Эҳтимол, математик бўлгани учундир. Унинг айтишича, фалсафанинг асоси ҳам математика. Буюк мутафаккир Пифагорнинг “Дунёни сонлар бошқаради” деган гапини доимо такрорлаб юради.

Ҳақиқатан агар дўппини бошдан олиб, бундоқ ўйлаб кўрсангиз, инсоннинг бошига тушадиган барча ташвишлар унинг ўз ҳаракати оқибатини олдиндан кўра олмаслигидан келиб чиқади. Математик масалада ҳам шунақа: битта белги ёки арзимаган рақамда хато кетса, натижа айтганингиздек чиқмайди. Бу масалани тўғри қоида асосида қайта ечишингиз зарур. Бироқ ҳаётда масалани қайта ечиш жуда оғир кечади, кўп ҳолда бу ишнинг мутлақо имконияти йўқ.

Турмушнинг ана шу қоидаларини ўзлаштиргани сабабли Акрам муаллим ўз қавмининг чинакам кайвонисига айланди. Дарвоқе, кайвонилик лавозим эмас. У қарор ёки буйруқ билан берилмайди. Баъзан тажрибали раҳбарлар ҳам кайвони бўла олишмайди. Халқ кайвонини ўзи танлаб олади ва унга суянади. Айрим раҳбарларда

кайвониларга нисбатан ғайирлик борлигининг сабаби ҳам шунда. Ҳақиқий кайвони эса ўз салоҳиятини кўз-кўз қилмайди ва раҳбарнинг хурматини сақлайди. Акрам ака ана шу тоифа инсон эди.

Катта қизи Ҳанифа педтехникумнинг чизмачилик бўлимини битирган, турмушидан кўнгли тўқ.

Аҳрорнинг ҳам қизиқшини ҳисобга олиб, автомобил йўллари техникумига қўйди, кейин у шу соҳада институтни ҳам сиртдан битирди. Мана, ҳозир қўшни туман йўл қурилиши идорасини эплаб турибди. Укамга гап тегмасин, деб ўз туманига ишга ўтмади.

Оғайнилари орасида турмушда керакли касб эгалари бўлсин, деган мақсадда Ҳалимани ҳамшираликка, Икромни эса қурувчиликка ўқитди. Энг муҳими, фарзандларини уйда бадиий китоб ўқишга ўргатди. Чунки муаллим бадиий тафаккурли одам ўз ҳаёти ҳақида ўйлаб юришини, оқ билан қорани яхши ажратишини биларди.

Шухрат... У сал бошқача ўсди. Тўғри, у яхши ўқиди, айниқса, табиий фанлардан фақат беш олади. Зеҳни ҳам дуруст, фақат унинг тасодифий қарорлар қабул қилиши отани ташвишлантирарди. Чунки болаликда сингган характер катта бўлганда, айниқса, жаҳли чиққанда панд беришини у яхши биларди. Аввалига бола билан жиддий шуғулланишга ҳаракат қилди. Аммо хотини Робия саратон касаллигига чалингач, деярли бир йил у билан овора бўлди, Шухрат опалари қўлида тарбия кўрди. Мусаллам муаллимага уйлангач эса ҳамма нарсани ўғай онадан кўрмасин деган мақсадда Шухратнинг айрим хурмача қилиқларидан кўз юмди, қаттиқ гапиришдан тийилди. Ана шу қисқа муддат ичида эътиборсизлик ўз ишини қилиб улгурган эди. Шухрат гарчи чаққон, зеҳнли, ҳар қандай ишни уддалаб кета олса-да, уйдагилар билан ҳисоблашмай қўйди. Бирор кори ҳол қилиб қўйса, айбни акалари ва энди мактабга қатнай бошлаган ўғай укаларига тўнкашни, буйруқ беришни ўрганди.

Акрам муаллим бу ҳолатни сеза бошлади. Ўғлининг кўрс ва қайсарлигидан ўксиган пайтда Мусалламни

“Хафа бўлманг, тоғасига тортган” деб овутарди. Раҳматли Робиянинг акаси шунақа бўлган: қайси тўйга борса, ишқал чиқариб келарди. Ҳатто бир қўшниси билан айтишиб қолиб, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, уни дўппослаб, ўсал қилиб қўйган, олти ой “ўтириб” ҳам келган.

Тоғанинг тақдири ҳам феъли каби тасодифга бой, палапартиш. У мактабдалигида сувда сузиш билан шуғулланган, уйлари канал ёқасида бўлгани учун чўмилавериш, маррага бошқалардан олдин етиб келган, ҳатто вилоятда чемпион бўлган. Билим юртида ўқиганидаям уни турли мусобақаларга жалб этишган. Одамларда сув спорти ҳақида тасаввур кам бўлгани учун уни доимо “чемпион” деб чақиришарди. Райижроқўмда сувга чўкаётганларни қутқариш кўнгилли жамиятини тузиш топшириғи берилганида кўпчилик ҳеч иккиланмай Тоғани танлаган. Шундай қилиб саводи ўртамиёна кимса тақдир тақозоси билан райижроқўмда ажратилган хонада бўйинбоғ боғлаб ўтирадиган бўлди.

Мустақилликда эса бунақа ташкилотларга эҳтиёж қолмади. Катта давраларда юриб ўрганган Тоға эса ўзи яшаётган маҳаллани иккига бўлиб, биттасига жамоатчилик асосида оқсоқол бўлиб олди, аммо бояқиш бу ерда кўп ишлай олмади.

Тоға ҳақида гап кетганда Акрам муаллим доимо бир ривоятни эслайди.

Бир мансабдор одам ишдан бўшабди. Уни вақтинча маҳаллага раис қилиб қўйишибди. Бу ерда ҳам ишни эплай олмабди. Кейин у ҳовуз бўйига чорпоя қўйиб олибди. Эрталабдан кечгача чорпояда ўтириб, ҳовузга сувга келганларга “челакни ташла”, “челакни ол”, “энди боравер” деб гапириб турар, шу ишидан юраги таскин олар экан.

Акрам муаллим бундай хулқ-атвор бир кун келиб панд беришини яхши билгани учун ўғлидаги манманлик ва асовликни тўғрилашга жон-жаҳди билан уриниб кўрди. Ҳатто бир куни Сулаймон тоғасининг ҳаётини мисол қилиб панд-насиҳат берди. Ўшанда у отасини айблаганиди:

– Дада, мана қаранг, сиз нафақа ёшига етиб қолдингиз. Энди замон ўзгарди. Нега энди мен сиз амал қилган ақидалар билан яшашим керак?! Мен танилишни, одамлар қилмаган ишни қилишни истайман, билдингизми?! Замонага, билсангиз, ҳозир менга ўхшаган одамлар керак.

– Ўғлим, албатта, мен замонавий бўлишингни истайман. Ўқишингдан хурсандман. Агар хулқ-атворингни сал ўзгартирсанг, бундан ҳам кўп омадга эришасан, дейман-да.

– Ота, сиз ҳаммага насиҳат бериб ўрганиб қолгансиз. Акамлардан ажралиб турсам ёмонми? Улар ҳам фан тўғарагига, спорт секциясига борсин, шахмат ўйнасин. Мен улардан ёрдам сўраганим йўқ-ку?!

Акрам муаллим шу пайтгача на фарзандлари, на шогирдлари ва таниш-билишларидан бундай дакки эшитмаганди. Ҳатто ўзи ҳам бировга бу даражада қўполлик қилмаган. Ҳатто шу пайтгача раҳматли Робиянинг ҳам, ҳозирда эса Мусаллам муаллиманинг ҳам кўзига тик қараб гапирмаган. Уларни сизлаш баробарида гапини бошқа бир нарсага қараб айтарди. Мусаллам бир гал бўйинбоғини тўғрилайётганда четга қараб турган эрига “Домла, нега кўзимга қарамайсиз, шунчалик кўрқинчлиманми-а?” деганди. Муаллим ҳам бошлаб жавоб берганди ўшанда:

– Муаллима, меҳр кўзда дегани кўзга тик қараш эмас, узоқдан меҳр билан тикилиш, дегани. Кўзга тик қараш инсондаги ҳурмат-иззатни йўқотади...

Хуллас, Шухрат мактабни битиргач, дўстлари билан маслаҳатлашиб, қишлоқ хўжалик институтига ҳужжат топширмақчи эканини айтди. Ота хурсанд бўлди, Мусаллам ҳам.

– Домла (у эрига шундай мурожаат этарди), яхши бўпти-да, бизнинг оиламиздан ҳам насиб этса раис, райком чиқади...

Акрам муаллим хотинининг шамасини тўғри тушунди. Ўша пайтларда раҳбарликка қишлоқ хўжалиги

ходимлари кўпроқ қўйилаётганди. Райкомда ишловчи баъзи раҳбарлар ҳам эртасини ўйлаб, қишлоқ хўжалиги институтига сиртдан ўқиш учун ҳужжат топшира бош-лашди. У яхши ният билан оталик дуосини берди:

– Майли, болам. Илоҳим, ниятларинг ижобат бўлсин. Яратганнинг ўзи ёмон кўзлардан асрасин, омин!

* * *

Шуҳрат отаси кутгандек ўқиди. Аввалига ҳамма фан-лардан “аъло” олиб юрди, учинчи курсда стипендиат бўлди. Анжуманларда унинг номини ҳурмат билан айта бошлашди. Ихчам илмий тадқиқотларга қўл урди. Илмий раҳбари ёрдамида плуг мосламасига ўзгартириш кири-тиб, патент олишга ҳам эришди. Дастлаб айрим эринчоқ курсдошларига зиёфат ёки пул эвазига курс иши ёзиб бериб юрган Шуҳрат домлалар даврасига қўшила бош-лагач, талабалигини ҳам ҳис қилмай қўйди. Чунки у энди катта давранинг одами эди. Ўртоқлари билан баъзи дав-раларда ўтирганда кулиб, “Агар омадинг бўлмаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлолмайсан” деб ўзининг “кетмо-ни учган” лигига ишора қилишни яхши кўрарди.

Шуҳрат мактабда гуруҳ сардори эди, лекин инсти-тутда етакчининг вазифаси бошқача экан. Чунки мак-табда синф журналини келтириш, йўқлама қилиш, турли эълонларни болаларга етказиш билан шуғулланарди. Бу ерда эса турли топшириқлар, шу билан бирга масъулия-ти ҳам кўп экан. Обунага, ҳашарга, пахтага, туғилган кун-га, яшириб нима қилсин, ҳатто айрим имтиҳонлардан ўтишга йиғилган пуллар – ҳамма-ҳаммаси сардор қўли-дан ўтади. Шуҳрат ўзи айтганчалик эшак бозорига эмас, бошқача бозорда дуппа-дуруст даллол бўлди ва вазифа-сини “хаппа-ҳалол” бажарди. Мактабда бундай ишларни ўқитувчи бажарарди.

Бир куни қизиқ бўлди. Талабалар гуруҳ раҳбарини 50 ёши билан табриклашмоқчи бўлишди. Домлага бил-дирмай пул йиғишди. Курсдошлари Шуҳрат, Дилшод ва Гулнора биргаликда совға олгани боришди. Совғани

Гулнора танлади, бошқаларга ҳам маъқул тушди, лекин кассага пулни Шуҳрат тўлади. Пулни тўлаб бўлиб, чўнтагига қараса, озгина пул ортиб ҳам қолибди. У буни курсдошларига билдирмади, аммо уларга:

– Энди мен сизларни бир зиёфат қиламан, – деб кафега бошлади. Аввалига тортиниб турган курсдошлари овқатланиб бўлгач, хурсандликларини яшира олишмади:

– Раҳмат, Шуҳрат, жуда саховатли одамсан-да, бекорга сардор қилиб сайламаганмиз...

Кўп ўтмай факультетда обуна учун пул йиғилди. Декан котибаси бу ишда анча тажриба орттирган экан. Шуҳратнинг анча бозор кўрганлигини сезиб у билан очикчасига гаплашди:

– Гуруҳингизга 15 та газетага обуна бўлиш топширилган. Ўшани ярим йилга расмийлаштирамиз. Барибир ёзги таътилда, пахта йиғим-теримида газетани олмаймиз. Қолганининг ярми меники, мана, ярми сизники. Битта чиройли костюм-шим олиб кийинг. Бировга гуллаб қўймасангиз бўлди, хўпми?

– Қўйсангиз-чи, опагон, шунақа бемаза болага ўхшайманми-а? – Кейин битта-иккита хизмат бўлса, тортинмай айтаверинг, демоқчи бўлди-ю, аммо индамай қўяқолди.

Домлалар билан яқин муносабати Шуҳратнинг мавқеини курсдошлари орасида кундан-кун ошириб боради. Бир кун дўсти Дилшод математикадан тўрт олиши зарурлигини айтди.

– Биласанми, жўра, стипендияга озроқ қўшилади. Домлага илтимос қилдим, биласан, инжиқ одам, гапга кўнмаяпти. Бир гаплашиб кўрмайсанми, сен билан яхши-ку?

Тошматов Шуҳрат билан ҳақиқатан ҳам яхши муносабатда. Чунки Шуҳрат отасидан пухта ўзлаштиргани учун мисол ва масалаларни ҳаммадан олдин ва хатосиз ечади. Ҳатто домланинг иши чиқиб қолганида дарсни унга топширган пайти ҳам бўлган. Тошматов аввалига

кўнмади, у “Жўрангнинг билими пуч, учдан юқорига арзимайди”, деди. Мен ўзим жиддий шуғулланиб, келгуси семестргача ўргатаман, деган гапидан сўнг “тўрт” қўйиб берди. Ўшанда Дилшод Шухратнинг чўнтагига пул солди.

– Ие, бу нима қилганинг, жўра?

– Менга қара, отамга ваъда берувдим. Тўрт олганимни эшитиб мукофотига пул бериб юборибди, ярми сеники, ҳалол.

Шухратга кўпчилик ҳавас қиларди. Айниқса, бировнинг ҳожатини чиқариб, раҳмат эшитган ёки совға олган кунлари янаям очилиб кетарди. Кундан-кун унда ўзига бўлган ишонч ортиб борарди.

Албатта, бу ҳожатбарорликлардан беҳабар Акрам муаллим Шухратнинг ютуғидан ғурурланди, изимдан бораяпти, деб ўйлади. Институтга келиб, домлалар билан суҳбатлашиб турди, ўғлига маслаҳатлар берди.

– Раҳмат, ўғлим. Ишончимни оқлаяпсан. Энди илмий иш ҳақида ўйлаш вақти келди, шекилли, – деди.

– Дада, мен номзодлик ёқлашдан воз кечдим. Кеча битирувчилар билан учрашув бўлди. Туман қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармасига ишга таклиф этишди. Бошлиғи гуруҳ раҳбаримизнинг акаси экан.

– Шухратжон, ҳозир бу соҳада жуда катта ташкилий ўзгаришлар бўлаяпти, давлат тизими ўзгарди, амалий тажрибанг кам, чалғиб қолмасмикинсан?

– Дада, ҳайронман, нега сиз доимо менинг имкониётларимга, иқтидоримга ишонмайсиз? Нима, олий маълумот билан хўжаликда трактор ҳайдайми? Сизга санаб берайми дипломини сандиққа солиб ўзи бозорма-бозор юрганларни.

– Ундай дема, ўғлим, иқтидорингга ишонганим учун ҳам келиб турибман-да. Ҳаёт сен ўйлаганчалик силлиқ эмас. Ўзгариш жараёни соҳа ходимидан илмдан ташқари сабр-қаноат ҳам талаб этади. Ҳаётда назариётчидан амалиётчи кучлилик қилади. Тажриба олмасдан яна шошилиб қолма, дейман-да...

– Шошилиб қолмайман, дада. Ҳали кўрасиз, ўн йил ичида туманга ҳоким бўламан. Ана, раис Ҳаким ака, бошқармада бор-йўғи бир йил ишлаб, қўшни туманга ҳокимликка қўйилди. Ахир, ўзингизга ўхшаб бир умр мактабда юришимни истамасангиз керак, тўғрими?

Акрам ака дилдан суҳбатлашган бўлса-да, ўғлидаги ўзгаришлардан кўнгли хижил тортиб қайтди.

– Ишқилиб, болагинамни Яратганнинг ўзи ёмон кўзлардан асрасин...

Буёғи Шуҳрат учун чинакам омадли пиллапоя бўлди. Уни бошқарма механизация бўлимига бошлиқ этиб қўйишди. Омадни қарангки, об-ҳаво яхши келиб, ўша йили дон, пахта режаси ошириб бажарилди. Бундан ташқари шижоатли йигит ўз ҳаракатлари, билими билан тезда назарга тушди. Гапга бало эмасми, бошқарма бошлиғи қолиб, телевидениега интервьюни ҳам у бера бошлади. Айниқса, унинг никоҳ оқшомида туман ҳокими ва вилоятдан келган раҳбарнинг айтган табрик сўзи эртасигаёқ элга тарқалди.

– Биз бугун Акрам муаллимнинг серҳосил боғида камол топаётган яна бир ниҳолни кўриб турибмиз, – деди ўшанда ҳоким. – Таниқли устознинг шогирдлари барча соҳада илмга интилиши, маънавияти билан ҳаммамизга ибрат бўлиб келишяпти. Бугун куёв бўлаётган Шуҳрат-жон тимсолида ҳам мен шундай шахсни кўриб турибман. Сизларга бахт-саодат тилайман!

Аммо Шуҳрат учун падари бузруквори обрўсининг эътирофи эмас, балки ҳокимнинг уни табриклаётгани муҳимроқ эди. Ота эса ўғлининг жамиятда ўз ўрнини топаётганидан қанчалик хурсанд бўлмасин, Шуҳратнинг мансаб сари интилишида сунъийлик борлиги, унинг ўзлигидан тобора узоқлашиб бораётганлиги кўнглининг бир томонини кемириб борарди. Акрам муаллим кейинги пайтда бу ҳолатни унинг ўғай онаси Мусалламга қилаётган кўрслигидан ҳам сезиб юрарди. Бояқиш муаллима ота-бола муносабатига путур етказмаслик мақсадида бундай ноқулайликни ҳар қанча яширишга урин-

масин, эрига барибир сездириб қўярди. Ниҳоят эр-хотин маслаҳат қилиб, Шуҳратни уйлантиришга тушишди, зора оилали бўлса, рўзғор ташвиши, аёл меҳри уни босиб қўяр, деб умид қилишди. Аммо ғишт аллақачон қолипдан кўчган, Шуҳрат кимларнингдир таъсирида ўзи маъкул кўрган муҳитга кўникиб улгурган эди.

* * *

Шуҳрат шахмат ўйинини ёқтирарди, уйда отаси ўргатганди. Тартиб-қоидаси билан ўргангани ва зехни ўткирлигидан у ҳамма акаларини енгарди. Очиғи, талаба-лигида шахмат ўйинидаги маҳорати учун ҳам ётоқхонадаги тенгдошлари унга бошқача қарашарди.

Шахматни файласуф подшоҳ ўйлаб топганини у бир тарихий китобда ўқиган. Шахматнинг шуниси яхшики, унинг моҳиятини, тартибини ҳар ким ўзича шарҳлаши мумкин. Шахматда юришлар пинҳона режа қоидасига биноан амалга оширилади, яъни бирорта оддий юриш ёки бирорта фигурани ҳада этиш ҳисобига рақибни навбатдаги юришдан чалғитиш мумкин.

Шуҳратнинг яна бир усули бор. У ўйин чоғи латифа ёки чиройли ибора айтиб, рақибнинг хато қилишига, ўзининг ундан руҳан устунлигини кўрсатишга интилади. Бунақа пайтда у хаёлини шахмат доскасидан узмаслик, рақиб нигоҳини англашни пухта ўзлаштирган.

Бир марта қизиқ бўлганди. Институт проректори Абдуҳошим Саидалиев навбатдаги мажлисни тугатгач, Шуҳратга: “Ҳой “Камолот”чи, сени уста шахматчи дейишади, бир ўйнамаймизми”, – деб қолди. Деканлар, ректоратда ишловчи айрим ходимлар хонадан чиқмай тўхтаб қолишди. Шуҳрат аввалига каловланди. Домланинг “Ёки талабаларни енгиб ўрганиб қолдингми?” деганидан сўнг унинг ғайирлиги тутди. Абдуҳошим аканинг характерини ҳамма яхши билади: ўжар, сўзидан қайтмайди. Бир гуруҳдошига ўчакишиб, ҳатто ректор айтганидан кейин ҳам унга баҳо қўймаганди. Талабанинг ота-онаси, қариндошларигача келиб кечирим сўраш-

ганди. Нима эмиш, ҳашар бўлаётганда домла талабага “Аввал сув сепиб, кейин супуриш керак, каллаварам” деганида, талаба “Домла, каллаварам завхозингиз челак топиб бера олмади”, деган экан. Шу-шу домласи тушмагур талабанинг кундалик юриш-туриши, ҳаракати, жавобларидан камчилик топиб, кўпчилик олдида изза қилаверди.

Абдуҳошим ака яхши шахматчи. Ҳозир ҳам фахрийлар ўртасидаги мусобақаларда қатнашиб туради. Унинг усталиги шундаки, рақибини аввал пухта ўрганиб, ўзи албатта, енга олиши мумкин бўлган одам билан ўйнайди ва мот бўлишни ёқтирмайди. Айтишларича, фахрийлар вилоят биринчилигининг финалига чиққанида рақибни ўзидан зўрлигини билгач, қон босимим ошиб кетди, деб шифохонага ётиб олган экан. Домланинг ҳурмати учун биринчи ўринни икки кишига беришган экан.

Шухрат дарров ўзини тутиб олди: ё остидан, ё устидан, бошқа йўл йўқ. Бу таклифни домла ё аввалдан ўйлаб юрган, ёки бугунги мажлисдаги қайсидир гапи у кишига ёқмаган.

– Йўғ-ей, Абдуҳошим ака, талабалар мени доимо енгади. Қолаверса, сиздек устоз билан ўйнаш ва мот бўлиш бизга фахрли.

Проректор унинг бу гапларига эътибор бермади. Шухрат китоб жавони устидан шахмат доскасини олиб, журнал столи устига қўйди, очиб, доналарини тера бошлади.

– Оқда ўйнайсанми, қорадами?

– Устоз, уялтирманг, оқлар ўзингиздан!

Шухрат оқ доналарда ўйнаш ўйинда устуворликни таъминлашини яхши билади. Қора дона билан ўйнаган киши руҳий жиҳатдан ўзини ҳимояланувчи сифатида ҳис қилади. Шу сабабли шахматда оқ дона билан ўйновчи доимо устунликка эга. Бу ҳолатда оқ донани танлаши Шухрат учун ўтга рўбарў туриш билан баравар эди.

Абдуҳошим Саидалиев ҳам шу тирранча учун ғурурини пастга урадиган одам эмас.

– Ҳурмат учун раҳмат, ука. Аммо билиб қўй, шахмат сабрлилар, фикрлайдиганлар ўйини. Ҳамма нарса тахта устида очикчасига рўй беради, рақиблар бир-бирига ҳалақит қилмасдан ўйнайдиган ўйин. Яхшиси, мен мана бу иккита пиёдани кафтимга яшираман. Қайсисини топсанг, ўша рангли дона билан ўйнайсан.

Домла бу ҳаракати билан Шухратга ҳам, хонада қолган 4–5 чоғлик ходимларига ҳам ўз салоҳиятини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Бундай инсонлар ҳар қандай муносабатда вазиятни ўз манфаати, мақсадига буриб юборишни яхши билишади. Шу сабабли атрофдагилар маъқуллаш ёки таклиф билдиришдан кўра жим туришни афзал кўришди.

Домла икки кафтига доналарни яшириб, Шухратга яқин тутди. Акрам муаллимнинг ўғли ҳарқалай зеҳнли-да. Домла адолатпарварлигини билдириш учун ҳам талабанинг оқ донани топишини истайди, бу мақсади юзидан ҳам сезилиб турибди. Шухрат бунга англади. Домланинг қисилган муштларига қараб фараз қила бошлади. Чап қўлида қора дона борга ўхшайди, чунки ўнг қўли қимирлаб кетаяпти, албатта, бу топувчининг эътиборини тортиши учун. “Қани”, деганида чап лаби учгандек бўлди. У домланинг чап қўлини ушлади. Шухрат сизди, Абдуҳошим домланинг асабига тегиб улгурган эди. Негаки, проректор бу вазиятда йигитнинг довдираб қолишини кутганди. У илгари ҳам қасд қилиб ўйнаганида рақибининг асабини шу тариқа издан чиқаришга эришарди.

Барибир ўйин жуда сокинлик ва эҳтиёткорлик билан бошланди. Бошқалар нохуш вазиятни кутгандек, ўтириб кузатишди, фақат ҳеч қандай ишорасиз бир-бирига қараб қўйишди, холос.

Шахмат – ақл ўйини, фараз ва фикрлар кураши. Албатта, расмий мусобақаларда бу нарса ман этилган. Аммо домла фикрлаш қудратини намоиш этиш мақсадида рақибига турли ақлий ҳужумлар қилади. Лекин бу гал қаршисида ёш йигит турибди, диплом олишига ҳали

ярим йил бор. Унга билимини кўз-кўз қилиши обрўсига тўғри келмайди, шу боис у бу гал бошқача йўл тутди:

– Шахматни, бўтам, жуда катта саркарда кашф этган, уни аввалига подшоҳ билан ўйнаб, кейин оммалаштирган.

– Тўғри, домла, уни Ҳиндистонда кашф этишган деб эшитганман. Чунки ўша даврда у ерда ижтимоий фикр ривожланган.

– О, “Камолот”имиз анча тафаккурлига ўхшайди. Илгари ҳамма алломалар шахмат ўйнашган, китобда ўқиганман. Шоир Эркин Воҳидов шахмат ҳақида шеър ҳам ёзган.

*Шахмат абадийдир,
Шеър ҳам абадий.
Юриш тугамас-у,
Сўз бўлмас тамом,
Шахмат тахтасида,
Шеър майдонида
Ғоялар қураши этади давом.*

Тўғри, бўтам. Шахматнинг аҳамияти шундаки, ҳар бир фигурага худди ҳаётдаги каби вазифа юклатилган. Мана, масалан...

Шухрат ҳам анойи эмас. Айрим ўртоқлари билан ҳатто пул тикиб шахмат ўйнаган, гаровга қўшилган жойи ҳам бор. Ўйин қизиган сайин унда гарчи раҳбар бўлса-да, рақибини енгиш иштиёқи ошиб борарди. Аслида Акрам ака ўғлига насиҳат қилганида унинг тоғасидан ўтган ана шу ҳаракатидан хавфсираган эди. Чунки муаллим ҳар қандай хато ва ёмон иллатлар жаҳл келганда ўз кучини кўрсатиб, юзага чиқишини яхши биларди. Ёмони шундаки, мабодо юз берса, одам шу одатга кўникиб қолади. Бу кайфиятдан қутулиш эса қийин, жуда қийин.

Шухрат ярим соатлик дақиқа ичида бу ҳолат ичига кириб улгурган эди. Унинг кўзлари эмас, вужуди ҳам

шахмат тахтасида. Шу сабабли домланинг кейинги гапларини эшитгиси келмади. Вазият анча чигаллашган. Агар ҳозир Абдуҳошим ака отни ўртага чиқарса, унинг фарзини, сипоҳиси ҳам қийин аҳволда қолади. Энди қандай бўлмасин, рақибнинг бу юришини амалга оширишидан қайтариш лозим.

– Абдуҳошим Сайдалиевич, ҳақиқатан ҳам мен “Темур тузуклари”ни ўқиганимда шундай манзарага дуч келганман. Соҳибқирон ҳазратлари ҳужум қилиш режасини айнан шахмат ўйинидан олганга ўхшайди.

– Ўху, ҳали шунақа китобларнинг ҳам мағзини чақаман, денг?

– Отам муаллим, фан номзоди. Биз у кишини фақат китоб ўқиган ҳолда тасаввур этганмиз. Бизни ҳам китоб ўқишга ўргатган. Ҳа, айтгандай, Амир Темур қалъани қамал этишда энг аввало сипоҳига суянган. Чунки сипоҳилар қамал қилинадиган ўлка атрофида бир ой олдин машқ қилишни бошлашган. От билан ҳужум қилиш тунда қийинчилик туғдирган. Дарвозани очишгандан сўнггина у отлиқ суворийларни жангга бошлаган...

– Ҳа, Амир Темур ақлли бўлган. Шахмат ўйнаганми, ўйнамаганми, билмадим, лекин вазиятни жуда устомонлик билан бошқарган.

Ҳамма жим, худди катта, масъулиятли йиғилиш бўлаётгандек. Домла бошини икки қўли орасига олиб, бир пас ўйлаб турди-да, шашт билан юриш қилди.

Ана шу бир ярим дақиқалик лаҳза Шухрат учун қил кўприкдан ўтишдан ҳам мушкул кечди, ҳатто терлаб кетди, аммо домланинг “тирранча талаба” кўнглидаги бу кечинмалардан хабари йўқ эди.

Домла юриш қилди...

Ўтди! Шухратнинг шайтонлиги ўтди. Рақиб отни эмас, сипоҳни юрди. Шухрат пайтдан фойдаланиб, олдиндан режалаштирган юришни бажарди, Абдуҳошим ака 2–3 юришдан сўнггина ўша юришда хато қилганини сезди, бироқ энди кеч эди. Шу тирмизак болага ютқизиб ўтирса-я!

Ўйин тугади. Шуҳрат ортиқча эҳтиросга берилмади, лекин у агар шахд қилса, ҳар қандай одамни мот қилиш мумкинлигини ҳис қилди, арзигулик ғалаба нашидасини сурди. Тўғри, домла мот бўлмади, бироқ вазиятнинг мураккаблигини кўргач, Шуҳратни табриклар қўя қолди.

– Калласи ишлайдиган бола экансан.

– Узр, домла...

* * *

Ана шу “каллеси ишлайдиган” бола беш йил деганда туман ҳокимига қишлоқ хўжалиги масалалари бўйича биринчи ўринбосар бўлди. Таниши кўплиги, ижрога суяги йўқлигидан тумандаги муаммоларнинг аксариятини у ҳал қила бошлади. Дастлаб Акрам муаллимнинг ўғли бўлгани учун ҳурмати жойига қўйган ҳоким унинг кинғир ишларини билгач, енгил танбеҳ бера бошлади.

Пахта терими тугалланиши билан вилоятдан ўшанда шудгорни қисқа муддатда ўтказишга топшириқ олинди. Шуҳрат техника воситаларини бир амаллаб тўплаб, таъмирлаб олди, ҳатто шудгорни ҳам дарҳол бошлаб юборди. Селектор йиғилишида ҳамма гап эшитади, аммо бу туманни ибрат қилиб кўрсатишади. Ҳоким қишлоқ хўжалиги ва сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи ишидан хурсанд. Лекин бу хурсандчилик уч кунда барҳам топди.

Иккинчи кундан бошлаб тракторлар бирин-кетин тўхтаб бошлади. Ҳоким жиғибийрон, кечки йиғилишда балого қолади. Шуҳрат ҳам нима қилишини билмайди.

Плугда мелих деган тиш бўлади, у тез-тез ўзгартириб турилади. Ана шу савилнинг сифати иш унумини белгилайди. Бу гал айрим тракторчилар лемихни кунига икки-уч мартага алмаштиришади, аммо, барибир, шудгор сифати талабга жавоб бермайди.

– Шуҳрат Акрамович, ҳаммаси жойида, лемихни ишончли фирмандан олдим, деган эдингиз-ку, – асабий-лашади ҳоким.

– Ўтган йили ҳам шу фирмадан олгандик, сифати яхши эди. Билмадим, бу сафар Хитойникини аралаштириб юбордимиз?..

– Ҳой, менга қаранг, ҳурматли мақтанчоқ! Менинг нима ишим бор қаердан, кимдан олганингиз билан! Ҳаммаси жойида, деб гердайган эдингиз, энди селекторда каттага ўзингиз жавоб берасиз. Чиқинг, ернинг тагидан бўлсаям топиб келасиз. Кечгача ҳар бир трактор бир гектардан бўлса ҳам ер ҳайдаши керак, тушундингизми?!

Шуҳрат икки йилдан бери ҳокимдан бу тахлит гап эшитмаган. Асаби чатоқ экан-ку бу “афғон”чининг. Бирорта жангда калтак-палтак еганми ё? Яхши иш бўлмади. Ўтган йили кўриб олганди, бу гал ишонди, ҳатто омборга бориб ўтирмади. Нимадир қилиш керак. Агар вилоят ҳокимининг ўринбосари эшитиб қолса, баалога гирифтор қилади. Жуда ўжар одам. У ёзда огоҳлантирганди, ўзларини кўриб, Россияда ишлаб чиқарилган пухта-пишиқ лемихни олинглар, деганди.

Шуҳрат товар сотган фирма эгасини бир амаллаб топди. Ҳокимдан эшитган ҳақоратларини телефонда унга икки баравар қилиб етказди. Сотувчига нима, товарини ўтказиб олса, бас. Бунинг устига пулини олиб бўлган, ўртакашнинг ҳам ҳақини берган.

– Ака, мен ҳам бошқа фирмадан олганман, одамларингиз кўриб, санаб олувди. Бу темирнинг ичига кириб чиқибманми, очиғи, унинг қаерга қўйилишини ҳам билмайман.

Шуҳрат вазиятни тушунди. У билан тортишиб ўтириш бефойда. Аммо лемих топмаса ҳам бўлмайди.

– Ҳўш, ука, разборини мавсумдан кейин қиламиз. Ҳозир менга 10 мингта янги, сифатли товар керак. Ернинг остидан бўлсаям топиш лозим. Тракторлар тўхтаб турибди.

– Мен суриштириб кўраман. Аммо айтиб қўяй, биринчидан Россияникининг нархи сал қиммат бўлади, иккинчидан, насияга ҳеч ким бермайди.

– Ҳой ука, ҳозир бозор қилиб ўтиришга вақт йўқ, менга жойини айтинг ёки келтириб беринг. Нархи билан ишингиз бўлмасин, хўпми?

Аслида фирма раҳбарига шу гап керак эди. У Шуҳратга аниқлаб, тезда айтаман, деди-да ёнида ўтирган ҳамтовоғи билан яшириб қўйган лемихларидан қанча фойда қилишини ҳисоблаб чиқди. Энди гап бир амаллаб ишонтириш ва ундан пулни иложи борича нақд қилиб олиш. Бунақа раҳбарлар обрў учун пулни аяшмайди. Бунақа товар учун маблағ кўчиришга кўниш, текинга бериш билан баробар. Хўжаликлар пахта сотилгач, йил охирида беришади. Очиғи, буни пухта фермерлар учун олиб қўйганди, чунки улар лемихни сифатлиси иш унуми эканини яхши билишади, бунинг устига пулини нақд беришади. У гапни бир ерга қўйиб телефон қилди:

– Шуҳрат ака, бир амаллаб топдим. Икки соатда етказаман, деди. Фақат пулини нақд оларкан, донаси учун ўн мингдан сўраяпти.

– Етказинг, бошқармага келтиришсин. Икки соатда пулини ҳам олиб кетишади.

Шуҳрат учун ҳам ҳар дақиқа ғанимат. У дарҳол ходимларига тайинлади.

– Мана бу жадвалда қайси хўжаликка қанча лемих кераклиги кўрсатилган. Донаси ўн мингдан, раисларнинг ўзига телефон қилиб айтиб чиқинглар, пулини бирга олиб келишсин. Харажатини келаси траншдан мукофот қилиб чиқариб берамиз. Ҳа, тайинлаб айтинглар, кечгача камида беш гектардан ер ҳайдалди, – деб маълумот беришсин.

Шуҳрат машинага миниб, ҳайдовчисига “Ҳоқимиятга!” деди. У ҳоқимдан суюнчи олишга шошиларди. Вазиятдан чиққанига хурсанд бўлса-да, миясида турли хаёллар чарх урарди. Унинг фикрича, тараққиётга тўғаноқ фақат икки соҳа – бири коммунал хўжалиги, иккинчиси – қишлоқ хўжалиги. Биттаси ўпқонга ўхшайди – қанча пул ташлама, тўймайди. Иккинчиси эса аксинча, қанча меҳнат қилма, даромади кўринмайди. Давлатники ҳам

қилиб кўришди, жамоаники ҳам қилиб кўришди. Кейин ширкатга айлантиришди, охири хусусий бўлди, барибир аҳвол ўша-ўша. Бояги-бояги – Бойхўжанинг таёғи. Институтдагилар шу тизимнинг самарали услубини яратишса бўлмасмикин-а?

Бундан буёғига шахматни ўргангани асқотди. Ҳар бир юришдан аввал обдан ўйлаб, ақл билан фикр юритди. Ким билан алоқада бўлмоқчи бўлса, дастлаб унинг томири қаердан озиқланишини аниқлашга уринди. Кейин шунга қараб дона сурди. Ҳаётни ҳам шахмат доскаси деб билган Шухратнинг бу борадаги хавфли, аммо ишончли юриши вилоятга борганда раҳбарининг ношудлигидан нолишидан бошланди. Табиийки, вилоятдаги турли йиғилишларда туман шаънига айтилган аччиқ гаплар бу гапга қанот боғлади. “Ҳоким кетармиш” деган гап тарқалгандан кейин тумандаги раҳбарман дегани ишини пинҳона Шухрат билан битирадиган бўлди.

Албатта, бундай узунқулоқ гаплар Акрам муаллим ва унинг оиласига етиб келди. Ака-укалари, ҳатто ўғай онаси Мусаллам ҳам бундай мишмишларни яхши қабул қилишди. Ахир, буларнинг оиласидан ҳоким чиқса ёмонми? Фақат Акрам муаллим буни ҳеч ҳазм қила олмади. Охири сабри чидамай, кеч бўлганда ўғлининг ҳашаматли ҳовлисига борди. Акрам кеч келди. Шу баҳонада келин, неваралари билан дилдан гаплашиб олди.

Ўғли отаси нима мақсадда келганини тахмин қилгани учунми, суҳбатлари асабийроқ кечди. Одамнинг қариган сари насихатгўй бўлиб қолиши бор гап, аммо Акрам муаллим ўғлининг камолидан қанчалик қувонмасин, унинг бу шошилинич парвози узоққа бормаслигини билиб қўрқарди, буни ўғлига ётиғи билан тушунтиргани келганди.

– Шухратжон, атрофиндагиларнинг барчаси насихат эмас, маслаҳат берувчилар. Билиб қўй, манфаати йўқ киши маслаҳат бермайди.

– Дада, замонага қараб раҳбарликнинг ҳам тамойиллари ўзгаради, нега сиз буни тушунишни истамайсиз.

Илгари битта райком билан битта банк туманни бошқарган. Ҳозир эса ташкилотимизнинг ўзи икки мингдан ортиқ. Ярмининг раҳбари шайтонсифат. Ахир, уларга сиз ўқувчиларга қилган муомалани қила олмайман-ку! Вилоятдан келадиганлар ҳам фаришта эмас, кўнглини олмасанг, ишинг битмайди. Агар маълумотнома салбий бўлса, ана ундан кейин кўринг, катта мажлисларда ердан олиб ерга уришади.

– Ўғлим, биламан, сенда менинг нуқтаи назарим тўғрисида нотўғри тасаввур пайдо бўлган. Аммо эсингдан чиқмасин, бу гапларни сенга мендан бошқа ҳеч ким айтмайди, аниқроғи, айта олмайди. Менинг ҳаётимдаги асосий мақсадим ҳам фарзандларимнинг камолини кўриш. Ўқишдаги, зехндаги ютуқларингда хурсанд бўлганим эсингдан чиқдими? Ҳозир ҳам яхши лавозимда ишлашингдан ғурурланаман. Мана, Нусрат аканг, оддий ўқитувчиликдан 10 йил ичида директор бўлди. Шу соҳа сирларини, раҳбарлик маҳоратини ўрганди. Шунинг учун мактабни қийналмасдан бошқараяпти. Давлатнинг назари ўткир, яхши кадрни ҳеч қачон эътибордан қолдирмайди. Бугун бўлмаса, эртага албатта қадрингни жойига қўяди.

– Сиз кўчанинг гапи билан менга насиҳат қиляпсиз, ота. Одамлар нималар дейишмайди. Мана, ўзингиз кўрдингиз соат ўн бирда уйга келдим. Эрталаб соат олтида чиқиб кетгандим. Кун бўйи тиним йўқ. Чет элдан ҳам инвестор топиб келдим. Ота, ҳокимиятда ишлайдиганларга ҳам тиним бермайман. Янги дастурлар тузамиз. Мен ҳам бойлик орқасидан қувганим йўқ, обрў учун ишляяпман, ҳамма мени ҳурмат қилишини истайман. Мен ҳам сизларни, оиламни, болаларимни деб тиним билмаяпман-ку!

– Раҳмат, болам, илоҳим, омадингни берсин. Мен бугун сенга дашном эмас, маслаҳат бергани келганман. Қилаётган яхши ишларингдан хабардорман. Фақат бир олтин қондани унутма, адолат байроғинг бўлсин. Қўл остингдагиларга кайфиятингга қараб эмас, фаолиятига

яраша муносабатда бўл. Битта адолатсизлик ҳам обрўга путур етказди. Одамларни тинглашни ўрган.

– Сизга ҳам раҳмат, дада. Куйиниб гапираяпсиз. Хавотирланманг, сизни уялтириб қўймайман. Акаларим, укаларимга ҳам ёрдам бераман. Дада, эсингиздами, имтиҳонга бораётганимда оқ фотиҳа бергандингиз, ўшанда тестда менга осон саволлар тушганди. Келинг, яна бир дуо қилинг...

– Вой ҳокими тушмагур-ей, шу чўтқорилигинг қолмади-да. Қўнгилни олишни ҳам биласан. Ҳа, майли. Илоҳо, Яратганнинг ўзи сени ёмон кўзлардан асрасин, тўғри йўлдан адаштирмасин, омадингни берсин, омин!

* * *

Шухрат Раҳматуллаевнинг ҳокимликка қўйилиши ҳақиқатан ҳам табиий кечди. Раҳбарликнинг муайян босқичларини ўтаган, ҳокимлик тизимида ишлаган, қолаверса, замонавий илмни эгаллаган ёш кадр. Қадди-қомати, нутқи ҳам бу лавозимга ярашади, ғайратли. Айримлар унда туғма раҳбарлик борлигини ҳам айтишаяпти. Қолаверса, ўзидан олдинги раҳбар камчиликларини яхши билади, уларни такрорламасликка интилади.

У шундай қилди ҳам. Белгиланган дастурлар ижросини таъминлашга жиддий киришди. Масъулиятсизларни аямади. Меҳнат жамоаларида, маҳаллаларда бўлиб, одамлар билан суҳбатлашди. Кўп жойларда тартиб ўрнатилгандек бўлди. Айрим идоралар раҳбарларини ёш, ишчан кадрларга алмаштирди. Вилоятда ҳам туман ҳақида яхши гаплар айтадиган бўлишди.

Бир куни эрталаб Шухрат Акрамович ҳеч кимга айтмасдан туман марказидаги болалар боғчасига борди. Уни бу ерда мудирадан бошқа ҳеч ким танимайди, мудира эса ҳали ишга келмаган. Шу сабабли ҳоким ўзини СЭС ходими деб таништирди. Овқат менюсини, хоналарни кўздан кечирди, ходимлар билан суҳбатлашди. Бундай текширувчиларнинг “ҳақи”ни бериб жўнатишга кўник-

кан тарбиячи, энагалар ҳам меҳмон билан эркин гаплашишди.

Комиссияга қачон, қанча пул беришгани-ю, бир-бирига қанақа қариндош бўлишигача айтиб қўйишди.

Эртасига ҳоким бутун жамоатчиликни, вилоят халқ таълими бошқармаси вакиллари таклиф этиб, ўша боғчага олиб борди. Ободончилик-ку ўз йўлига, бу ердаги ўзибўларчилик ҳаммининг кўз ўнгида очиб ташланди. Ўн беш нафар ходимнинг барчаси қариндошлар экан. Номигагина келиб кетган назорат идоралари вакиллари ҳам ер чизиб қолишди.

Бу гап, табиийки, эртасига вилоят ҳокимига етиб борди. Ҳоким катта анжуманда бу тажрибани маъқуллади ва бошқа туман раҳбарларига шундай йўл тутишни топширди.

Акрам муаллимни ташвишлантирган ҳолат ана шунда, аниқроғи, уч йилча кейин рўй бера бошлади. Мажлис-ларда раҳбарлар билан қанча қаттиқ гаплашмасин, ҳоким оддий фуқароларни қабул қилмай қўйди, белгиланган кунлари ҳам қабулхонага ўринбосарлари ёки котибият мудирларини туширди. Аста-секин ўз ходимларига ҳам қаттиқ гапирадиган одат чиқарди. Бир куни ҳокимиятда курилишлар аҳволи таҳлили бўлаётганди. Ўринбосари бу ҳақда ахборот берди. У “Шуҳрат Акрамович, Зартепа ҚВП ўрни сал нотўғри танланган, тепаликда. Шуни пастга, қишлоққа яқин жойга тушириш вақти келди, тўғри, лойиҳани қайта қилиш лозим, лекин фойдали бўлади”, деди. Ҳоким эса “Менга маслаҳатчи эмас, ижрочи керак, билдингми, эртагаёқ бошлайсан, ўз вақтида ишга туширилмаса, калланг билан жавоб берасан!” деди сенсираб.

Залда ноқулай вазият юзага келди. Шу фикрни тасдиқлаб, оғиз жуфтламоқчи бўлган кадастр бошлиғи ва архитектор ҳам индамай қолишди. Аслида ҳокимнинг ўзи вилоятдан дастурни қисталанг қилаверишгач, “Ҳозирча шу ерга жойлаштиринглар, вақти келганда ўрнини алмаштирамиз”, деганди. Аммо бу гапни эслатишга у ҳеч кимга имкон бермади.

Ўринбосар ўзини босди, бошқа гап қайтармади. Йигилишдан сўнг ҳамма кетиб бўлгач, ҳоким ҳузурига кирди.

– Келинг, – деди ҳоким ёқинқирамай.

– Шуҳрат Акрамович, мен сизни тушунолмай қолдим. Ҳеч бўлмаганда сиздан беш ёш катталигимни ҳисобга олмасдан кўпчилик олдида сенсираб юбордингиз, тинчликми ўзи?

– Сиз “Нуроний” жамғармасида эмас, ҳокимиятда ишляпсиз, окоси. Сенсираш ҳали нима бўпти, агар шу объект ўз вақтида ишга туширилмаса, ер билан битта қиламан, билдингизми?!

– Нега ўзингиз қилган хатони менинг гарданимга ташляпсиз? Ё гапингиз эсингиздан чиқдимиди? Мен бунақа муносабатга лойиқ одам эмасман, ўзингизни босиб олинг.

– Ҳозирча ҳоким менман. Кимга қандай муомала қилишни мен белгилайман.

– Шуҳрат Акрамович, ҳокимликка қўйилганингиз ҳаммадан ақллисиз, дегани эмас. Ҳалиям Акрам муаллимнинг ҳурмати учун ўзимни тийдим. Агар фикрингиз шу бўлса, мен бу ҳақда вилоят раҳбарига эртага ахборот бераман.

– Йўқол кўзимдан, менга деса, ундан каттасига бормайсанми?

Шуҳрат Акрамовичнинг бундай дейишига асоси бор. Бир куни вилоят ҳокими Шуҳрат ўтказаетган семинар устидан чиқиб қолди. Унинг раҳбар ва мутахассисларга аниқ топшириқ бериши ҳокимга маъқул тушди. Сўнг ҳоким Шуҳратни машинасига миндириб, туман далаларини айланди. Бунақа имконият ҳар куни бўлавермайди, шу сабабли у ҳокимга ўнлаб янги ғояларини айтиб берди.

– Аммо дастурни пухта тузишга тажрибамиз етмапти, шекилли. Кейин вилоятдаги айрим раҳбарлардан ўтказиш ҳам қийин кечаяпти.

– Шуҳратжон, бу лойиҳаларни менга етказинг, ўзим топшириқ бераман уларга. Дастур тузишда маҳорат ва

тажрибаси йўқларини эса тезда алмаштиринг. Мен сизни қўллайман.

Ўринбосар барибир айтганини қилди. У вазиятни тушунтиргач, вилоят ҳокимлигига ўзини ишдан бўшатиш ҳақидаги аризасини ҳам ташлаб келди...

Эртасига районда турли гап-сўз тарқалди. Ўринбосар ҳақиқатан ҳам бундай муносабатга лойиқ эмас эди. Аслида уни Шуҳрат Акрамовичнинг ўзи бу ишга таклиф этганди. Иш юритишга пухта, ҳужжат тайёрлашда саводли, бундан ташқари ҳалоллиги учун ҳамма ташкилот раҳбарлари ундан чўчиб туришарди. У танқид қилиш баробарида уларга кўрсатилган камчиликни бартараф қилишда ёрдам ҳам кўрсатарди. Шунинг учун ҳоким айрим таҳлилий йиғилишларни унга топшириб қўярди. Қолаверса, у биринчи ўринбосар ҳисобланади.

Ўринбосар ўзи қизиқ одам, камгап, ҳар ким билан қўшилиб кетавермайди. Бунақа тоифадагилар аслида ҳар бир жамоада учрайди. Эҳтимол, шу ҳам керакдир. Йўқ, ўзи ёмон одам эмас, ҳазилни, кинояни ҳам тўғри қабул қилади. Чизмадан бошқа нарсани тушунишни истамайди. Тушликни уйда қилиб келади. Тўйларга бормайди, ғала-ғовур ва баланд овозли карнайдан бошим оғрийди, дейди. Самарқанд ёки Тошкентга йиғилишга борса, йўлкирага ҳужжат топширувчи ҳам ҳокимиятда шунинг ўзи. Туғилган кунда совға олмайди. Бу ҳам майли, кичикроқ туманга ҳокимликка таклиф этишганида рад этган. Лекин ишига пухта. Ҳар бир чизмани синчиклаб текширади. Архитектор билан кадастр бошлиғи ундан битта лойиҳани ўтказиб олса, катта байрам. Ҳоким номидан ўтказилган йиғилишдан сўнг унинг тафсилотини бошқа ўринбосарларга ўхшаб гапириб ўтирмайди. Ҳоким мабодо сўраб қолса, “Яхши ўтди, топшириқларингизни етказдим”, деб қўя қолади.

Гарчи Шуҳрат Акрамович кечаги масалада ўзининг ноҳақлигини билса-да, ўринбосаридан паст келиш-

га ғурури йўл бермади. Шу гапини йиғилишдан олдин ўзимга айтса бўлмасмиди, хаёлидан ўтказди у. Ўтирганларга битта имконият берсанг, бас, кейин топшириқни ижро қилиш ўрнига маслаҳат бериш ёки таҳлил топишдан нарига ўтмай қолишади. Унда ҳокимнинг обрўси қоладими? “Ничего, каттага бу ҳолатни ўзим тушунтираман”.

Умунан кейинги пайтда бу ўринбосари тушмагурнинг оёқ босиши ўзгариб қолганди. Кадрлар бўлими бошлиғининг “Хўжайин, вилоятдан Президент академиясини битирганлар ҳақида маълумот сўрашди” деганини у ҳам эшитганми ё... Албатта, маълумотни бекорга сўрашмайди, ё вилоятга олиб кетишади, ёки менинг ўрнимга тайёрлашяпти. Ишқилиб, у ниманидир билади, писмиқда, менга билдиргиси келмайди. Ҳм-м, икки-уч марта йиғилишлардан сўнг хузуримга кириб, “Вилоятга яхши кўринаман, деб гуноҳсиз раҳбарларимизни хафа қилиб қўйяпсиз” деган киноялари ҳам бежиз эмасга ўхшайди. Шу пайтгача чизигимдан чиқмаган одам ўз-ўзидан ўзгариб қолмайди-ку?!.. Ё у билан очиқчасига гаплашсаммикин-а?

У ўз хаёллари билан курашаркан, нима учундир ҳар бир омадсизлиги учун сабабни кўзига ёмон кўринганлардан ахтаришга тушди. Бундай пайтда кўзига яхши кўринган сафдоши қолмаганини билишни ҳам истамасди.

Йўқ, йўқ, тўхта, Собир-чи, Собир бор. Яхши йигит. Бошқармада ўзи тарбиялаган. Қишлоқ хўжалигини шунга топшириб қўйган. Нафси ёмон бўлгани билан устозига ёмонлик қилмас. Икки йил олдин пахтага қўшиб ёзишлар фош бўлганда бир амаллаб уни қамоқдан асраб қолганди. Яна ҳам ким билади?

У шашт билан уяли телефонидан рақам терди. Гўшакдан “Лаббай, хўжайин, ассалому алайкум. Хайрият-ей, бизни йўқлашга ҳам ҳафсала топаркансиз-ку?!” деган гапни эшитгач, кўнгли сал таскин топди. Демак, ҳеч гап йўқ. Бекорга ҳар хил хаёлга бориб ўтирибман. Бу Собир дегани шайтоннинг ўзи, ер тагида илон қимирласа би-

лади. Агар бирор нохуш мишмиш эшитганда муомаласи ўзгарарди.

– Менга қара, селектор тугагач, кечроқ ҳалиги ҳаммомда бир дам олайлик. Гап бор, фақат икковимиз. Шофёрга жавоб бериб юбораман, шотирларингдан бирини юбор.

Собир Яхшибоев дегани ижрода, хизматда суяги йўқ бола. Институтда Шухратдан уч йил кейин ўқиди. Бошқармада бошлиқ ўринбосари пайтида амалиётни қўлида ўтаган. Унга меҳри тушганининг сабаби бор.

Бир кунни амалиётчи талаба Шухратнинг олдига кириб:

– Мен сизга домлангиз Абдуҳошим Саидалиевдан салом олиб келдим, – деди.

– Проректор Саидалиевни айтаяпсанми?

Шухрат беихтиёр шахмат ўйнаган кунни эслади. Ўшанда домла ичидан қиринди ўтган бўлса-да, аламини атрофдагиларга ошкора этишдан тийилди. Ҳатто битирув кечасида Шухрат шаънига илиқ гаплар айтди. Шухратнинг аъло ўқиши билан бирга ташкилотчилиги, ашула айтиши, ҳатто шахматда ўзини мот қилганини ҳазил-мутойиба билан айтиб ўтди. Замонавий мутахассис шундай кенг қамровли бўлиши кераклигини таъкидлади.

– Ҳа, лекин у киши ҳозир проректор эмас, кафедрада профессор, яқинда 70 йиллигини нишонлайди. Сиз ҳақингизда ҳавас билан гапирди. Бир марта шахмат ўйнаган экансиз. Ўшани ҳам айтди. Юбилейига таклиф этди.

– Энди, ука, мендан анча эътиборсизлик ўтди. Ўқишни битиргандан кейин иш билан бўлиб, домладан хабар ололмадим. Насиб этса, юбилейига бирга борамиз.

Шу воқеа сабабли Собир Шухрат Акрамович билан яқинлашиб қолди. Ҳоким бу йигитда ўзининг талабалигидаги айрим ҳаракатларни кўрарди. Шу сабабли дипломини олгач, уни ёнига ишга олди. 2–3 йил хизматини қилиб, бир-бирига ўрганиб қолишди. Собир ўзи ёмон йигит эмас, чаққон, ғайратли, ишни охиригача етказмасдан

қўймайди. Ҳоким бўлганидан кейин Шуҳрат Акрамович Собирни бошқармага раҳбар этиб тайинлади. Дарвоқе, у ишончни оқлади, ўзини ҳам, бошқаларни ҳам аямади, ҳар бир агротехник тадбирни ўз вақтида ўтказишга эришди, ҳокимнинг энг ишончли одамига айланди. Шуҳрат Акрамович билиб-билмай ер, уй-жой, ҳатто кадрлар масаласида ҳам Собирнинг таклифини қайтаролмайдиган бўлиб қолди. Кўнгли ғаш пайтида бирга суҳбат қилишга чорлови ҳам шу муносабат оқибати эди.

Собир ҳокимни кутиб олар экан, худди ака-укадек кучоқлашиб кўришди. Сархил мева, овқат ва ичимлик билан безатилган дастурхон атрофига ўтириши билан суҳбатдошининг кайфиятини кўтармоқчи бўлди.

У пакетга ўралган пулни стол устига қўйди.

– Тинчликми, бу нима?

– Эсингиздами, Боғолон қишлоғидаги аҳоли уй-жой сўраб Сизга мурожаат қилишганди. Фермер билан келишдик, унинг еридан ўнта оилага уй-жой бердик, ҳаммаси кам таъминланганлар.

– Собир, эсинг жойидами, фермер хўжалигининг ҳар бир қарич ери Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан ҳисобдан чиқарилади. Икки йил олдинги текшириш эсингдан чиқдими?

– Хўжайин, бу гал анча пухта қилдик ишни. 15 йил аввал қишлоқ фуқаролар йиғини аҳоли аризасига кўра 15 кишига уй-жой учун ер ажратиш ҳақида қарор чиқарган экан. Архивдан ўша ҳужжат нусхасини олдик. Айрим фамилиялар ўхшаш, қолганларини ўзгартириб қўямиз, тамом, манаман деган текширувчи ҳам хато тополмайди.

– Уларга ўшанда жой берилмаганми?

– Хўжайин, 15 йил олдинги бу ҳужжат ижросини ким ҳам текширарди. Жа бўлмаса, беш-олтитасидан қарор ижро бўлмади, деб ариза олармиз. Фермер ҳам ишига пухта одам, гап чиқармайди. Ҳар биридан олти миллиондан олдик, ярми сизники, ҳалол.

Ҳокимнинг хавотирида жон бор. Гарчи пахта, ғалла сотиш шартномавий режалари ошириб бажарилаётган

бўлса-да, фермер хўжаликларининг икки марта қайта ташкил этилиши Собирнинг юриш-туришини ўзгартириб қўйди. Умумий бўлим мудури бу жараён ҳақида шикоятлар қўпайиб кетгани, тендер комиссияси ўз йиғилишини номигагина ўтказаетгани тўғрисида ахборот ҳам берганди. Ишқилиб, бу Собир дегани яна бир балони бошлаб турмаса бўлгани эди...

– Сизга айтадиган яна бир янгилик бор. Фермерларни оптималлаштиришда ер тузувчи билан бир иш қилдик.

– Яна нима балони бошладинг? Эсингдан чиқарма, сен ерни сотиш эмас, ундан ҳосил олиш бўйича жавобгар шахсан, тулпор.

– Э, хўжайин, ҳозир ҳамма ҳоким шунақа қиляпти. Хуллас, ер тузувчи билан Соё канали бўйидаги ҳамма ерларни фермерлар лойиҳасига қўшиб юбордик. Ер ўрнига ер бўлса бўлди-да. Сув хўжалиги мутахассисларини рози қилдик.

– Агар прокуратура билиб қолса...

– Ҳеч ким ҳеч кимга арз қилмайди. Канал бўйича ғалла билан пахта эксак, ҳеч кимнинг иши йўқ. Тортишиб, аниқлайман дегунча ё пошшо ўлади ёки эшак.

Пул барибир ёқимли нарса. Дилидаги гумон ва хавотирга қарамасдан ўттиз миллион сўмни олгач, кўнгли кўтарилди. Умуман, унда бу ҳолат доимо шундай кечган. Фақат илк бор – бошқармада бошлиқ бўлганида трактор парки биносини Собирнинг отасига хусусийлаштириб берганида “кўк”идан бешта олганида уч кунгача пулни турли жойга яшириб қўрқув таъсирида юрганди. Айтгандай, трактор парки ўрнида уч йилдан кейин 5 та ҳовли қурилгандан кейин ҳам Собир миннатдорлик эвазига пул берганди.

Тўғри, гоҳида унга пул аралашган ишлардан эътироз бўлиб турди. Уларнинг баъзиларига ёрдам бергандек бўлди, аста-секин бундайларни Собирга йўналтирди. Фақат вилоят газетасининг раҳбари бошқа ходимларнинг олдида қаттиқ уялтирганини айтмаса...

– Шухрат Акрамович, биламан, одамлар билан уч-
рашувдан қочасиз, аммо биз ундай қилолмаймиз. Ай-
тинг-чи, сиз пул сўраган ўша муаллимнинг кўзига мен
қандай қарайман, унинг давлатга бўлган ишончини қан-
дай қайтараман?!

Ўшанда фахрий муаллим Охунжон ака Тошкентдаги
профессор акаси маслаҳати билан муҳаррир қабулига
кирган. Савоб ишга қўл уриб қишлоқ четида, насос билан
борадиган сувнинг охиридаги майдонда фермер хўжали-
ги очмоқчи бўлган. Йиллар давомида ташландиқ ҳолга
келган бу майдонга эга чиққани учун тендер комиссия-
си аъзолари хурсанд бўлган. Муаллим 40 гектарнинг яр-
мига ғалла, 5 сотихига ишчилар учун полиз, қолганига
пахта экиш режасини тақдим этган, бу бизнес лойиҳа
ҳаммага маъқул тушган. Аммо ҳоким 40 гектарни ҳамма-
сига ҳам пахта экасан, деб туриб олган. Муаллимнинг сув
охирида ёзда бунча ғўза майдонини суғориш оғирлиги-
ни айтса-да, кўнмаган.

Муҳаррир тошкентлик таниқли профессор номидан
вазиятни тушунтиргач, Шухрат Акрамович “Олдимга
келсин, ҳал қилиб бераман” деган. Муаллим бечора
қимтиниб кирган, ҳокимнинг “Вилоятга бориб нима қи-
лардингиз, барибир масалани ўзим ечар эканман-ку”, де-
ган киноясини ҳам индамай эшитган.

– Мана, ҳужжатларни айтганингиздек тайёрлашиб-
ди. Қўл қўйиб бераман. Фақат бир шартим бор, редактор
танишим бўлади деб ғўдайиб юрманг-да, ёрдамчимга
беш миллион келтириб беринг, хўпми? Мавсум давоми-
да ёрдам бераман, чиқариб оласиз.

Муаллим индамай чиққан ва тўғри яна муҳаррир
олдига келган, суҳбатни миридан-сиригача айтиб бер-
ган. Ана шундан сўнг муҳаррир ҳокимга телефон орқали
эътироз билдирган. Ҳа, айтганча, у “Собир деган шогир-
дингиздан эҳтиёт бўлинг. Бунақа нопокликлар ўшанинг
режаси билан бўлаётган экан. Ҳар қандай давлатманд ҳам
давлатдан қудратли бўла олмайди. Ўзи-ку узоққа бормай-
ди, аммо сизга ҳам гап теккизиши мумкин” деганди.

Шухрат Акрамович бу кинояни эшитса-да, унчалик эътибор бермади, муҳаррир ўзини адолатпарвар қилиб кўрсатапти, деди ўзича. Муаллими тушмагур муаммони бозорга солиб нима қилади? Менга деса, ундан каттасига бормайсанми? Барибир, ишини агар хоҳласам, ўзим ҳал қиламан, хоҳламасам – йўқ.

Аммо ҳокимиятдаги жиддий йиғилишдан сўнг кўнглига ғулғула тушди. Вилоят прокурори фермерлар ўзларига тегишли экин майдонларини сотиб юборгани, фермер хўжаликлари контурлари атайин нотўғри белгилангани, баъзи майдонлар йиллар давомида қаровсиз ётгани тўғрисида ҳар битта тумандан мисоллар келтирди.

– Хурматли ҳокимлар, – деди вилоят ҳокими. – Қайсидир тумандан мисол келтирилмаган бўлса, оппоқман, деб ўйламанг. Мана, қўлимда бир даста хат, уларда серунум ерлар талон-тарож қилинаётгани ёзилган. Ҳамма ҳолатни атрофлича ўрганамиз. Бу масалага бошингиз билан жавоб берасиз.

Шухрат Акрамович дарҳол муҳаррирга қаради. У ҳам шуни кутиб турган экан, боши билан кўрдингизми, деган ишора қилди. Муҳаррирнинг маъноли қарашидан унинг кўнглига илк маротаба ғулғула тушди.

Ҳа, ҳокимлик Шухрат Акрамович ўйлаганидек имтиёз эмас экан. Ўша ҳудуднинг иссиқ-совуғи, бор-йўғи, яхши-ёмонига жавоб бериш керак экан. Одамларни қабул қилиш, дастурларга таклиф киритиш, унинг ижросини таъминлаш, юқоридан келаётган юзлаб ҳужжатларни ўқиш, чора белгилаш, жавоб ёзиш... Эҳ-ҳе, бунинг учун билим ва маҳоратдан ташқари туядай қаноат, тоғдай сабр ҳам керак экан. Уч-тўрт йил ишлаб қўйгач, Шухрат Акрамович кейинги бу икки фазилат нафақат ўзида, айрим бошқа ҳамкасбларида ҳам тақчил эканини англаб етди.

Март ойининг ўрталарида вилоят ҳокимлигидан коллежларда давомат ва маънавий тадбирлар савиясини ошириш чорасини кўриш бўйича топшириқ бўлди. Туманда бор-йўғи тўртта коллеж бор. Ҳоким айрим масъулиятли ташкилот раҳбарларини ҳар бир коллежга

биркитди. Назоратни эса ўзи ва уч нафар ўринбосарига қолдирди. Очиғи, ғаллани суғориш ташвишида ўша топшириқ назорати сал ёдидан кўтарилибди.

Баҳорги юмушлар билан танишгани келган вилоят ҳокими Шуҳрат Акрамовичга автомобиль йўллари қоллежга келишини, ўзи қўшни тумандан тўғри ўша ёққа бораётганини айтди. Шуҳрат Акрамович тезда ёрдамчисига қўнғироқ қилиб, ўша коллежга биркитилганларни топиб жўнатишни тайинлади.

Шуҳрат Акрамович келганида вилоят ҳокими аллақачон бу ердаги вазият билан танишиб улгурган экан. Дарвоза олдини сув босган, лой, қоровул йўқ, турникет ишламайди. Ўқувчиларнинг ярми дарсга келмаган. Кутубхонада биология фани ўқитувчиси фаолият юритмоқда.

– Келинг, Шуҳратжон, сизниям овора қилдик, узр.

– Кечирасиз, Шерали Шодиевич, чекка хўжалиқда ғаллага сув беришни ташкил этаётгандим.

– Ҳм, сизга ғалла зарурми ёки болалар таълим-тарбияси? Коллежнинг маънавият масалалари бўйича директор ўринбосари ким?

– ...

– Билмайсиз, танимайсиз ҳам. Йўлнинг устидаги коллежга бирров кириб чиқишга сизда ҳам, биркитилган ўринбосарингизда ҳам ҳафсала топилмайди-да. Ким бу ерга мутасадди?

– Суғурта идораси раҳбари Комил Хўжаев, кейин хотин-қизлар бўйича ўринбосарим.

– Яшанг, биркитишга биркитиб, бир оғиз ҳам улардан сўрамабсизда-а? Қани улар ўзи?

– Опа йиғилиш қилаяпти, мен келдим ўрнига Шерали Шодиевич, – деди ҳокимлик котибияти раҳбари Роҳила.

Суғурта идораси раҳбари ўрнига эса сал дудуқроқ йигит келган экан, ўзини базўр таништирди.

– Сал мақтаганга ўзингиздан кетадиган одат чиқарибсиз, жаноб Раҳматуллаев! Ит итга буюрди, ит қуй-

руғига дегани ана шу. Бу бефаросатлар бу ерга нега келишганини билмайди.

Коллеж жамоасининг олдида бўлари бўлди. Заҳрини одамларга сочди:

– Ҳой, ҳайвон, қани у катта ҳайвонинг! Нима иш қилишини қайта-қайта айтгандим-ку у ифлосга! Йўқол бу ердан!

– Аввал ифлос, масъулиятсиз ким эканини аниқлаб олинглар, жаноб ҳоким. Бу заҳарни кеча, ҳеч бўлмаганда, эрталаб сочиш керак эди. Бурдингиз кетганга ўхшайди, этагингизни вақтида йиғиштириб олинг. Бўпти, мен кетдим, хулосамни қилиб бўлдим.

– Шерали Шодиевич...

– Йўқ, кузатманг. Бу ерда қолиб масалани ўрганинг. Ўқитувчиларни таниб қўйсангиз зиён қилмайсиз. Кейин вақт топиб Жаҳонобод туманига бир ўтинг, ҳокимнинг ишини ўрганинг.

Жазаваси тутган ҳоким роса тўполон қилди, гоҳ коллеж раҳбарига, гоҳ ҳокимлик ходимларига бақириб кетди. Аммо ҳайит ўтган эди...

Лекин ўзиям бошлаб қовун туширди-да!

Жаҳонобод. Ҳа, катта бекорга бу туман ҳокимини эслатмади. Бориб ўрган, деди. Демак, ишимдан кўнгли тўлмаяпти. Жаҳонободнинг ҳокими яхши йигит, Тошкентда вазирликда тажриба орттирган. Ҳар гапнинг бирида “Так что” иборасини ишлатгани учун бошқа ҳокимлар орқасидан “Так что” деб қўйишарди. Аммо ана шу “Так что” унча-бунча анжуманда гап эшитмайди, ҳисоб-китоби ҳам, дастурлар ижросига муносабати ҳам пухта. Бошқалар биттасини базўр эплашганда у ёш оилаларга иккита кўпқаватли уй қуришга улгурди. Санъаткор, шоирман дегани шу туман тадбирига бораман, дейди. Буям бекорга эмас.

Ўтган йили ҳокимнинг қизиқ бир ҳийласи роса гап бўлганди. Ҳажга борувчилар кўпайгач, у шу ҳийлани ишлатган. Рўйхатга қараса, ҳамма қариялар раҳбарларнинг ота-онаси, қариндоши, Самарқанд етмаганидек

Тошкентдан ҳам кўнғироқ қилдиришади, айримлари 2–3 марталаб бориб келишган. Шунда ҳоким йўл қурилиши идорасидан алоҳида ҳисоб рақами очдириб, “Ким шу ҳисоб рақамига пул кўчирса, алоҳида гуруҳ тузиб юборамиз” деган гап тарқатган. Масаланинг асл моҳиятидан ҳатто ўринбосарлари ҳам беҳабар қолган. Хуллас, етарли пул йиғилгач, ҳоким марказий кўчани таъмирлашга киришган. Ишлар тугагач, йўлнинг очилиши маросимини уюштирган. Ўнта зарбоф тўн келтириб, бутун жамоатчилик олдида ҳалиги қарияларга кийгизишган. Ўшанда ҳоким мазкур йўл савобталаб нуронийлар маблағига қурилганини эълон қилган. Туман имом-хатиби эса ҳажга бир марта бориш кифоя экани ҳақида тушунча берган. Аммо кексалар бу ишдан хафа бўлишмаган. Ҳозиргача бу йўлни ҳожи нуронийлар йўли дейишади. Эсида, отаси ҳам бир марта ўғлим, сен ҳам шунақа савоб ишга уриниб кўр, деганди.

Шухрат бу лавозимга қанчалик шиддат билан интилган бўлса, ундан эсон-омон кетишни ҳам шунчалик тез истаб қолди. Ўзини овутиш учун одамларга “Бир муддат ишлаб қўйдим, менга жавоб беринглар, энди ёшлар ишласин” десам, “Шошилманг, вақти келса ўзимиз айта-миз” дейишди, деган гап тарқатди.

У уйга яхши кайфият билан келди. Пулни хотинига бергач, “Шўр нарса ебман, шекилли, чанқаб кетаяпман, бир чойнак аччиқ кўк чой дамла” деди-ю, чой келгунча жойига кириб ухлаб қолди. Нигора кейинги пайтда эрининг бу ҳолатига кўникиб қолган. Бояқиш нима ҳам қилсин, эртадан кечгача кўчада, 5–6 соатлаб мажлисда эзилиб ўтириш, тагин гап эшитишнинг ўзи бўладими?

Эрига раҳми келишининг яна бир сабаби бор. Шухрат ҳоким бўлгандан бери уларникига бемаҳалда меҳмон даярли келмайди. Лекин икки музлатгич ва ертўла неъматга тўла. Коллеж ва мактабда ўқийдиган икки ўғли учун қариндошлар номига уй-жой қилди. Истаган жойига машинада бориб келади. Ҳар йили Тошкентга эри билан дам олишга боради. Ишқилиб, хўжайингинасига кўз тегмасин...

Шухрат босинқираб турди. Қараса, соат ҳали беш бўлмапти. Хотини дамлаб қўйган чойдан мириқиб симирди. Халатини кийиб, тунги лампани ёқиб, креслога ўтирди. Телевизорни қўйди. Санъаткор аёл қанақади овқат пишириб кўрсатапти. Тавба, бу телевизорчиларга артистдан бошқа зиёли йўқми дейман. Гўё улардан ақлли одам топилмайди, қанақа мавзудаги кўрсатув бўлишидан қатъи назар, биттаси чиқиб олиб панду насихат беради, мана, энди овқат пиширишни ҳам ўргатапти. Шунақа лаҳм гўшту ускуналарни берсанг, ана, бизнинг хотинбой ҳам истаган таомни қойиллатиб тайёрлайди. Шу санъаткор аёлнинг ўз уйида овқат пиширишга вақт топишига ҳам ишонмайман-да. Ана, акамнинг қизи Гулшан, Тошкентда ўқиганида дарсдан кейин бир қўшиқчининг уйида ишлаган, овқатини пиширган, кир-чирларини ювган.

Иккинчи тугмани босса бир депутат аёл “Мақтаб – оила – маҳалла” концепцияси ҳақида гапираётган экан. Тавба, тўтига ўхшаб гапираяпти. Оператор ёнида кимдир қоғоз ушлаб турибди, у эса ўқиб бормоқда, шундоққина кўзининг қимирлашидан билиниб турибди. Тавба, гап биладиганни чиқаришса бўлмайдими, бечора нима деганини ўзи ҳам тушунмаяпти. Бундайлар депутатликнинг ҳам, телевидениенинг ҳам савиясини туширади.

Пультнинг бошқа тугмасини босди, фермер аёл ҳақида кино бўлаётган экан. Раҳмат-эй, ҳарқалай, оилавий мавзудан ортиб ишлайдиган одамлар ҳақида ҳам фильм қилишибди. Аммо фермер аёлнинг банк ходими билан тортишгани лавҳасини кўриб, Шухрат Акрамовичнинг кулгиси қистади. Жа ошириб юборишипти шу ерини. Банк ходимига гапириб бўларканми? Тўғри, шунақалариям бор, лекин жуда оз-да. Беихтиёр қишда вилоят ҳокими иштирок этган сессияни эслади.

Вилоят ҳокими фермерлар, банкчилар, хизмат кўрсатувчи идоралар раҳбарлари билан шунақа суҳбат ўтказдики, унинг иштирокчилари қочарга жой ҳам топа олишмади.

Тағин у эринмасдан ўнлаб фермерлар ишини кузатган, ҳаммаси билан суҳбатлашган. Шунинг учун қайси фермернинг куннинг қайси вақтида қаерда бўлиши-ю, нима иш қилишигача аниқ айтиб берди. Ҳатто бир фермер суҳбат чоғида ўз худудини тўла кўрсатиб беролмаган. Негаки, унинг ўрнига ишни бошқа одам юритган. Ойлик бермагани учун уч нафар деҳқонга егулик экиб олиши учун ер берган, тағин ўша ердан олинган ҳосилга ҳам кўз тиккан.

Аммо ҳоким молия ва банк ходимларини роса обориб об келди-да! Ҳақиқатан одам кўникиб қолгандан кейин ўша ҳолатнинг яхши-ёмон томонини таҳлил қилиб ўтирмас экан. Кейин эса қарши курашишга куч тополмай қоларкан. Тўғри-да, банк ходимининг фермер ҳисоб-китобини юритишини, “маош”ни конвертда олишини ким билмайди. “Ҳисобчи” эса маблағни нақд қилиб олиш имкониятига эга. Фермерга арзимаган пулни бериб, ҳужжатга сарфни 2–3 ҳисса кўп қилиб кўрсатаверади. Ўзи ҳам эплай оладиган ишга ҳафсала топмаган деҳқони тушмагур тайёр қоғозга имзо чекаверади, катта қарзи борлигини билгач, дами чиққан пуфақдек пучайиб елка қисиб тураверади. Кинода эса...

У пулт тугмаларини қаторасига босиб кўрди-да, айтган каналини топа олмагач, телевизорни ўчириб қўя қолди.

– Донишмандлар кино ҳаётдан олинади, аммо ҳаёт кинодан олинмайди, деб тўғри айтишганга ўхшайди...

Эрининг барвақт туриши Нигорага янгилик эмас, аммо у ҳар гал эрталаб чойни шоша-пиша ичиб жўнаб қоларди. Шухратнинг бу сафар бамайлихотирлигидан қувонди. Демак, чойни бемалол ичиб, илтимосларини айтиб олади.

– Дадаси, ширчой тайёр, ювиниб чиқинг. Ҳарқалай, бугун мажлис йўққа ўхшайди. Хурсанд бўласиз, фойдали таклифларим бор...

Таклиф эмиш, биламан, нима таклифинг бор. Гапчи улфатлари яна бирор нарсани илтимос қилишган. Ҳар доим шунақа: гап-гаштакдан кейин хотини “фойдали режа”сини ўртага ташлайди. Бажармагунича қўймайди.

Ҳайронман, шу хотинлар даврада ўзларига тегишли масалада суҳбатлашишса бўлмайдами? Бир-бирига мақтанишса керак-да. У ҳар сафар хотинининг илтимосини рад этишга уринади, ҳатто, “Ҳокимликнинг ишига аралашма” деб дўқлаб қўяди. Аммо аёл шайтонлигини қилади, барибир кўндиради. Бир куни “Агар аёл салтанат ишига аралашса, тизим издан чиқади” деса, хотини: “Ҳо шунақа бўлди? Ана Амир Темур ҳам Бибихоним билан бамаслаҳат иш тутган” дейди. Гапни қаранг, сен аввал Бибихоним нима савобли ишлар қилганини ўқиб ол.

Нигора аввалига ширчай ичаётган эрини эркалаган бўлди. Одамлар айтган таърифларни, дугоналари мақтовини гапириб кетди.

– Менга қара, гапни чўзмай айтавер, одамлар мен ҳақимда нима дейишаётганини сендан яхши биламан. Давлатнинг иши тўртта товукмиянинг гапи билан юрмайди.

– Дадаси, ҳар гал шунақа қиласиз. Аввал эшитинг. Бош врачнинг хотини бор-у Ҳалима деган, ўшанинг укаси Самарқандда банкда ишлайди. Коллеж орқасидаги майдонга харидор бўпти. Битта қарор чиқариб берсангиз, бас. Архитектор, кадастр билан гаплашиб қўйган. Фақат анови ўринбосарингиз кўнмаяпти экан.

– Калланг жойидами, хотин? Коллежнинг ёнидан супермаркет қуриб бўларканми? Вилоятдагилар бунга ҳечам рози бўлишмайди.

– Бу ёғи билан ишингиз бўлмасин, вилоятдагилар билан ўзи гаплашади. Хамир учидан патир, деб бешта “кўк”идан бериб қўйди. Биринчи қаватини маиший хизмат шахобчаси деб расмийлаштирсангиз бўлди, ҳеч ким монелик қилмайди.

– Ў-ху, госплан бўл-ей.

Барибир бешта “кўк”ини эшигач, у сал юмшади.

– Бўпти, юқори билан бир гаплашиб кўрай, лекин кўзим етмайди...

– Бозор директорини тайинлашдаям шунақа девдингиз, кўнишди-ку, ана ўша йигит балодай ишляпти. Бунисиям қўлингиздан келади, хўжайин.

– Ҳа, айтгандай, ўша дугонангга айтиб қўй, бозордаги ўғли дўкончилардан ҳокимга бераман деб пул йиғишни одат қипти. Агар бирортаси юқорига гап етказса борми, учиб кетади-я! Йиғиштирмаса, ўзим тиқтириб қўяман. Ана ундан кейин кўр, лабини шалвиратиб юришини!

Шухрат Акрамович ширчойни қошиқ билан кавлаб ёғини эритар экан, кўз олдида ўша кўзлари олма-кесак терувчи йигитча гавдаланди. Бозорком деганлари ўзи шунақа бўлиб туғилади, шекилли, кира олмаган эшиги йўқ, бунинг устига кап-катта идора раҳбарларининг ҳам ёнига бемалол кириб, ачомлашиб кўришади. Бозор ўз номи билан бозор. Ҳозирги даврда у ерда мева-чева, латта-путта эмас, гап сотилади, шекилли. Вилоят, туманда қайси кадр алмашадиган бўлса, хабарини шу бозор директори топиб келади. Бу куни эса пистафурушдан тортиб носфурушнинг ҳам бундан хабари бўлади, тавба!

Бозор билан мозорга тегиш бехосият эмиш. Топган гапини қаранг. Миллий қадриятлиги қолдими бу бозорнинг?! Сотувчилари на шароитга, на тартибга риоя этишни истайди, ўтиргани жой топса бас, савдосини қилаверади. Савдо маданиятини тушунмаса улар. Директори маймуннинг ўзи, қўли етадиган шохга осилиб кетаверади. Бунақаларга Худонинг ўзи бас келмаса агар...

– Хўп, дадаси, хўп, айтаман, қаттиқ тайинлайман. Сиз ҳам энди ҳадеб кўчанинг гапига ишонаверманг-да. Бозор ўз номи билан бозор. Бозорчи дегани борки, фойда қилсам дейди, бировга пул бериб ўрганмаган, озгина чиқим қилса, бас, айюҳаннос солгани-солган.

Нигора эрини бир амаллаб авраб-жавраб ишга жўнатди, дугонасига “Насиб этса, ёмон бўлмайди, кўндирдим, шекилли” деб айтиб қўйишни ҳам унутмади. Аммо у эрини ишхонада бундан ҳам чигал томоша кутиб турганини билмасди. Очиғи, бу нарса Шухрат Акрамовичнинг ҳам хаёлига келмаганди.

Машинадан тушган ҳокимни эшик тагида афтодаҳол қария кутиб олди. Қараса, Қўшмурод ака, отасининг жў-

раси, суғурта идорасида узоқ йил ишлаб нафақага чиққанди, ҳажга ҳам бориб келди.

– Ассалому алайкум, қани, ҳожи ака, эрталабдан бу ерда турибсиз, тинчликми?

– Ваалайкум ассалом, тинчлик эмас-да, ука, бу шотирларингиз ўғлимга тинчлик берадими ё йўқми? Нима, Анвардан бошқа тадбиркор йўқми туманда?

– Ие, шунақа денг, қани, кабинетга кирайлик, масалага ойдинлик киритамиз.

Қўшмурод ака ўғли Анвар билан ҳокимнинг ортидан шашт билан эргашди. Йўл-йўлакай Шуҳрат Акрамович котиба орқали котибият мудир ва архитекторни чақиртирди. Отахон хонага кириб ўтиришганда ҳам совуққина кўришди ва омин қилди. Чунки ҳокимнинг ўғлига муносабати чолнинг нафсониятига теккан эди.

– Хўш, отахон, ана энди бемалол айтинг, нима гап ўзи?

– Йўқ, Шуҳратжон, нима гаплигини сиз менга тушунтиринг. Ўғлим сизга нима ёмонлик қилди? Мен икки жўранинг болалари бир-бирини суяйди, деб ўйлагандим, сиз эса бу бечоранинг кўкрагидан итаряпсиз. Ё ҳеч кими йўқ деб ўйладингизми? Билиб қўйинг, қурбақани боссангиз ҳам ҳеч бўлмаганда “вақ” этиб овоз чиқаради.

– Қўшмурод ака, мен Анварни бу яқинда кўрган эмасман, унга нима ёмонлик қилибман?

– Ҳа, тўғри, кўрганингиз йўқ, чунки икки ой олдин идораси олдида кўрганингиз етарли, кейин эса умуман ҳокимиятга яқинлаштирмадингиз. Ёмонлик қилиш учун чаккасига уриш шарт эмас, пинҳона топшириқ ҳам етарли.

Шуҳрат Акрамович масала нимада эканини тушуниб етди. Ручкасини столга бир маромда уриб, бир томондан фикрини жамлаб олишга, иккинчи томондан отахоннинг ёниб турган вазоҳатига сув сепмоқчи бўлди, лекин ўша кунги хатосини тан олишни истамади. Анвар ҳам ғурурли экан, кўпнинг олдида жим турса бўларди-ку. Бир-икки фоллар, архитектор билан истироҳат боғини қайта қуриш лойиҳасини муҳокама қилишаётганди. Тўсатдан ҳоким боғ четидаги маиший хизмат уйини ҳам бузасизлар, деди.

Архитектор бу бино қайта қуришга халал бермаслиги, аксинча, атрофи очилиб, ободонлаштирилса, боққа кўрк беришини айтди. Шу пайт Анварнинг ўзи келиб қолди. Табиийки, у ҳокимга эътироз билдирди, қурилиш қонуний эканлигини айтди. “Ҳоким бобо, ана, боғ ўртасидаги ресторанни бузиш керак” деди. Шунда у ҳокимнинг кўзига балодай кўринди. У ресторан қайнисиники эканлигига ишора қилаяпти. Маҳмадона, ҳоким билан шунақа гаплашадими! Кўрсатиб қўяман сен мишиқига маслаҳат беришни!

– Шухрат Акрамович, биринчидан, бу бино боғ худудидан четда. Қолаверса, асослаб қарор беринг, майли, бузаман, унга харажат қилганман, ахир!

– Ҳеч қандай қарор-парор йўқ. Бузилади дедимми, бузилади!

Анварнинг гапи оғзида қолди. У кечқурун ҳокимиятга келди, лекин ҳеч ким қабул қилмади, ҳаммаси елка қисади, “Хўжайин билан гаплашинг” дейди. Ёрдамчига икки-уч марта келди, аммо у киритмади, турли баҳоналар қилди. Анвар ноилож вилоят ҳокимига хат ёзди. Келган комиссия бош режада маиший хизмат уйи жойида қолиши кўрсатилганини айтди.

– Шу боланинг башараси ёқмаяпти менга, – деди у эртасига котибият мудирини чақириб. – Солиққа айт, текширишга одам ташласин. Пули кўпайганга ўхшайди бу боланинг.

Йўқ, солиқчилар кичик корхона фаолиятидан арзигулик хато топиша олмадилар. Солиқ идораси бошлиғининг ҳокимдан ҳақорат эшитгани қолди:

– Солиқ идораси раҳбариман деб ёўдайиб юрибсан, битта мишиқи болага кучинг етмадими, ошқовоқ калла, ё бирор нарсани олиб қўйдингми-а?

Анварнинг асабига тегиш учун назорат идорасиман деганининг барисини юбориб кўрди. Қасддан қилинган ишни яшириб бўлмас экан. Борганларнинг барчаси, албатта, ким юборганини айтиб қўйишарди. Ҳатто биттаси “Отангизга айтинг, жўрасининг ўғлининг олдидан бир

ўтиб қўйсин” деди. Анвар бу гапни отасига оқизмай-томизмай айтди. Шундай пайтда ҳам ҳокимнинг паст кетгиси келмади.

– Отахон, мен сизни жуда ҳурмат қиламан, Анварга ҳам қасдим йўқ. Аммо катталар ҳар келганда ҳокимиятга яқин бўлгани учунми, билмадим, нуқул шу истироҳат боғидаги биноларни нега бузмадинг, деб уришишади. Менга қолса, ёнидан яна қуриб олсин, нима ишим бор?

– Шуҳратжон, кўз ўнгимда улғайдингиз, яхши инсон тарбиясини олдингиз, аммо айтиб қўяй, сиз аввалги Шуҳрат эмассиз, кўзингизни ёғ босган. Дуппа-дуруст ишлаб, солиғини тўлаб, 15 одамнинг қозонини қайнатиб турган тадбиркорга ўчакишишдан уялмадингизми? “Башарасини кўрмай” дер эмишсиз, башарасига нима қипти? Қайнингизнинг башарасига ҳам бир қаранг, қорни халта, юзи товоқ бўп кетган. Боғнинг ўртасида қурган ресторанини бузишга кучингиз етмадими? Мен сизга ўхшаб ўчакишмайман, бетингизга айтаман, бу туришда узоққа бормайсиз!

– Қўшмурад ака, бундан кўра ўғлингизга катталар билан муомала қилиш маданиятини ўргатиб қўйинг, хўпми?

– Ўргатганман, ука, ўргатганман. У кимга қандай муомала қилишни яхши билади, аммо сиз билмайсиз. Атрофингиздагиларнинг ҳаммаси сизга қуллуқ қилиб юришини истайсиз. Кеча дўхтур қўшнимиз дарди ҳол қилди, бир ҳафтадан бери олдингизга кира олмаяпти экан. Вилоятдаги раҳбари туман СЭСига раҳбар қилиб қўяман, ҳокимдан хат келтир депти. Ёрдамчингиз бундай хат учун харажат сўрапти.

– Отахон, сизнинг чўпчакларингизни разбор қиладиган жой эмас бу, билиб қўйинг.

– Чўпчак эмас, бор гап бу. Ўша сизга берилган пулни у мендан қарзга олди. Сиз ҳам билиб қўйинг, бу табаррук жой ҳаром-ҳариш муомалани ҳам кўтармайди.

– Ҳаддингиздан ошманг, оқсоқол. Оғзим бор, ёшим катта деб ҳар нарсани гапираверасизми?!

– Ҳа яшанг, бу саволни агар ўзингизга берсангиз маъқул эди. Ўғлимнинг сиздан ҳам, шотирларингиздан ҳам кўрқадиган жойи йўқ. Уни ҳалолликка, меҳнатга ўргатганман. Сизнинг олдингизга ҳам қайтиб келмайман. Аммо бир ҳақиқатни айтишни бурчим деб биламан.

Шуҳрат Акрамович биринчи бор яқин одамидан изза бўлди. У отахоннинг гапини беписанд эшитганликка солиб, дераза томонга тикилиб тураверди.

– Истамасангиз ҳам айтаман, эшитинг. Бир раҳбар ишдан бўшабди. Янги раҳбарга хонани топшираётганда сейфнинг калитини бериб шундай депти: “Сейфда учта конверт бор, фақат зарур бўлганда навбати билан очасиз”. Янги ношуд раҳбар уч ойга бормаёқ биринчи конвертни очишга мажбур бўлибди, “Биламан, ишинг юришмаяпти, ҳамма айбни ўзингдан олдинги раҳбарга тўнқайвер” деган ёзув бор экан. У шундай қилибди ҳам. Аммо барибир иши юришавермабди. Сабри чидамай иккинчи конвертни очибди: “Иложи борича атрофингга лаганбардор ва қариндошларни тўпла, улар ғамингни енгиллаштиради”. Кўп ўтмай ҳалиги раҳбарнинг обрўси тўкилиб, адои тамом бўпти. Сўнгги умид билан учинчи конвертни очибди. Унда “Сен ҳам энди учта конверт тайёрлаб қўй” дейилган экан. Ана шунақа, бўтам, конвертингни тайёрлайвер. Хайр!

Кўшмурод ака шу қадар асабийлашган эдики, ҳатто ёшига хос бўлмаган чаққонлик билан ўрнидан туриб, шитоб билан эшикдан чиқди, ўғли орқасидан эргашди. Эшик тагида турган архитектор, кадастр ходими ва ҳокимлик котибияти мудирига кўзи тушгач, бир тўхтаб олди ва:

– Сизларнинг умрларингизга ҳам ҳайф, шундай ношуд раҳбарнинг чизиғидан чиқмай юрганларинг учун! – деди.

Яхши иш бўлмади. Шуҳрат Акрамович анча вақт ўзига кела олмади. Чой олиб кирган котибага олди-га ҳеч кимни қўймаслигини, телефон қилганларга эса хўжаликларга кетган дейишини тайинлади, ҳайдовчисига ҳам жавоб бериб юборди, керак бўлсанг чақира-

ман, деди. Олти йил ишлаб, ҳеч кимдан бунақа дашном эшитмаган ҳокимга жуда алам қилди. Агар отасининг панду насиҳатини ҳисобга олмаганда туманда унга ким ҳам бундай гапиришга ботина оларди. Дарвоқе, мулзам қолган пайтлари бўлган, бироқ улар вилоят миқёсидаги йиғилишларда катталар томонидан айтилган киноя ва пўписалар туфайли эди.

Албатта, иш бор жойда хато ҳам бўлади, бир кун мақтов эшитасан, бир кун – танқид. Масалан, қўшни туман ҳокимини ғаллани суғоришни ташкил қилмагани, коммунал тўлов режасини бажармагани учун шу қадар аянчли аҳволга солишдики, бояқиш уч кун шиfoxонада ётиб, қон босимини базўр тушириб олди. Яна бир туман ҳокимини эса 400 кишилик йиғилишдан чиқариб юборишди. Йўғ-ей, нималар деяпман ўзи. Худо асрасин бунақа аҳволга тушишдан. Аммо... Қўшмурод аканинг гапи бундан-да ёмон таъсир қилди. Қария титраб гапирди, жонидан шунчалик ўтиб кетганмикин-а?

У кеч тушганда ҳайдовчини чақириб, тўғри уйига борди. Нигора ҳам эрининг авзойини кўриб гапиришдан тийилди, ҳар галгидек столга ароқ, газак ва бир чойнак чой дамлаб қўйди. Кечқурун келган Акрам муаллим ҳам ҳол-аҳвол сўрашгач, келинидан ўғлининг кайфияти ҳақида сўраб ўтирмади. Нигора икки пиёла ароқдан сўнг чой ичиб, телевизор кўриб турган эрига “Отангиз келганлар” деди-ю, чиқиб кетди.

Отам келган, нега келганини биламан. Жўраси арз қилган, ҳойнаҳой, ҳамма воқеани айтиб берган бўлса керак. Қари одамнинг иши шу-да, гапниям, насиҳатниям эзиб гапирди. Атайин келган отаси билан суҳбатлашишга мажбурлигини билгач, Шуҳрат столдаги идишларни четга олиб қўйиб, сигарета тутунидан бурқсиган хона ҳавосини тозалаш учун дераза табақаларини очиб қўйди, отаси олдида ноўнғай бўлмасин, деб костюминини кийди.

– Ассалому алайкум.

– Ваалайкум. Қалай, ўғлим, ишларинг яхшими?

– Шукр, сўраб нима қиласиз, ўзингиз яхши билиб туриб келаяпсиз-ку, ота. Бугун ҳам қайси бир иллатимни разбор қилгани келгансиз-да. Не илож, от тепкисини от кўтаради, деганлар.

– Шуҳратжон, “Иштони йиртиқ хасдан ҳам хавфсирайди” деган гап бор. Бу яхшилик аломати эмас. Мен бугун сени кўргани атайин келдим. Агар тирик бўлганида раҳматли онанг етмиш ёшга тўларди. Биргаликда хотирлаймизми, деб ўйловдим, болам. Бояқишнинг умри калта экан, сени дунёга келтириб, ўзи дунёни тарк этди. Камолингни, бугунги обрўйингни кўролмай кетди шўрлик.

Шуҳрат ноқулай аҳволда қолди. Онасининг сиймосини эслай олмайди, фақат расмда кўрган. Айтишларича, фариштадек аёл бўлган. Рўзғоридаги саранжом-саришталикка ҳамма ҳавас қилган, тагин болаларга қўшилиб ҳар куни китоб ўқиган. Шуҳрат йигирма йилча бирга яшаб хотинининг китоб ёки газета ўқиганини кўрмади. Ёлғон бўлмасин-у, кўнгилочар газеталарда санъаткорлар ҳақида ёзилган мишмишлардан гапириб қоларди. Айтгандай, Мусаллам муаллимага ўчакишиб, онасининг портретини ясатиб, меҳмонхонага осиб қўйганди, лекин тақдир киноясини қарангки, ўша табаррук сиймога қараш, у билан пинҳона суҳбатлашишга ҳам ҳафсала топа олмапти. Эҳтимол, ана шу онанинг покиза руҳи ва дуолари уни шу пайтгача қўллаб келгандир...

– Кечирасиз, ота. Ишдаги ғурбатлардан сал чарчабман, шекилли. Узр, мен...

– Майли, болам. Тушунаман. Элга раҳбарлик қилиш осон иш эмас. Муаммо эса тугайдиган нарса эмас. Кеча, десанг, тушимга онанг кирди, сени сўради. Эрталаб Мусаллам билан бирга унинг хотираси руҳига дуо ўқидик, кундузи вақтинг йўқлигини билиб кечқурун келдим. Энди болам, ёшим ҳам саксондан ошди, бир оёғим ерда бўлса, бир оёғим гўрда.

– Ота, қўйсангиз-чи шунақа гапларни. Фарзандлар куршовидасиз, кўринишингиз ҳам ёмон эмас. Насиб этса, уч-тўрт йилда Элдор неварангизнинг никоҳ тўйини кўрасиз. Ҳали кетишга шошилманг, вақти келса, ўзимиз айтамыз.

Нигора ота-боланинг бу яқинда бу қадар самимий, бемалол суҳбатлашиб ўтирганини эслай олмайди. Шу сабабли чин юракдан қувонди. Дарров чой дамлаб кирди.

– Отажон, мана бу пишириқни неварангиз қилган. Бир татиб кўринг.

– Барака топинг, келин. Болаларнинг овқат пишириш, кир ювиш, уйни саранжом тутишга ўргатган маъқул. Айримлар ҳозир уйда овқат пиширмай қўйган, ошхонадан келтириб ейишади. Тандирнинг йўқолганига-ку анча бўлди. Кийимларини химчисткада тозалашади. Бола бечора нима қилсин, уйда кўрганини қилади-да. Яқинда қўшнимиз ўғлини уйлантирди. Янги келин “Агар замонавий кирювгич машина олмасангиз, сиз билан яшамайман” депти. Кейин билишса, келин кир ювиб ўрганмаган экан.

– Отажон, Худога шукур, қизларим уйдаги ҳамма ишларни қилишади. Элдор неварангиз ҳам уддабурон, бузилган буюмни дарров тузатиб беради. Ҳатто отасига ташвиш орттирмай бизларни бозор-ўчарга машинада ўзи обборади.

– Келинжон, мана шу ишларингиз менга маъқул эмас-да. Элдор илмда отасига тортган, аммо машина минишига ҳали эрта. Шухратжон, бир нарсани эсдан чиқарма, вояга етмаган бола машина рулига бир бора ўтирса бўлди, аввало, уни ҳар куни минишни, кейин эса бутунлай ўзиники қилиб олишни истайди. Мабодо кейин рухсат бермасанг, сени ёмон кўриб қолади. Худбинлик деган иллат ана шундан бошланади.

– Ота, жуда ваҳимачисиз-да. Элдор унақа йигит эмас, добрий, гапимиздан чиқмайди.

– Шунақа дейсан-у, лекин бола шахс сифатида шаклланаётган пайтда арзимаган эътиборсизлик ҳам унда

ёмон ҳаракатларнинг пайдо бўлишига шароит яратади. Нуқтаи назар шакллангандан сўнг уни ўзгартириш деярли мумкин эмас. Бўпти, кўп гапириб юбордим, шекилли. Энди бизга жавоб. Бепул маъруза тугади.

Шухрат Акрамович “Эҳ, отагинам-ей” деб илжайди, Нигора ва неваралари ҳам кулиб қўйишди. Улар бобо билан отасининг бундай муносабатини соғиниб қолишганди. Акрам муаллим эса хотинининг руҳини шод этганидан кўнгли таскин топди.

* * *

Шухрат Акрамович эртасига кейинги олти йилда биринчи марта ишга пиёда борди. Яёв юраркан, ўзи обод қилган, кейинги пайтда янада чирой очган кўчалардан завқ олди. Одамлар мана шу иморатларни ким қурдирганини билишармикин? Мусиқали фаввора бинокорини-чи? Таниганларнинг қуюқ кўришиши, атрофдагиларнинг ҳавас билан қараши қалбини қувонтирди. Билишади, албатта, билишади!

Шу ҳафсала билан ҳокимият биноси атрофини айланиб чиқди. Эҳ-ҳе, бинонинг орқа томони ахлатхонага айланибди-ю. Яхшиям, катталарнинг кўзи тушмапти, акс ҳолда кўшни туман ҳокимига ўхшаб балога қоларди. Ўтган йили қишда ҳоким ундан “Иситиш қозонхонангиз қаерда, нега хоналар совуқ?” деганда бечора иситиш тизими жойлашган ерни кўрсата олмаган. Ўзи яшаб турган ерни обод қилолмаган раҳбар туманни эплай оладими, деб роса тузлаган эди.

– Ҳақим, – деди у ҳайдовчисига. – Завхозни топ, агар тушгача бу ерда тартиб ўрнатилмаса, кўзимга кўринмасин!

Хоналарни ҳам бир кўздан кечирсам-чи, деган фикр хаёлидан ўтди. Вой-буй, оқ кўйлак кийиб, галстук тақиб, фасон бўлиб юраверган эканмизда-а?! Биринчи қаватнинг коридори қоп-қоронғу. Ўн йил олдин кўйилган неон лампалари ёнмаганидан чанг босиб қорайиб кетган. Умумий бўлим мудирини хонасидаги шкафларни

кўриб кўрқиб кетди. Ўқувчилигида мактабда ўқитувчилар хонасида шундай шкаф ва жавонларни кўрганди, тегинсанг, йиқилиб кетади, пастки эшиклари осилиб қолган. Сочилиб ётган папкаю қоғозлар орасида мудирнинг йўқолиб кетмаганига ҳайронман. Иккинчи, учинчи қаватларни ҳам айланиб чиққан ҳокимнинг ҳафсаласи пир бўлди, шу пайтгача раҳбарлик қилиб, қандай ишлаётганини билмагани учун ўзидан хафа бўлди. Зудлик билан аппарат йиғилиши чақирди, молия бўлими бошлиғини таклиф этди. Ҳоким ҳар қанча жаврамасин, ҳеч ким миқ этмади. Чунки гапирса, балога қолишини ҳамма биларди. Молия бошлиғига топшириқ берди:

– Ўзингга юмшоқ кресло қўйиб олишни биласан. Ҳеч бўлмаганда зал ва коридорларни ёритишга маблағ ажратсанг бўлмасмиди?! Давай, ҳозироқ ҳужжат тайёрланглар, имзо чекиб бераман, ҳамма хонага янги жиҳоз олинглар, бир ой ичида хоналарни таъмирлаймиз.

Ходимлар ҳокимнинг олдида ўтирган жойлари ва хонадаги тартибсизлик учун изза бўлишса-да, йиғилишдан хурсанд ҳолда чиқдилар. Котиба эса қайтиб кириб, ҳокимнинг столига чиройли муқовали китобча қўйди.

– Муаллифнинг ўзи олиб келди. Мани қишлоғидан экан, ҳозир Тошкентда ишларкан. Илтимос, албатта, ўқисинлар, деди.

Ғани Жўра. “Мен англаган маъни”. Ўҳ-ҳу, афоризмлар-ку. Бу яқин ўртада китоб ўқимаганини эслаб, секин варақлай бошлади. “Болада ўзидан катталарнинг ўғитидан кўра уларнинг ҳаракатига эргашиш майли кучлироқ бўлади”. “Эл қатори яшамаган, элдан ҳол сўраб турмаган раҳбар эл дардини ҳис қила олмайди”. А-а, файласуф бўл-ей, жа баланд дорга осиларкан муаллифи тушмагур.

“Пораҳўрлик яшириб бўлмайдиган иллатдир”. Да. Илгари бунақа гапларни босишмасди, мабодо чоп этилса, ноширдан то муаллифгача тушунтириш хати ёзиб овора бўларди. Бу Ғани дегани албатта ўқисин, деб бекорга айтмаган.

У китобчани авайлаб жавонга қўйди. Жавонда анча китоб бор. Ҳаммасини шоир ва ёзувчилар ташриф буюрганда дастхат билан ҳадя этишган, лекин ҳоким уларнинг бирортасиниям ўқиб чиққан эмас, бунга вақт топа олмаган, вақти топилганда эса кайфияти бўлмаган. Қаранг-а, бир вақтлар номзодлик ишини ёзишга киришган одам ҳоким бўлгандан кейин бирорта ҳам китоб ўқимаса-я! Албатта, газеталарни ўқиб турарди. Аммо Шуҳрат Акрамович бу камчилиги учун ҳам ўзини айблашдан йироқ фикрда эди. Ахир, кундалик иш, ташвиш, тағин асаббузарликдан кейин китоб мутолаази кўнгилга сиғадими?

Котибанинг эшикни тақиллатиб кириб келиши ҳокимнинг хаёлини бўлиб юборди.

– Нима гап?

– Шуҳрат Акрамович, вилоят ҳокимининг ўринбосари, ташкилий-назорат гуруҳи раҳбари келибди. Ҳозир биринчи қаватда экан.

– Нега олдинроқ хабар бермадиларинг, ёрдамчим қаерда?

– Бизга ҳам айтишган эмас. Ёрдамчингиз улар билан бирга.

Шуҳрат Акрамовичнинг ўйлашга вақти йўқ эди шу тобда. Апил-тапил ташқарига отилди. Йўл-йўлакай хаёлидан мингта фикр ўтди. Ташкилий-назорат гуруҳи раҳбари фақат бирор кор-ҳол бўлсагина туманга келади. Ё ўринбосари ариза беришдан олдин каттага бирон нарса дедимикин? Вилоят ҳокимининг ўринбосари эса ҳар икки куннинг бирида шу ерда, лекин туман ҳақида ёмон гап айтган эмас. Яна ҳам ким билади дейсиз?

Адҳам Каримович ҳеч нарсани сездирмади, аввалгидек илиққина кўришди. Ташкилий-назорат гуруҳи раҳбарига “Сизлар ишларингизни қилаверинглар” деб ўзи ҳоким билан қабулхонага чиқди. Йўл-йўлакай Шуҳрат Акрамович ҳокимлик биноси ва унинг атрофида қилинадиган ишлар режасини айтиб улгурди. Меҳмон эса эътибор бермаётганини билдирмаслик учун “Яхши, жуда яхши қилибсиз”, деб қўярди.

Хонага киргач, Адҳам Каримович гапнинг лўндасини айта қолди.

– Шуҳратжон, вилоят ҳокимининг топшириғига кўра махсус ишчи гуруҳи тумандаги вазиятни ўрганган. Мана ўша маълумотнома. Шикоят хатлари ва жиноятларнинг кўпайиши сабаблари очиб берилган, оқсоқоллар, фаоллар фикри ҳам бор.

– Адҳам ака, бошқалардан кам ишламаяпмиз. Қаранг, битта ўжар ўринбосарининг иғвоси билан ёмонотлиққа чиқиб қолаверамизми?

– Биринчидан, ўринбосарингиз ҳеч кимга ҳеч нарса деган эмас, фақат “Саломатлигим туфайли вазифамдан озод этишингизни сўрайман” деб ариза берган. У ҳозир Тошкентда даволанаяпти. Қурилишга келсак, тўғри, анча иш қилинди, лекин ҳаммаси инвестиция ҳисобига амалга оширилди. Йўл ҳам худди шундай. Сиз эса ҳар объект ишга туширилишида биттадан зарчопон кийдингиз, холос. Прокуратура маълумотига кўра, икки юз гектар экин майдони фермерлар томонидан уй-жой учун бериб юборилган, аниқроғи, сотилган.

– Адҳам ака, ахир...

– Энг ёмони, Шуҳрат Акрамович, комиссия ҳоким нодавлат ташкилотлари, фаоллар фикри билан мутлақо ҳисоблашмайди, деган хулоса берган. Бу маълумотнома аслида Президент девони тавсияси билан қилинди. Одатда бу гаплар сессияда айтиларди. Вилоят ҳокимининг олдинги яхши ишларингизга ҳурмати туфайли унинг мазмуни билан сизни таништирдим.

– Адҳам ака, шунча жон куйдириб ишлаб, оқибати шу бўлдимми? Ё бировнинг думини босиб қўйдимми?

– Шуҳратжон, мен олтмишга кирдим, сизга насиҳат қилишга ҳаққим бор, деб ўйлайман. Мана шу фикрингизнинг ўзи асосий хатойингиздир. Президентимизнинг талаби ҳам эришилган ютуқларга маҳлиё бўлиб қолмасликдир. Хабарингиз бор, ўзим сизнинг туманингизга биркитилганман. Ўчакишиш деган одат чиқардингиз. Хуллас, масала ҳал бўлган. Ташкилий-назорат гуруҳи ва-

киллари икки кун ичида сессия тайёрлашади, депутатлар ва фаоллар билан суҳбатлашишади.

– Демак...

– Демак, бу тартибни сиз жуда яхши биласиз. Ҳоким номига ҳозир битта ариза ёзасиз. Айтгандай, Кенгашга ҳам депутатлик ваколатимни муддатидан олдин тугатаман, деган мазмунда ариза ёзиш ҳам эрдан чиқмасин. Сессия ўтгандан кейин ишингиз масаласи кўриб чиқиларкан. Бугундан эътиборан дамингизни олаверинг. Мен Жарқишлоқ МТПсида йиғилиш айтганман, хўжалик раҳбарлари билан гаплашиб олишим керак. Майли, тақдир синовидан қочиб қутулиб бўлмайди, ука, насиб этса, ҳали кўришамиз. Сиз мени кузатиб ўтирманг, ўзим кетаман.

У Адҳам Каримовични жўнатиб ўйланиб қолди. Демак, унинг поезде кетиб бўлди. Ўздан олдинги ҳоким ҳам худди шундай кетганди, лекин уни кейинчалик вилоят ташкилотига ўринбосар қилиб қўйишди.

Ҳамма гапдан аллақачон хабардор, эшикнинг тагида меҳмон кетишини пойлаб ўтирган ҳайдовчиси Ҳаким огоҳлантирмасдан кириб келди.

– Ке, Ҳаким. Мана, салтанатимизга ҳам якун ясадик. Энди бундай, ҳозир мени уйга қўйиб кел, кейин кечроқ мана бу тахлаб қўйган нарсаларимни олиб кетасан, хўми?

Ҳаким бош ирғаб “хўп” ишорасини қилди ва машинани эшик тагига ҳайдаб келиш учун хонадан ўқдай чиқиб кетди.

Шухрат Акрамович атрофдагиларнинг кўзига кўринмаслик учун эшикдан оҳиста чиқди, бироқ коридорда 3–4 нафар аризачидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Ходимлар ё ҳокимни кўришни исташмаган, ё топшириқ олиб чиқиб кетишган.

* * *

Донишмандлардан бири “Яшамоқ бу – бир умр муаммолар билан курашмоқ” деб бежиз айтмаган экан. Қай-

сидир ишни бажариб, вужудимиз енгил тортган маҳалда олдимиздан янги муаммо чиқиб туради. Шу боис ҳаловат сўзи доимо нисбий, оний тушунилади. Айримларнинг айби шундаки, бундай фикрлашиш файласуфларнинг, зиёлиларнинг иши деб билишади. Аслида ўзликни англаш дегани ҳам ўз тақдирини таҳлил қила олишдир. Бундай жараёни тушунмаган ёки уни ўз нуқтаи назари, аниқроғи, манфаати асосида баҳолаган киши эса умридаги ҳар бир ҳолатни тасодиф деб қабул қилади.

Шухрат Акрамович отасининг вафотини шундай қабул қилди. У энг яқин маслаҳатчиси, меҳрибонидан ажралди. Бахт билан бахтсизлик кўша келади, деганлари шу бўлса керак. Ё бу менга Худонинг жазосимикан? Тириклигида қадрига етмадинг, маслаҳатларига қулоқ осмадинг, деб жазоладими? Жаноза куни одамлар гўё унга қараб “Отанг сен туфайли оламдан ўтди” деяётгандек туюлди Шухратга. Ўзиям роса тумонат одам келди. У ўшанда падари бузрукворининг обрўсини яна бир карра кўрди.

Жанозани туман имом-хатибининг ўзи ўқиди.

– Аҳли мусулмон, – деди у. – Пайғамбаримиз васият қилганидек “Пок бўлинглар, Исломи дини покликдир”. Энг муҳими, ботинан пок ва ҳалол бўлишдир. Ботиний иллатлар ҳар бир нотўғри ҳаракатга сабабчи бўлади. Акрам муаллим эса ботинда ҳам, зоҳирда ҳам пок инсон эдилар. Бундай инсонларнинг жойи, иншоолох, жаннатнинг тўрида бўлғай.

Бир томондан отасининг ўлими Шухрат Акрамовичга ўз ташвишини унутишга ёрдам берди. Кўнгил сўраш баробарида келувчилар муаллимнинг яхши фазилатларини, қилган яхшиликларини эсга олдилар.

Отасининг йигирмаси ўтгач, Мусаллам Шухрат Акрамовичга бир дафтар тутқазди.

– Отангиз шу омонатни сизга беришимни тайинлаган эди. Бандалик.

Қараса, мактабда қадрдон бўлиб қолган ўн икки варақлик дафтар. Бундай дафтарга отаси ёрдамида мисол ечар эди. Муқовасида Ғафур Ғуломнинг “Азиз асримиз-

нинг азиз онлари, Азиз одамлардан сўрайди қадрин” деган мисраси ёзилган. Остидаги чизиқ устига “Ўғлим Шухратжонга” деган ёзув ҳам бор экан. Демак, отам ўлишини ҳам, айрим гапларини менга айта олмаслигини ҳам билган. О, отам, отагинам-а...

ХОТИМА

“Шухратжон, жигаргўшам. Биламан, сен ушбу васиятимни менинг йигирмам ўтган куни оласан, Мусалламга шуни тайинлаган эдим. Буни атайин қилдим, чунки маъракаларим давомида кўп нарсаларни таҳлил қилишга улгуришингни ҳисобга олдим. Бу гапларни кўзим очиқлигида айта олмадим, негаки, сенинг изтироб чекишингни кўрмайин дедим.

Мен саксон йил умр кўрдим, ана шу йиллар давомида фикру хаёлимда битта нарса – одамларга яхшилик қилиш устуворлик қилди, ниятимни доимо яхшиликка бурдим. Ҳатто билими саёзроқ шогирдларимнинг ҳам ҳаётда ўз ўрнини топишига ёрдам бердим. Мен бу ишларни обрў олиш учун қилмадим, ота-онам табиатан шундай яратишган, уларга раҳмат. Падари бузрукворимнинг оёғимни плуг кесиб кетганда тепамда туриб қилган нолаларини охирги нафасимгача унутмадим.

Шухратжон, раҳбарлик ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Лекин раҳбар бўлиш ҳам ҳаммадан зўр дегани эмас, чунки оқил киши раҳбарлик жараёнида атрофдагилардан кўплаб эзгу фазилатларни ўзлаштиради. Шунда у лавозимидан кетишдан ҳам қўрқмайди.

Яна бир хулосамни айтмасам бўлмас. Инсонни инсон қиладиган унинг касби, мутахассислиги, яъни аъмоли. Ҳатто Алишер Навоий ҳазратлари ҳам амали эмас, балки аъмоли, шеърियाи билан танилган. Эсингдами, биринчи Президентимиз Ислом Каримов дастлабки кунларида ноқ Амир Темур фаолиятини чуқур ўрганди, барча буюк алломаларимиз меросини халққа қайтарди. Чунки бу ме-

росда ўзбек халқининг энг олижаноб фазилатлари, удумлари мужассам эди.

Хўш, сен ва менга ўхшаган замонавий раҳбарлар ана шу анъанани давом эттираяпсизларми? “Авесто”, “Қутадғу билиг”, “Қобуснома”ни ўқидингми? Айрим раҳбарларнинг ношудлиги сабаби ана шу асарлардаги эзгуликларни ўқиб ўрганмаганидамасмикин?

Ўғлим, яхши мутахассис бу ҳали яхши раҳбар дегани эмас. Раҳбарликнинг мактаби – ҳаёт, бу мактабда фақат эзгу фазилатли одамларгина ўқий олади. Сен бир суҳбатда кечаю кундуз ишлашингни фидойилик дединг. Йўқ, болам, фидойилик фақат жон куйдириб ишлашгина эмас, ўша куч-қудрат нимага сарфланганида ҳамдир. Давлат берган пулга мактаб қуриш фидойилик эмас, бурчни бажаришдир. Атрофини яшнатиб, йўлларини яхшилаб, янги бинода янгича тадбирлар уюштириш бу фидойиликка киради.

Сезганмисан, раҳматли онанг вафот этганидан сўнг сенга алоҳида эътибор бериб қолдим. Чунки сен Мусаллам муаллима келгунча ва келгандан кейин ҳам айнан Робиянинг йўқлиги, менинг вақтим етмагани сабабли мустақил яшаш баҳонасида ўжарлик ва шошилиш қарор чиқариш одатларингни билдириб қўйдинг. Мен айнан шу иллатни орттиришингдан қўрқардим. Негаки, Абдулла Қодирийнинг “Ёмон ёмонлигини, яхши яхшилигини ташлай олмайди. Мабодо ташласа, боши оғрийди, кўзи чиқадир” деган нақлини яхши билардим.

Эсингдами, институтда ўқиганинда менга илк бор эътироз билдирдинг, киноя қилдинг. Мендаги ҳадик ўшандаёқ чинакам кўркувга айланганди. Ота-онасига тикка, тагин қўпол гапирганлар келажакда яхши одам бўлмаганини ўз ҳаётимда кўрганман. Зеро, улар Абу Мансур Мотурудийнинг “Отанг хатоси учун танбеҳ берувчи бўлма” деган иборасини ўқимаган.

Сен ҳамон ишдан кетганингни кимдандир кўриб юрибсан. Бу – яхши иш эмас. Шайх Нажмиддин Кубро ҳаётдаги омадсизлик сабабини ўзидан ахтариш комил-

ликнинг биринчи белгисидир, деб бежиз айтмаган. Сен раҳбарлик соҳасида ишлаб, нопок йўл тутган кўплаб раҳбарларнинг халқ ишончидан қолганини, қонуний жазо олганини кўрдинг. Ёлғоннинг, таъмагириликнинг умри қисқалиги исботидир бу. Атрофингга қара, турмуш ўзгарди, одамларнинг дунёқараши бошқача тус олиб, ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қиладиган бўлди. Янги авлод етишаверади, гуруч орасидаги курмаклар эса камаяверади. Сен ҳеч кимга аччиқ қилма, яхши касбинг бор, қолаверса, деҳқончиликни ҳам ўрганиб олдинг. Фермер бўл, келин бухгалтерияни битирган, ҳисобчи қилиб ол. Элёрда ўқишга қизиқиш сусайган, уни ўқитаман деб овора бўлма, ёнингга ол, бирорта касбни эплаб кетади.

Кўраяпсанми, тақдирингни йиллар давомида йиққан илминг, тажрибанг эмас, балки ўйламай босган битта қадамнинг ҳал этаяпти. Демак, йўлдан адашиш учун ўйламай босилган бир қадам ҳам кифоя экан.

Ҳамма ҳам англай олмайдиган яна бир нарса ҳақида эслатиб ўтмоқчиман. “Мойиллик” деган сўз бор. У асосан туғма бўлади, аммо кейин ҳам шаклланади. Эсингдами, ички ишлар бўлими раҳбарини порахўрликда айблаб қамашди. Аслида у пулни олган эмас, лекин чўнтагига солишганида қаршилик ҳам кўрсатмаган. Бу унинг истаган пайтда биров бирор нарса берса, индамай олиши мойиллигидир. Менга қолса, раҳбарликка танланган кадрлар “объективка”сига “унинг мойиллиги” деган бандни ҳам қўшган бўлардим.

Ҳозирги айрим раҳбарларнинг қоқилишига сабаб бўлаётган иллатлар ана шу эмасми? Ишга қўйишда улардан дастурларнинг шаклланиш, қабул қилиш, ижросини таъминлаш жараёни ҳақида улардан сўраяпсизми? Уларнинг мафқураси, омма орасида гапира олиш маҳоратини ўрнатаёпмизми?

Ўғлим, алломалар томонидан айтилган битта олтин қоида бор. Инсондаги фазилатлар ўртасида чегара борлиги аён. Лекин у шу қадар нозикки, қилча ҳаракат би-

лан биридан иккинчисига ўтиб кетиш мумкин. Масалан, ортиқча мақтов – лаганбардорликка, меъёридан зиёд сўзлаш – лақмаликка, эҳтиёжга тизгин бермаслик – очкўзликка олиб келади. Аксинча, яхши фазилатларга ҳам шу тариқа ўтилади. Фақат бу нозикликни фаросатлиларгина англайдилар”.

Китобларда ўқиганман, ўз ҳаётида тўғри ва эгри йўлни танлашда адашган одам аросатга тушаркан. Сен билимдон, ғайратли инсонсан, лекин одамийлик, ҳалоллик ҳар қандай даврда ҳам олтин қоида эканлигини унутиб қўйдинг. Дарвоқе, аросатда қолганларга яна бир имконият бериларкан. Яхши амаллари тош босса, Парвардигор уларни ҳам жаннатга йўллар экан. Кўрдингми, яхшилик истаган инсон учун доимо имконият топилади.

Шухратжон, мен Кайковус эмасман, аммо ўз фарзандимнинг ҳаётда қоқилмай яшашини истайман. Аслида Кайковус ҳам подшоҳ эмас, ота сифатида “Қобуснома”ни ёзган. Чунки сенинг обрўйинг менинг руҳимни шод этади.

Сендай ўғлим борлигидан фахрланиб келдим. Умидим шулки, умрингнинг қолган қисмида руҳимни шод этишга қурбинг етади. Оллоҳдан бахтингни тилаб,

Отанг”.

2010–2013 йиллар

ҲИКОЯЛАР

ЎҚИЛМАГАН ҲУКМ

Сожида бир ҳафтадан буён уйдан чиқмайди. Аламдан, иззадан адои тамом бўлди. Куни бўйи гоҳ йиғлаб овунади, гоҳ кўнгилдаги зардасини ўзига-ўзи айтиб олади.

– Онажон, мени фақат азоб-уқубат учун туққанминдингиз? Ҳаётдан ўзингиз эрта кетар экансиз, нима қилардингиз мени дунёга келтириб. Бу қандай бедодликки, фарзандсизлигим етмаганидек, жонажон холамнинг қизи, синглим уйимни ҳам, эримни ҳам тортиб олса. Кенг дунёга сиғмаган кўнглим боз устига олов ичида жизғанақ бўлиб ўртанади. Айтинг, онажон, нима қилай, бошимни қайга урай?

Мавлуда дугонасига халақит бергиси келмади. Майли, йиғлаб, гапириб олсин, дарди енгиллашсин, дейди. Унга ич-ичидан ачинади. Шу сабабли кўярда-қўймай уйига олиб келди. “Кўйинг, ўша нокаслар билан олишманг, икки озурда аёл бир амаллаб кунимизни кўрармиз” деб кўрди. Аммо у унамади.

– Айтинг-чи, қайси гуноҳим учун мени бунча хўрлашади? Пешона тери билан, хор-зорликда топган пулим, уй-жойимга эмас, топталган садоқатимга, қадримга куя-япман, дугонажон!

– Тушунаман. Илоҳо, ҳеч кимнинг бошига бундай кунни солмасин. Ундан-бундан суриштиргандим, фойдаси йўқ, дейишяпти. Бувихол деганингизнинг бети қалин, қўли узунга ўхшайди. Асабингизни асранг, демоқчийдим.

– Менда асаб қолдими, дугона? Ўз холаваччам менга хиёнат қилса, эримни, уйимни тортиб олса, уч йил аввал

оёғимни ўпишга рози бўлиб юрган эрим бугун тузимни еб, тузлиғимга тупуриб турса, яшашимдан не маъни?!

– Менга қаранг, яхшиси маҳаллага бориб айтамин. Қўни-қўшнисига, оқсоқолга тушунтирамин. Уларга ҳам “Ҳой, тўхта!” дейдиганлар бордир-ку, ахир!

– Э, қўйсангиз-чи ўша маҳалласини. Ҳаммасини со-тиб олишган. Одамларниям тушунмай қолдим, бефарқ бўлиб қолишганми, билмадим. Бир-икки оқсоқолга уч-рашдим, ҳаммаси елка қисишади, ҳеч нарсадан хабари йўқдек. Қаранг, икки нокас тил бириктириб, данғиллама уй қуришяпти, аммо маҳалла оқсоқоли Бувихолга икки боласи учун ёрдам пули ҳам ёзипти. Анави ифлос эса, очиги, отини айтишга тилим бормаяпти, уялмай-нетмай “Мен ҳақиқий севгимни энди топдим” деётган эмиш. Агар манфаат топса, мўлтонини ҳам хотинликка олиш-дан тап тортмайди, нокас!

Мавлуда кўнглидагини айтиб енгил тортсин, деган мақсадда дугонасининг гапини бўлмаса-да, лекин далда беришга ҳам ожиз эди. Ҳаяжони бироз босилгач, Сожиданин-нинг ўзи бор воқеани ипидан игнасигача айтишга тушди.

* * *

Сожида табиатан вазмин, яна озроқ кўрқоқ ҳам. Отасининг айтишича, онаси ўлганда юраги тушган. Маҳалладаги муллага бир ҳафта ўқитиб ҳам олишди. Ўшанда онаси бечора Сожидани эркалаб, бошини силаб туриб, бир лаҳза ичида юрак хуружидан жон берганди. 13 ёшли қиз ўлиқдан кўрққан. Бунинг устига акасини ўрта мактабни тугатиш арафасида битирув кечасидан қайтаётганида машина уриб кетди. Бир ҳафта ўтмай касалхонада у ҳам вафот этди.

Отасидаги ирода, оғайниларининг сўраб туриши Сожидани билан синглисига далда бўлди, ўзлари ҳам тиришиб ишлашди, рўзғорни уддалашди. Онасидан ўргангани – тикувчилик ва пазандалиги иш берди. Мактабни битиргач, у рўзғор учун ишлашга қарор қилди, отасининг мактаб қоровуллигидан топгани нима ҳам бўларди.

– Қизим, – деди ота бир куни. – Онангда ҳам, менда ҳам иқтидор бор эди, аммо йўқчилик туфайли маълумот ололмадик. Онанг сени олима бўлишингни истарди, кўп китоб ўқишингдан ҳам хабардорман. Сени ёнимиздаги янги коллежга ўқишга қўямиз. Ўқишга ҳам, ишлашга ҳам улгурасан. Яхши ўқисанг, олий мактабда ҳам ўқитаман. Ҳозир дипломсиз кишига қийин, болам.

Сожида рози бўлди, очиги, ўзи ҳам бирор касбни ўрганишни истаб юрарди. Хунарли бўлмаса ким ҳам ишга олади?

– Лекин, қизим, билиб қўй, энди аканг йўқ, икковинг бир-бирингни ҳимоя қиласан. Ўқишда юзимни ерга қаратма...

– Отажон, менга ишонаверинг, ўқишни ҳам, рўзғорни ҳам уддалайман.

У отасига берган сўзининг устидан чиқди. Ўзини ишқий муносабатлардан, эҳтирослардан тия билди. Қолаверса, жуссаси катта бўлганидан унча-бунча йигит унга гап отишга юрак бетламасди. Дипломни олгач, озиқ-овқат маҳсулотлари технологияси мутахассисининг қувончи бир ойга ҳам етмади. Бутун бошли қишлоқда ошхона йўқ. Бори ҳам иккита стол, саккизта стул ёки эски ўриндиқ қўйиб шўрва сотиладиган ҳовлилар. Туман марказига бориб ишлашга эса отаси рухсат бермади.

Ниҳоят, минг битта маслаҳатдан сўнг мактабни битираётган синглиси билан ҳовлида ошхона очдилар. Отаси бозордан ул-бул келтириб бериб турди. Опа-сингил эса миллий таомлар пишириб сотишди. Овқатларининг мазаси тезда атрофга овоза бўлди. Рўзғорга файз кириб қолди. Уйни таъмирлашди, янги жиҳозлар олишди. Сожида синглисини Самарқанддаги педагогика коллежига ўқишга жойлаштирди. Ёнига эса қўшнисини Ҳаким тоғанинг қизини олиб келди. Ҳарқалай, чаққонгина экан.

Шу орада Ориф пайдо бўлди. Ориф Сожидадан икки йил аввал коллежни битирганди. Спортчи бўлгани учун қадди-қомати келишган, аммо дарсларда кўп қатнаш-

масди. Кураш бўйича турли шаҳарларга мусобақаларга бориб келарди. Қизлар унга ҳавас билан қарашарди.

Хуллас, Ориф Ҳикмат аканинг кўнглига йўл топди. Бозор-ўчар қилишдан ташқари ошхонага янги жиҳозлар келтиришни ҳам гарданига олди. Сожида бу ҳолатга аста-секин кўникди. Шу боис отасининг:

– Қизим, ўқишни битирганингга икки йил бўлди. Ҳадемай синглинг ҳам диплом олади. Хўп десанг, Ориф билан бошларингни қўшиб қўйсак. Ёмон болага ўхшамайди, – деган гапига жиддий эътироз билдирмади. Тўйни ҳам кўп чўзишмади. Ҳали чилласи чиқмаган келинчак эса ота ҳовлисига кўч-кўронини йиғиштириб келди. Куёвнинг ота-онаси ҳам тайёр ошхонани ишлатишларига рози бўлишди.

Ҳаммаси яхши бораётган эди. Лекин Ориф буфет очиш ташвишига тушгач, Сожида қаршилиқ кўрсатди.

– Одам кўпайиб кетади. Ичадиганлар эрталаб ҳам, ярим тунда ҳам безовта қилишади. Текшир-текшири бор. Бир қўлга тушсак, бор-йўғимизни шилиб олишади. Ароқ билан савдо қилганларнинг аҳволини кўриб турибсиз-ку?!

– Ваҳима қилма, хотин. Чумчуқдан кўрққан тариқ экмайди. Раъйингга қараб ичкуёв бўлдим. Энди сен ҳам гапимга киргин-да. Ахир, “Ҳикмат ресторан” деган ном чиқардиларингиз. Шўрва билан паловнинг пули нима бўларди?

Бир-икки ой ўтгач Сожида ўшанда кўнгли бу ишга нега чопмаганини сеза бошлади. Буфетда ўтирган отаси икки мижознинг бири билан ичадиган одат чиқарди, умрида сўкинмаган одам ҳақорат қилишга ўрганди.

Инсон зоти тўла синоат экан. Бунинг устига шунақа бир замон келдики, яхшини ёмондан фарқлаш қийин бўлиб қолди. Сожида уч йил ичида на отасини, на эрини таний олмай қолди. Тавба, одам зоти шунчалик ҳам тез ўзгарадими-а?

Ҳикмат ака аслида шу пайтгача чеккани ҳам, ичгани ҳам йўқ эди. Уйда буфет очди-ю, қип-қизил пиёнистага

айланди. Уни энди ҳеч нарса қизиқтирмайди: на хотинининг хотираси, на қизи ва на уйи. Эҳтимол, иродасизлик унинг қонида бўлгандир? Ким билади дейсиз...

Ориф-чи? Бир қараганда унинг дили тилидадек кўринади. Хушмуомала, ҳожатбарор, ишлашдан, хизмат кўрсатишдан эринмайди, аммо ҳар бир ҳаракатини манфаат, пул билан ўлчайди, мол-дунёнинг меъёри борлигини тушунмайди, аниқроғи, тушунишни истамайди.

Бунақа мулоҳаза Сожиданинг хаёлига энди келаяпти. Негадир бу ҳақда аввалроқ ўйлаб кўрмаган экан. Орифнинг отаси ҳам иккинчи хотини билан яшаяпти. Тагин хотинининг жиянига уйланган. Укаси эса мол ўғирлаганда қўлга тушиб қамалиб чиқди, синглиси иккинчи марта эр қилди. Тавба, нега у бу ҳақда суриштирмади, нега йигитни синаб кўрмади? Ким билади дейсиз, бу молпараст ҳали хотинининг бошига яна не-не маломатлар соларкин?

Сожида гарчи табиатан итоаткор бўлса-да, унинг асаби воқеалар шиддатига дош бера олмади. Кечқурун эрига ёрилди:

– Ориф ака, атрофимиздаги воқеаларни мен ҳазм қила олмаяпман, эътибор бераяпсизми, уйимиздан барака қочаяпти. Отамнинг аҳволига бир қаранг, эллик ёшида чолга ўхшаб қолди. Сиз ҳам босар-тусарингизни билмай қолдингиз.

– Зато, сандиғинг тўла пул. Сожида, ношукур бўлма, замон ўзи шунақа, қани, қуруқ чўнтак билан кўчага чиқиб кўр-чи, биров салом берармикин? Каттаю кичик сенга опа, деб мурожаат қилади, тушунмайман, сенга яна нима керак ўзи?

– Нега сиз ҳам мени тушунмайсиз, ахир. Ҳазм қилолмаяпман бунақа ҳаётни. Онам ҳар куни тушимга кираяпти. Руҳлари безовта бўлаяпти, шекилли. Келинг, ёпайлик шу ошхонани. Ҳамма қатори яшайлик, илтимос...

– О, ҳамма қатори яшагилари келиб қолдими? Саккизта оила битта ҳовлида тиқилиб яшаётган Салим акадекми? Эҳтимол, Малоҳат опага ўхшагилари кеб қолган-

дир. Биласизми, икки йилдан бери қозони қайнамайди. Ҳафтада уч кун Каттакўрғонда тиланчилик қилиб келади. Ёки учта бўй етган ўғлини уйлантиришга қурби етмай мардикорлик қилиб юрган Аслам муаллимга ўхшаб яшаймизми?

– Ориф ака, нукул шунақа одамлар ҳаётини пеш қиласиз. Ҳар куни солиқчи, пагонли одамларга, ҳатто шапкаси қийшиқ участкавойга қуллуқ қилишдан безор бўлмадингизми? Ҳеч бўлмаса, мени ўйланг, мени!

– Сенга нима қипти? Еганинг олдинда, емаганинг кетинда. Қишлоқ таксилари хизматингда бўлса. Бир қадам ҳам пиёда юрмасанг. Ношукурлик қилма.

– Ориф ака...

– Нима, Ориф ака, нима?

– Бошимга ураманми мол-дунёингизни. Ахир, аёлман. Бола кўришни истайман. Уч йил бўлди. Хотинлар, қариндошларим таъна, киноя қилишаяпти. Жўрттага “Болачақалар яхшими?” деб сўрашади. Жўяли жавоб тополмаганимдан аёллар давраларидан ҳам ўзимни тортаяпман.

Ориф биринчи марта паст келди. Бир оз жимиб қолгач, аврашга ўтди.

– Кечир, Сожида. Менга ҳам таъна қилувчилар топилаяпти. Хафа бўлма, Аллоҳнинг карами кенг.

– Аллоҳдан кутиб юраверамизми?

– Пахта терими бошлансин. Мижозлар камаяди. Сени Тошкентдаги зўр дўхтурларга олиб бораман, хўпми? Ғам ема, ўзим борман.

Аммо тижоратга муккаси билан ўтирган эр эртасигаёқ ваъдасини унутди. Бунинг устига Салим муаллимнинг эридан чиқиб келган қизига илакишиб қолди. Бозор баҳонасида соатлаб йўқолиб кетадиган одат чиқарди. Бир куни ярим тунда келган эри билан суҳбатлашганида у жўяли жавоб беролмагач, гумони янада ошди.

Ўша куни унга нотаниш кимса телефонда ўзини холис одам деб таништириб, эрининг кеч соат ўнда қайси манзилга кимникига кириб кетганини айтди. Вужуди титраб кетди, қон босими чиқди, то эри келгунча ҳовли

юзасида юриб вақт ўтказди. У ўзидан катта ёшдаги аёллардан эркакларнинг хиёвати тўғрисида илгари эшитган, озор чекиб йиғлаган танишларига ачинган, аммо шундай ҳолат ўз бошига тушиши мумкинлигини етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди.

Эр ярим тунда қайтди, ҳеч нарса бўлмагандек кириб келди. Ҳар қанча жаҳли чиқиб турган бўлмасин, Сожида эридан ҳайиқиб турди, чунки шартакиликка ўрганмаган. Барибир, дилидаги рашки, зардаси отилай деб турибди.

– Э, Сожида, ҳалиям ухламадингми?

– Сизнинг бу юришингизни кўриб уйқу келадими, Ориф ака!

– Нима қипти, хотин, эзма жўралар билан ўтириб қолдим-да, шунга шунчами?

– Шунга деганингиз нимаси? Салим муаллимнинг кизиникига роппа-роса соат тўққизда кириб боргансиз. Мана, ҳозир соат тунги бир бўлаяпти. Эзма жўраларингиз ҳам ҳозиргача бирга ўтиришдимми?

Ориф бунақа гапни ҳам, муомалани ҳам кутмаганди. Таваккали нишонга олаяпти, деб ўйлади. Умуман олди-берди, савдо-сотик унинг ёлғончилик истеъдодини чархлаб улгурганди. Табиийки, у ўзини бамайлихотир кўрсатишга уринди.

– Нималар деяпсан, хотин. Қанақа ҳовли? Биз уч улфат Норқулникида ўтирдик, мана, ишонмасанг, ўзинг телефон қил. Ҳар кимнинг гапига ишонаверасанми?

– Ҳар ким эмас, ўша бемаза аёлнинг қўшниси телефон қилди. Майли, беринг телефонини, Норқул акадан сўраб оламан.

Ориф каловланиб қолди, ўзини дарҳол мастликка солди, ғўлдираб базўр гапира бошлади.

– Қўй, хотин, арзимаган гапга ҳам тўполон қилаверма. Ана, қара, телефоним ҳам кўрққанидан ишламай қолди, зарядкаси тугади, шекилли. Юр, дам олайлик, эрта-лаб гаплашамиз. Илтимос, мени уйга олиб кир, оёқларим айтганимни қилмаяпти...

Жанжаллашишга Сожиданинг қурби етмади, гапи ҳам ичида қолди. Эрининг билагидан ушлаб уйга кири-таркан, “Эртага ўша манжалақини шарманда қиламан” деб қўйди.

Ҳикмат ака ҳам тергаб турадиган одам бўлмагандан кейин ичмаса туrolмайдиган бўлиб қолди. Сожиданинг боши қотиб қолди: нима қилишини, кимдан маслаҳат сўрашини билмайди. Бунинг устига қайси куни эрининг ширакайф жўраларидан бири шунақа суқ билан қара-дики, жон-жонидан ўтиб кетди. Бу эркак зотининг ҳеч қайсисига ишониб бўлмас экан, деди ўзича. Жўрасининг хотинигаям шунақа тикиладими?!

Шундай пайтда тенгдоши, холасининг қизи Бувихол жонига оро кирди. Дарвоқе, у оилада бўлиб ўтган ҳамма воқеадан хабардор экан.

– Менга қара, дугона, тижорат дегани ўзи таваккал-чилик: нимадир топасан, нимадир йўқотасан. Кўчадан эшитаяпман, одамлар сизлар ҳақингизда яхши гапир-маяпти. Эрингнинг хурмача қилиқлари ҳаддидан ошган, шекилли. Катталар билан яқинман, деб битта-иккита обрўли одамларни ҳам беписанд қилаётганмиш.

– Биламан, бўлажон, ҳаммасини сезаяпман, кўриб ҳам турибман. Отам ҳам ичкиликка муккаси билан ўтир-ган. Шу кунларда ҳовли кўзимга дўзахдай кўриниб қол-ган. Бош олиб кетиб юборсамми, дейман...

– Турмушда қийналган битта сен эмас, дугона, сал оғирроқ бўл. Яхшиси, менга ўхшаб иш жойини ўзгартир. Туман марказидан кичикроқ ҳовли олинглар, танишла-рим бор, ёрдам беришади. Эҳтимол, бошқа шароитда, бошқа одамлар билан Ориф ҳам ўзгариб қолар, буфет ёпилса, отанг ҳам ичмай кўяр, ахир. Ҳовлини эса син-глингга бер, дипломини олди, ишласин энди, турмуш қу-риб, шу ерда яшасин.

Сожида Бувихолни мактабданоқ унча ёқтирмайди. Тўғриси, орқасидан ўғил болаларни эргаштириб юри-шини ёқтирмасди. Тағин уйдан тўйсиз чиқиб кетди. Ми-

лиционерга иккинчи хотин бўлиб яшади, бояқишнинг умри калта экан, аварияда ҳалок бўлди.

Ясан-тусанни жойига қўйиб, шим кийиб, киндигини очиб юрадиганларга эр қаҳат эмас экан. Кўп ўтмай, яна бир милиционер билан яшай бошлади. Биринчи ҳомиласини олиб ташлатгани учун қайта фарзанд кўрмади. У қилди, бу қилди ҳовли эгаси – пияниста ўриси қариялар уйига жўнатиб ҳовлисига эга чиқди ва изини йўқотиш учун дарров сотиб юборди. Хотини катта жанжал кўтаргач, милиционерни бошқа туманга ишга жўнатишди. Бир кавказликдан сотиб олган уйда бир йилдан бери ўзи туради.

Лекин энг оғир кунларида у Сожиданинг ёнида бўлди, ҳамдардига айланди. Ким билади ё ақли кирдими, ё бошқа дардқаш одами қолмадими? Маслаҳати ҳам ёмон эмас. Ёки боши тошга урилавериб ақлли бўлдимикин-а? Одатда оёғи енгил аёлларнинг кўпчилиги ёши сал ўтгач, “отинойи” бўлиб олишади. Гапларига шунақа ишонтиришадикки, ҳар икки гапнинг бирида “Аллоҳга шукр, Яратганга шукр” деб қўйишади. Илгариги аянчли тақдирини билсангиз ҳам гапларига беихтиёр ишонаверасиз.

Отаси илгари бир воқеани айтиб берган эди. Боғолон қишлоғида Саид деган қассоб бўлган. Айтишларича, у урушдан “бронь” олган, лекин тўрт мучаси соппа-соғ. Отаси ҳарбий комиссариат вакили ва қишлоқ совети раиси билан тил топишган. Кўп ўтмай ана шу ота давлат маблағини талон-тарож қилгани учун қамалган. Саид қассобни эса армияга жўнатишган. Унинг бахтига уруш тугаб қолган.

Саид қассоб ҳарбий хизматдан қайтганида икки укаси уйланган, ҳовли уч ака-укага торлик қилиб қолган. Шунда қўшниси, чол-камбир унга ҳовлисининг ярмида яшашга рухсат берган. Улар Саид қассобни нариги қишлоқда яшовчи жиянларига уйлантириб, уни ичкучёв қилиб олишган. Аммо хотиннинг қилиғи чиқиб, суюқ йўлга кирган, эри йўқлигида бегоналар билан муносабатда бўлган. Чол-камбир бу ҳолни билиб қолишгач, жиянини

роса койишган, бироқ улар топарман куёвдан ажралиб қолишни истамай, бу сирни яшириб юришган.

Қинғир ишнинг қийиғи қирқ кунда чиқади, деганлар ри рост экан. Биров огоҳлантирганми ёки ўзининг кўнгли сезганми, ишқилиб, Саид қассоб тушлик пайти ҳеч ким кутмаганда уйга кириб келади. Қариялар аввалига уни эшик олдида гапга чалғитмоқчи бўлишади, лекин сир барибир фош бўлади, чол-кампир гуноҳларини тан олишади. Саид қассоб рашк ва алам устида ҳовлидаги тўрт кишини ҳам бўғизлаб ташлайди. Ўша ҳовлида ҳали ҳам ҳеч ким яшамайди. Одамлар бу ҳовлига Худонинг қарғиши теккан дейишади.

Сожида туни билан ўйлаб чиқди. Ишқилиб, бу уй беҳосият эмасмикин? Бувихолникида яшашса, у кейин миннат қилмайдими? Ошхона очишса, тенгшерикликни даъво қилса-чи?

Йўғ-е, у ахир ўзининг одами, кимсан – Суяр холасининг қизи. Ҳарқалай, эски нағмаларини бизга ишлатмас. Бундан ташқари ўзи ҳам ҳамдард, ҳамкор одамга эҳтиёж сезиб турганга ўхшайди. Сожидада ҳам бошқа йўл йўқ. Шунча имконият бўлса-да, четга чиқмаган, таниш орттириш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаган, фарзандсизлигидан тили қисиқ юрган.

Хуллас, у эрталабки нонуштада эрига мақсадини айтди.

– Хўжайин, қишлоқда бизникидан ҳам яхши ошхоналар очилди. Мижозларнинг оёғи тортилаяпти. Ошхонани иссиғи борида ёпиб олсакмикин? Жамғармамиздан туман марказида бирор нарса ташкил қилармиз. Бувихол ёрдам бераман, деяпти.

Ориф икки аёлнинг тунги суҳбати мавзудан озроқ хабардор эди. Бунинг устига ҳар кунги “минғир-минғир” жонига ҳам тегиб кетди. Лекин барибир арқонни узунроқ ташлади:

– Менга барибир. Сен нима десанг, шу. Бироқ бу ерда ҳурматимиз бор, катталар халақит бермайди. Текшир-текшир йўқ. Бегона жойда...

– Ориф ака, сиздай тилли одамга жойнинг бегонаси бўларканми? Катталарингиз ким ўзи? Туман марказида ҳам ўшалар. Ҳаққини ўз вақтида бериб турсангиз, ҳамма ерда эркин яшайверасиз. Уларга нима – сиздан олмаса, бошқасидан ундиради. Жиғилдони бўш қолмайди, хавотир олманг.

– Майли, мен розиман, лекин битта шартим бор. Биринчидан, Бувихол билан ижара шартномаси тузамиз, иккинчидан, у ёқдаги корхонани менинг номимга очамиз, ичкүёвлигим етар энди.

Бу эр-хотиннинг беш йил ичидаги биринчи ва охириги мурасиси эди. Эрталаб Ориф хужжатларни расмийлаштиришга киришди. Сожида эса Бувихол билан уйни кўришга, ул-бул масалани келишиб олишга кетди. Отасини кўндиришни Сожида синглисига юкледи.

– Бизнинг эркалашимизни ҳазм қила олмади. Эҳтимол, сен таъсир ўтказарсан. Ҳарқалай, қизисан-ку! Уйни сизларга, сизларни Худога топширдим, сингилжоним...

* * *

Икки ой ўтса ҳамки Ориф бояқиш ошхона очишнинг уддасидан чиқолмади. Шунақа тартиб-қоидаларни рўкач қилишадик, илм олиш ўрнига кураш тушиб, ўқимай диплом олган Орифнинг боши қотди. Ҳар битта қоғоз бериш учун пул сўрашади. “Ҳой ака, тўрт-беш сўм топай, кейин икки ҳисса қилиб бераман” десанг, ҳайдаб солишади. Ҳаммасининг тили бир. Кимга дод дейишни ҳам билмайди.

Бир куни денг, эр-хотин жаҳл устида озроқ овқат пишириб сотишди. Савдо айни авжида тўрт киши келиб шунақа овора қилишдики, эслашга юрак бетламайди.

Ориф эртасига йўлнинг нариги томонидаги “Мини маркет” эгаси Абдурасул акага арзи ҳол қилди.

– Сизни илгари бош ҳисобчи бўлиб ишлаган дейишди. Кузатаяпман, мижозларингиз ҳам кам эмас, аммо муаммоларнинг ичида бошим қотиб қолди, нима қилишни билмайман. Кеча ҳеч нарсадан ҳеч нарсага бошимни

қотириб, пулимни олиб кетишди. Арз қилай, десам ўзим айбдорман.

– Ука, агар бундай ташвиш фақат Сизнинг бошда бўлганида қўшилиб йиғлашар эдим. Не илож, айрим тўрачиликни, нопокликни енгиб бўлмаяпти.

– Абдурасул ака, мен ҳайронман, агар ошхонамни ишга туширсам, тўрт кишининг қозони қайнайди, давлатга солиқ бераман. Икки номард эса ҳеч нарса кўрмагандай берган пулимни жиғилдонига уриб кетди.

– Биласизми, солиқ хизмати энди керакли ташкилотга айланаяпти. Соҳани ташкил қилиш учун ҳамма ташкилотдан ҳисоб-китобни тушунган кадрларни олишяпти, уларнинг айримлари эса нопок бўлиб чиқаяпти. Бунинг сабаби шу.

– Ҳўш, мен нима қилишим керак?

– Энди, ука, мен ишни бизнес лойиҳамни пухта қилишдан бошладим. Кейин ҳуқуқшунос ёлладим. Аслида ҳамма муаммонинг сабаби қонун ва тартибларни яхши билмаганимизда. Уч кишига яхшигина маош белгиладим. Тўғри, бир-икки ой қийналдик, лекин ҳозир ишлар юришиб кетди. Қонун талабига қараб ишлашдан эркинман, бировдан муттаҳам бўлмаймиз. Кўрасиз, ҳали бу тўрачиликка барҳам берадиган давр ҳам келади.

Фақат даромад олиш пайида юрган Ориф битта ошхона очиш замирида шунча гап борлигини билиб олди. Барибир, ўқиган одам кўп нарсани билар экан, деди ўзи-ча, афсус, шу ишни вақтида қилмадим-да...

Иш йўқлигидан икки аёл ва бир эркак кўпроқ уйда бўлишди. Оқшомги суҳбатлар қизигандан-қизиди. Буви-холникига келадиган меҳмонларнинг ҳаммасининг тагида машина. Миллиондан гапиришади. Шу орада эр-хотин дўхтурга боришга ҳам улгуришди, УЗИга тушишди, қон топширишди, дўхтур зўр ваъдалар билан жўнатди. Бир ҳафтадан сўнг Ориф натижасини билишга кетди. Қайтиб келгач, мана бу дориларни ичиб турсак яхши бўларкан, деб учта рецептни кўрсатди. Номард, ўшанда алдаган экан. Врач ҳамма айбни эридан топган, аммо

Ориф буни сир тутган. Сожида буни анча кеч – чет элдан қайтгандан сўнг ҳамширадан эшитди. Очиғи, ҳамшираси тушмагур бу гапни ўша врачни қайсидир суюқоёқ аёлга рашк қилганидан айтиб қўйди.

Сухбатлар чоғида Бувихолнинг яна бир хунари маълум бўлди. У аёлларни Россияга ишга жўнатиш билан ҳам шуғулланар экан. Уларнинг гаплари бир куни Сожиданинг эътиборини тортди. Танишишди, меҳнаткаш, содда аёллар экан.

– Сиз ҳам юринг, моҳир пазанда экансиз, – деди улардан бири. – Ошхонада ишлайсиз. Ойига чўнтакка қоладигани 500–600 доллардан кам бўлмайди. Бир миллион сўм дегани бу. Бу ерда беш ойда ҳам шунча пул топа олмайсиз.

– Қайдам, эрим қўймаса керак...

– Нега қўймас экан. Пул топиб келаман, десангиз жон, дейди. Ҳозир кўпчилик эркаклар шунақа. Масалан, бизнинг эрлар ҳам бола-чақага қарашни ўз гарданига олишди. Бувихолга айтамыз, у “любой” эркакни кўндиради. Ҳаво алмаштирасиз, дунёни кўрасиз, ўзингизни тутиб оласиз.

Нима учундир бу таклифга эри жиддий қаршилиқ кўрсатмади. Ўзини бироз ўйлаб тургандек кўрсатди, холос.

– Фақат аёллар билан бирга борсанг, майли. Лекин бирорта эркак қўшилса, қўймайман.

– Ориф ака, нималар деяпсиз? Менга ишонмаяпсизми?

– Ишонаман, аммо одамларнинг оғзи ёмон. Фиску фасоддан йироқ юрайлик, дейман. Кейин, сенсиз яшаш осонми?..

Кечки маслаҳатлар бир ҳафтагача давом этди. Шерик бўлғуси аёлларнинг эрлари билан ҳам танишдилар. Пул эвазига ҳужжатларни тезда тахлаган Бувихол бир кун кечқурун янги гап айтиб қолди.

– Биринчи мелиса эрим катта йўл ёқасидан ҳовли жой олиб берган. Ҳужжати менда. Икки-уч мошин тош

тўкилган, холос. Энди унинг менга кераги йўқ. Сизлар ола қолингизлар. Ахир, қачонгача бировнинг уйида яшайсизлар?

– Ана, менга ҳам иш топилди, – деди Ориф. – Бор маб-лағдан қурилишни бошлайвераман. Жўнатган пулларингни иморатга сарфлайвераман. Ёзда ўша ерда чайла қуриб яшайвераман.

Бу режа Сожидага ҳам маъқул тушди. Ҳатто бўласидан миннатдор бўлди. Ҳа-да, нимаси ёмон. Россияда пул топиши тайин. Эҳтимол, ўша ёқда дўхтурларга кўринар. Фарзандли бўлса, болаларига алоҳида хона, чўмилади-ган ҳовузча керак...

– Ориф ака, менинг ҳам шартим бор. Ҳовлини эрмак-ка қурмаймиз. Замонавий, чиройли бўлсин. Ҳаммоми, ҳо-вузи, гаражи ҳам бўлсин...

Сожида Москва атрофидаги шаҳарчага бориб жойла-шиши билан телефон қилди. Гўшакни Ориф кўтарди.

– Қалай, эсон-омон етиб бордиларингми?

– Яхши, ҳаммамиз битта ошхонага жойлашдик. Шеф повари Ўзбекистондан экан. Икки ойдан кейин кетаман, агар маъқул тушсанг, ўрнимга қўйиб кетаман, деди.

– Эҳтиёт бўл. У ёқда товламачи кўп. Пулни почтадан жўнатавер, ишончлироқ. Энди кўнглим тинч. Мен ҳам эртагаёқ қурилишни бошлайман. Ҳовли жойни ўзимга расмийлаштириб олдим.

– Сизни соғиндим, хўжайин. Уришсангиз ҳам суяниб қолган эканман...

Ўша куни Бувихол аллақандай зиёфатдан кеч қайт-ди. Ориф уй қурилишига кетадиган материаллар рўйха-тини кўздан кечириб, ҳисоб-китобларни чиқариб, энди уйқуга ётганди. Бувихол билмасликка олиб қўшни хона-да хиргойи қилиб ечина бошлади. Ҳаммом томонга ик-ки-уч марта ўтиб келди. Ваннани сувга тўлдирди. Ориф

ноқулай аҳволда қолди. Ўзини тутишга ҳаракат қилди. Охири ўрнидан туриб сигарета тутатди.

– Ориф ака!

– ...

– Кечаси сигарета чекманг, йўталиб уйқу бермайсиз.

Ваннадаги овоз баралла келди. Демак, эшиги очиқ. Демак... Шайтон Орифнинг ичига кириб улгурган эди. Барибир босиқлик қилди.

– Кечирасиз, уйқум қочган эди. Мана, ўчирдим, энди чекмайман.

– Жуда уйқунгиз қочаётган бўлса, елкамга совун суртиб қўйинг. Ё Сожидадан кўрқасизми?

Эркак зотининг тилини роса ўрганган аёлга бу қочирим гаплар, ясама ишваю қитиққа тегадиган ишоралар ёд бўлиб кетганди. Бунинг устига у бузоқнамо кўринган эркакнинг ҳам шароит яратиб берилса, кўзига қон қуйилиб, бақувват буқага айланишини яхши билади...

Барибир, Ориф қилган ишидан уялди. Эрталаб қуёш уйга тушган бўлса-да, ўз ўрнида кўрпага ўраниб ётаверди. Бувихолнинг чиқиб кетишини кутди. Бувихолга эса бунақа ҳолат янгилик эмас. Гўё ҳеч нарса бўлмагандек.

– Туринг, куёвтўра, эркалик ҳам эви билан-да.

– ...

– Аммо жуда “азартний” эркак экансиз. Бу яқин ўртада аёл билан ётмаганмисиз, дейман.

– Бувихол, яхши иш бўлмади. Кечирасиз, ҳеч хаёлимда йўқ эди. Сожиданинг кўзига қандай қарайман?

– Қўйсангиз-чи шунақа гапларни. Сожида бизни пойлаб ўтиргани йўқ-ку?! Ҳузур олганингизга шукур қилмайсизми? Менга қаранг, Салим аканинг қизига илакишганингизда ҳам шу аҳволга тушган эдингизми?

Бу шайтон аёлнинг ҳамма нарсадан хабари борга ўхшайди. Бувихолнинг гапи тўғри, ўша аёлга бир тасодиф туфайли илакишиб қолганди. Ўшанда ошхонага бозор-ўчар қилиб бўлгач, бозорчи аёл унинг ёнига келиб:

– Икки халта картошкам қолди, сотолмадим, уйимга ташлаб келолмайсизми? – деди. – Пулини бераман.

Ориф рози бўлди, уйи ҳам узоқ эмас экан. Ҳовлини таниди – Салим муаллимники. Халталарни дарвоза олдига туширгач, аёлга раҳми келиб, халталарни ҳовлининг четига элтиб қўйди. Аёл хурсанд бўлиб пул узатди, аммо Ориф олмади.

– Салим муаллим яхши одам, қизидан пул олсам уят бўлади.

– Отам Иштихонга, синглимникига кетган, хатм тушираётган экан, келаси ҳафта ўғлига суннат тўйи бермоқчи. Айтгандай, Ориф ака, устингиз чанг бўлди, келинг, қўлингизни ҳам ювиб олинг, ана умивальникда сув бор, мен ҳозир сочиқ обчиқаман.

Аёл уйга кириб шунақа ҳарир кўйлак кийиб чиқдики, Орифнинг оғзи очилиб қолди. Аёл эркакнинг хаёли бузилганини сезди:

– Кўйлагингизни ечинг, чангини қоқиб тозалайман.

– Йўғ-ей, синглим, ноқулай, қўяверинг, ҳозир уйга бориб бошқасини кийиб оламан.

– Менга шунча беминнат хизмат қиласиз-у, ноқулайлиги бор эканми?

Хуллас, аёл кўйлакни тозалаб чиққунча Ориф ювишиб, артиниб олди. У аёлнинг айвонда туриб ўзининг хушбичим гавдаси, бақувват мускулларига суқ билан тикилиб қолганини сезгандек бўлди. Ана шундан кейин қутилмаган ҳолат рўй берди. Ориф кўйлакни кийганда аёл ҳеч тап тортмасдан келиб унинг тугмасини ўтказа бошлади. Бу ҳолат Орифга ёққан сари унинг вужуди қизиб борарди. Кўзлари тўқнаш келганда юрагининг каеридир “чарс” этгандек бўлди. Бунинг устига бармоқлари ҳар бир тугмага борганда гўё қалбига бир лаҳзадан ўт ташларди.

– Яхши одам экансиз...

– Кўзларингиз чиройли экан...

– Нимаси яхши, яхши бўлганда эрим бу кўзларни ташлаб Россияга кетармиди?

У ҳарир кўйлакли аёлни оҳиста бағрига босди. Кейин... Шайтон уларни айвон четидаги уйга чорлади...

Шу-шу Ориф кўнгли истаган куни кечқурунлари бу ерга келадиган бўлди. Ё аёли тушмагур бозорда Бувихолга гуллаб қўйдимикин?..

Ишқилиб, овоза қилмаса бўлгани. Бувихол арзимаган пулга унга уй-жойини хатлаб берган. Қаттиқроқ гапирай деса, олдида ўзини муттаҳамдек сезади. Яхшиси, жуфтакни ўз вақтида ростлаб қолгани маъқул. Бунақа азобдан палаткада ётиб-тургани минг марта маъқул.

– Биласизми, нима бўлса бўлди. Худо кечирсин, ишқилиб. Мен нарсаларимни олиб кетаман. Қурилиш материалларини биров ўғирлаб кетмасин. Насиб этса, эртага бетон қўйишни бошлаб юборамиз. Усталар билан бирга бўлиш керак.

– Ихтиёрингиз. Мендан хавотир олманг, ўз оғзингиздан эҳтиёт бўлинг, йигит.

Ориф бир ҳафтагача терлаб ишлади. Тушлик ва кечқурунга овқат тайёрлади. Бетон ишлари тугагач, усталар билан овқатланди, ароқ ҳам ичишди. Ичимлик ўз кучини кўрсатди. Ҳамма тарқалгач, палаткадаги кўрпачага чўзилган Орифнинг нимагадир феъли бузилди. Кўз олдида Бувихолнинг ҳаммомдаги ҳолати келаверди. Нима деб бораман? Кейин кўникиб қолмайманми? Бўласига чақиб берса-чи? Бунақа аёллар ўз манфаати йўлида ҳеч нарсадан тап тортишмайди.

...У таксига минганини билмай ҳам қолди. Эшикдан кириши билан Бувихолнинг кучоқ очиб “Вой, бормисиз, бегим, соғинтириб қўйдингиз-ку?!” деганини эслайди, холос...

Муҳаббат деганлари нима ўзи? Нега у вужудга ўзи истаган пайтда келаверади, нега одамни беқарор қилиб қўяверади, нега одам катта ёшда ҳам севиб қолаверади?

Ориф мактаб ва коллежда тайинли китоб ўқимади. Айрим тенгдошларига ўхшаб эсдалик дафтариغا ишқ, севги ҳақидаги қайдларни ёзиб бормади. Бироқ Сожидани биринчи кўрганида юраги “жиз” этганини яхши эслайди. Кейин ҳар куни кўргиси келаверарди. Очиғи, ўшанда дунёда ундан бошқа қиз йўқдек эди.

У таниш оғайнилари ошхонага бегона аёллар билан келганида ҳайрон қолган. Кундузи хотини билан Тоҳир-Зухра бўлиб юрган кап-катта одамлар кечқурун бошқа аёлга хушомад қилиб юришибди. Тағин ўзлари ёқтирган аёллар ҳақида завқланиб гапиришади. Бир кўнгилга битта муҳаббат деган гап қаерда қолди?

Ё севги деганлари ёлғон нарсамикин-а? Қайси кинони кўрсанг, албатта, мавзу ишқдаги хиёнатга бориб тақалади. Айниқса, чет эл фильмлари. Ҳатто яқин оғайнилар, қариндошлар бир-бирига хиёнат қилишади. Бунақа томошаларни кўравергач, нафақат кўз, балки кўнгил ҳам ўрганиб қолар экан.

Агар муҳаббат олижаноб туйғу бўлса, нега у одамларни йўлдан уради? Нега кеча уйланган айрим йигитлар гулдек хотини уйида қолиб, кўчадаги суюқоёқ қизлар ортидан кетишади? Қизи тенгиларга уйланадиган, котибаси, қўшниси, қайнсингилларига кўз олайтираётган эркаклар ҳаракати муҳаббатнинг қайси қонунига тўғри келади? Эрининг кўзини шамғалат қилиб бегона эркак қўйнига ошиққан аёллар қилиғи-чи?

Муҳаббатнинг кўзи кўр дейишганлари тўғримикан ё? Агар кўзи очиқ бўлганда у 20 ёшли қизни саксонга кирган, бир оёғи гўрга бориб қолган бобойга боғлаб қўярмиди? Йўқ, бу кўпроқ севги эмас, манфаат эҳтиёжига ўхшайди. Ота-онаси қарғишини олган ўша қиз азбаройи мол-мулкига эга чиқиш учунгина чолга “кўнгил қўйган”. Кўнгил эҳтиёжининг манфаатдан фарқи йўқ. Негаки аёл ҳам, эркак ҳам ўз эҳтиёжини қондириш учун бу ишга қўл уради. Оқибатини ўйламаганлар эса бу йўлдан чиқа олмай оворая сарсон бўлиб юришади. Қизиқ, Ориф уларнинг қайси тоифасига киради?

Бу гал “куёв тўра” барвақт турди. Гарчи уялмаса-да, номаҳрам аёлни кучоқлаб ётганидан ўзини ноқулай ҳис этди. Шу боис апил-тапил кийиниб палаткасига жўнади.

Бу ҳол аввалига ҳафтада бир, аста-секин деярли ҳар кун давом этди. Бувихол Орифни кундузи ҳам кутадиган

бўлиб қолди. Улар бир-бирига кўникишди. Ҳатто бир куни Ориф Бувихолни рашк қилди, қизғанди.

– Менга қара, анави бизнесменларингга айт, бу ерга ҳадеб келаверишмасин, хўпми? Акс ҳолда биқинидан дарча очиб қўяман...

– Ие, мени сенляяпсизми, ҳали сизга хотин бўлганим йўғ-у.

– Қайси эр-хотиндан каммиз?

– Сиз ҳам “ит ётиш–мирза туриш” қилиб юраверманг. Стройкангизга шу ердан қатнайверинг. Ё Сожида билиб қолишидан кўрқасизми?

– Ҳой, хонзодахон, икки қулоғинг билан эшитиб қўй: мен лақма одамларни ёқтирмайман, ҳар нарсани гапираверма, ўзинг ҳам фаришта эмассан, яхшиси, Сожидани хавотирга тушишининг олдини олайлик. Ҳозирги одамлар оёғи билан эмас, тили билан юришади. Бу ҳаракатларимиз ҳадемай қулоғига етиб боради. Эсингдан чиқарма, чеккада турулмайсан, иккимиз ҳам тенг жавоб берамиз.

Шу ерга келганда Бувихолнинг шайтонлиги тутди. Рост-да, кафтига кўниб турган эркакни осонгина қўлдан чиқариб қўярканми? Агар виждон, диёнатни ўйласа омаддан яна қуруқ қолади. Яна деганининг сабаби бор. Ўн йил аввал суғурта идорасида энди иш бошлаганда дугонаси Ҳафизанинг эрини яхши кўриб қолди. Ўзиям хушбичим, суҳбати жонон йигит эди. Обид ҳам роса кўнгил қўйганди. Ҳар қанча яширишмасин, муносабатлари ярим йилда ҳаммага маълум бўлди. Ҳафиза-ку, майли-я, унинг ота-онаси, опалари шунақа жанжал кўтаришдики, ишдан ҳам ҳайдатишди. Лекин Обид чинакамига севиб қолганди. Уйланаман, деб туриб олди.

Бувихол андиша қилди. Кўрққанидан қорнидаги икки ойлик ҳомиласини олдирди. Барибир Ҳафизанинг оиласи бузилди. Обид бошқасига уйланди. Чунки бу орада Бувихол милиционерга иккинчи хотин бўлиб яшаётганди. Уни ўша муҳаббат уволи урди. Ҳафизанинг қарғиши тақдирини чилпарчин қилди. Бошингда эркак бўлмагандан сўнг ит ҳам, бит ҳам гап отавераркан.

Мана энди оила қуришга, одамларга ўхшаб яшашга имкон туғилиб турибди. Бувихол бу имкониятни қўлдан чиқармоқчи эмас. Кўнгли сезаяпти – бу охирги имконият. Шунча гап-сўздан сўнг дурустроқ эр топишига ишонмайди. Сожида эса жуда ёқама-ёқа бўладиган аёл эмас. Хафа бўлса бўлар. Иложи борича ниятини Орифнинг қўли билан амалга оширади.

– Бегим, хотинчангизнинг садоқатини жа катта баҳолайверманг. Тилла туғиб бергани йўқ-ку?! Биз ҳам кўчада қолган эмасмиз. Ҳа энди, эшитса аччиқ қилар, бир-икки оғиз нордон гапирар. Тилимиз бир бўлса, унинг қўлидан нима ҳам келарди.

– Шундай-куя, аммо катта умид билан пул юбориб турибди. Ҳар телефон қилганда ёлғон гапираётганимдан ноқулай сезаман ўзимни. Ахир, мени деб ишлаяпти ўша совуқ ўлкада.

– Ўҳ-хў, сиздан зўр адвокат чиқаркан. Берган ваъдаларингизга ҳам ишонмай қолдим. Биринчидан, уй-жойни мен совға қилдим. Иккинчидан, қани келсин-чи, бир гап бўлар. Судга ариза берасиз, сарфлаган пулига яраша улушини олади. Учунчидан...

– Нима учунчидан, яна нима ҳийла ўйлаб топдинг?

– Нега энди менинг ҳамма ҳаракатим сизга ҳийла бўлиб туюлади? Демоқчиманки, уч йилдан бери бегона жойда аёл киши зерикмасмикин? Кўриб турибсизми, эҳтимол...

– Сожида унақалардан эмас!

– Мен ҳам бир нарсга деганим йўқ. Эшитишимча, бирга борган хотинлар ҳар замонда кўнгил чоғлар экан. Биттаси сотиб қўйди, Сожида ҳам қўшилган бўлиши мумкин, деяпман-да, хўжайин.

Ориф муштини тугди. Хотини олдида қолган озгина масъулиятига ҳам ўшанда дарз кетди. Ҳатто кечаси бо-синқираб чиқди. Тушида Сожида ўзига таниш бўлган эр-как билан ётганмиш. “Ҳай, нима қиляяпсан, беҳаё?!” деса жавоб бермайди, парво ҳам қилмайди. Тағин баландроқ гапирди. Сўнг у “Нима қипти, бир йилдан бери бегона-

миз-ку, Ориф ака” деди. Кейинги гапларини эшитгиси ҳам келмади. Ҳалиги одам билан кучоқлашиб ётаверди...

У барвақт туриб уйига борди. Сожида буюртма қилганидек битган иморатга ҳавас билан қаради. Ҳовли ўртасида бассейн. Остига қўқ рангли мрамар қопланган. Тўрт томонда тунги ёритгич лампа. Уйларда ҳам ишлар битган ҳисоб. Ҳатто айрим жиҳозлар қўйилган. Телефон ўтказди. Дарвоқе, бугун Сожида кўнғироқ қилиши керак. Нима дейди? “Мен бошқага уйланаёпман, келиб юрмагин”, дейдими? Очиғи, ҳалиям иккиланаяпти. Хотини билан очиқчасига гаплашишга тайёр эмас.

– Алё, Ориф ака, сизмисиз, телефон муборак!

– Салом, Сожида, қалай, соғлиқлар жойидами?

– Зўр, роса ёшарганман. Овқатни кам еб, физкультурга қилдим. Насиб этса, эртага жўнаймиз. Бир ҳафтада уйда бўламан. Сизни соғиндим. Алё, Ориф ака, нега жимиб қолдингиз, тобингиз йўқми?

– Сожида, биласанми, бизда аҳвол яхши эмас. Нарсалар қимматлашган. Мебелларга пул етмаяпти. Эҳтимол, яна 2–3 ой ишларсан-а? Кейин ташвиш чекиб юрмасдик.

– Шерикларим кетишаяпти, бир ўзим қўрқаман, хўжайин. Бунинг устига бу ерда ҳам долларнинг қадри тушиб кетган.

– Бувихол эртага яна бешта аёл жўнатаяпти. Нима бўлса ҳам чида, икки-уч ой ўтади-кетади.

Хуллас, амаллаб кўндирди. Бир ҳафта ичида Бувихол яшаб турган уйни сотиб, янги ҳовлига кўчиб ўтишди. Ўзларига ўхшаган адвокат топиб, ҳужжатларни тайёрлаб қўйишди. Жавоб ҳам тайёр: Орифга у ёқдан хотинининг хиёнат қилгани тўғрисида хабар етиб келган. Адвокат минг долларни санаб олгач, қатъий деди:

– Афлотунни ўртага қўйса ҳам, агар гапингизда турсангиз, уйга эгалик қила олмайди. Судья билан гаплашганман, уй-жой тенг бўлинсин, деб қарор чиқаради. Бир ҳовлида сизлар билан яшай олмаслиги тайин. Демак, ўзига бошқа паноҳ излайди, гап ажралиш ҳақидаги қарорни тезроқ чиқариб олишда.

Аmmo Ориф учун кейинги уч ой жуда оғир ўтди. Ҳатто икки-уч марта Бувихолни “Сожида” деб чақириб юборди. Таниш-билиш, оғайниларга кўринмай юрди. Ҳар қанча уринмасин, Бувихолга боғланиб қолганлиги рост эди. Шу билан бирга у бундан кейинги ҳаёти таваккал эканлигини ҳам англаб етди. Негаки, иккала аёл ҳам фарзанд кўрмайди. Низода қайси бири ғолиб чиқишини фақат худо билади.

* * *

Шум хабарнинг қаноти енгил келаркан. Иккинчи ойда ўтиб, Сожида ҳамма гапдан хабар топди. Бир ҳафта ичида қандай ҳолатга тушгани, не изтироб чеккани Худоба ва ёлғиз ўзига маълум. Жомбойдан келган кишидан воқеаларни эринмай сўраб билиб олди. Шу сабабли уйга телефон қилганида майдалашиб ўтирмади.

– Сожида, қалай, яхши юрибсанми, соғлиқларинг жойидами?

– Шукур, иродаи ишончим мадад бериб турибди. Адвокат сақладим. Ўша манжалақи қариндошимга бериб қўядиган уйим йўқ. Мабодо сиз керак бўлсангиз, ана, бемалол олиб кетаверсин. Билиб қўйинг, қайтиб телефон қилмайман, энди судда учрашамиз. Сизга ўхшаган худосизларга бировнинг қадрини топташ нима эканлигини кўрсатиб қўяман.

– Менга қара, ҳар хил гапларга ишонма, кўп қизишма. Келсанг, бемалол гаплашиб оламиз, ётиғи билан тунтириб бераман.

– Ориф ака, эҳтимол юзма-юз келсак, бу гапларни айта олмасман. Яхшиси ҳозир, ёлғиз ўзингиз эшитиб қўяқолинг. Сиз дунёдаги энг разил, пасткаш одамсиз. Бошқа эркакларнинг бахтига зомин бўлган хотинчангиз бир куни сизнинг ҳам бошингизга етади. Номард, кўрнамаксиз. Муҳаббатим, садоқатим, бесамар ўтган умримнинг уволи тутуди сизни! Пешона терим эвазига қурган уйингиз буюрмасин, эшитдингизми, илоҳо, буюрмасин!

– Алло, Сожида...

Ориф “дуд-дуд”лаб қолган телефон гўшагини ушлаб қотиб қолди. Кўнглида минг хил хаёллар қалашиб кетди. Қайси бирида тўхталишни билмайди. Аслида ҳам унга танлаш учун ўзга йўл йўқ эди.

Тамом!

Ориф телефон гўшагини қўйиб, икки қўли билан бошини ушлаб қолди, тамом! Эй, Худо, шунча изтиробга солгандан кўра мени дунёга келтирмасанг бўлмасмиди? Нега ҳар бир қадамим хато, ҳар бир ҳаракатим гуноҳ? Отам, онам, укаларим нега ақалли бир бор хабар олишмади? Нега кўзларим бунча кўр, нега?! Дунёда адашмаган, хато қилмаган одам бормикин ўзи?

Ким мени бунча йўлдан урди? Қаерда адашдим? Мактабда ўқиганимда спорт мусобақасига борганим учун баҳоларимни қўйиб берган муаллимми? Ичкилик лаззатидан таскин топиб ҳамма ишимга йўл очиб берган қайнотамми? Шундай итоаткор аёлимнинг шаънини ерга урдим, бу гуноҳимни ювишга умрим етармикин?

* * *

Суд дегани қизиқ бўларкан. Сожида кўп эшитган бўлса-да, бирор марта бориб кўрмаган. Суд мажлисини кутиб ихчам йўлакда ўтиришганда қизиқ воқеаларнинг гувоҳи бўлишди. Кичкина коридор арининг уясига ўхшаб қоларкан. Судга иши тушмаган одам йўқ экан-да, деб ўйлади Сожида. Ҳаммаси мерос ўлгурнинг низоси. Эр-хотин бўлсаям майли-я, ота-бола, ака-ука, опа-сингиллар ҳам уй талашиб, мол талашиб келишган. Бу ерда ҳеч ким бир-биридан муаммосини, дардини яширмайди. Айримлари 2–3 йилдан бери қатнайвериб, постда турган милиционерларни ҳам яхши таниб олишган, тагин исмларини айтиб, ота-онасини сўраб қўйишади. Милиционерлар ҳам айрим доимий мижозларнинг феълигача яхши билишади. Сожида ёнида кўк дуррача тақиб олган жувондан “Сиз ҳам суд мажлисига келдингизми?” деб сўраб бояқишнинг жағини очиб юборганини билмай қолди..

– Замон зўрниги экан, бети қалинники экан, опажон. Собиқ эрим билан бирга яшаганда олган машинадан бола-ларимнинг улушини ололмай бир йилдан бери овораман.

– Хўп, синглим, ҳозир бўлмаса, кейин болаларнинг тўйида берар пулини.

– Э, содда одам экансиз. Бериш эмас, бу ҳақда ҳатто ўйламайди ҳам. Битта манжалақига уйланиб олган, ўша қилаяпти ҳамма шумликни. Мендан сўрамай машинани укасига ҳадя қилиб юборибди.

– Сиз рози бўлмасангиз нотариус ҳужжат бермайди-ку?!

– Ҳамма гап ана шунда-да. Битта хусусий нотариус ҳужжат қилиб берган. Имзоларим сохта, мана, исботлаб ҳам бердим. Суд бир йилдан бери ўзиям тўрт марта кўриб чиқди. Бу орада нотариус бошқа миллат вакили экан, юртига кетворган, бунинг устига хусусий нотариуслар ёпилди. Жиноят бор, аммо айбдор йўқ, мана сизга адолат!

– Бирор мушкул жойи бордир-да, сабр қилинг. Ечимга келишар.

– Уйи куйсин шу сабрнинг ҳам. Инсофга келар десам, қайнукам машинани бошқага сотиб юборди. Сотиб олган одами эса шу машинада авария қилиб, одам ўлдириб қамалибди. Ҳаром ният ўзи шунақа тугайди.

Сожида аёлнинг гапи тугамаслигини сезгач, “Узр, телефон бўлди”, деб ўрнидан турди ва дераза яқинига бориб, ташқарига назар солди. Аёлнинг ҳасратини эшитиб, Москвада ошхонада ишлаган шеригининг айтган воқеаси эсига тушди. Гулсанам қўшнисига теккан, лекин икки боладан кейин эр-хотин ўртасида келишмовчилик бошланган. Уларни яраштириш ўрнига ота-оналари ҳам гапни кўпайтиришган. Ажралгандан сўнг Гулсанам эри такси қилиб кира ишлаб юрган “Дамас”ни болалари номига ўтказишини сўраб судга мурожаат қилган. Эри хотиндан шу қадар хафа бўлган эканки, эртасига машинани ҳовли ўртасига қўйиб ёқиб юборган. Муҳаббат нафратга айланса, ана шунақа қабоҳатдан ҳам чекинмас экан.

Бир пайт денг, коридорда жанжал кўтарилди. Суд мажлисидан чиққан аёл ва эркак бир-бирини ноҳўя сўзлар билан ҳақоратлаб кетишди. Аввалига эр-хотин бўлишса керак, деб ўйлаганди, гапидан билдикки, ака-сингиллар экан.

– Ойтўла, Худодан қўрқмайсанми, уйнинг пулини мен тўлаганман, ГАИда ишлаганим учун гап тегмасин деб шундай қилувдик. Ана, отамнинг уйини қолдираяпман, яна нега бундай қиласан?

– Библиб қўйинг, ака, ўша олифта хотинчангизга уйни бермайман! Ўғлимни уйлантирмоқчиман.

Маълум бўлишича, аканинг хотини вафот этгач, у ёш қизга уйланган, аёлларнинг ўзаро ғайирлиги бутун бошли оилани низохонага айлантирган. Сожида ўйланиб қолди. Буларнинг ишини ҳам йиллар давомида чўзиб юришса-я! Ишқилиб, кимга бўлса ҳам инсоф берсин...

“Жавобгар Ҳикматова, эрингиз ажралиш учун ариза берган, сиз у билан яшашни истайсизми?” деб сўраганида вужуди музлаб кетди.

– Нега мен жавобгар бўлишим керак. Қайси ишим учун жавоб бераман. Анави ифлос жавоб берсин. Айтинг-чи, шундай номард, нокас билан яшаб бўладими?! Мен тушунмаяпман, нега ҳадеб унинг тарафини оласиз?

– Жавобгар Ҳикматова, агар яна бир бор қўполлик қилсангиз, амалдаги қонунга кўра жаримага тортаман ёки суд залидан чиқариб юбораман. Саволимга аниқ, лўнда жавоб беришингизни талаб қиламан!

Орага адвокат қўшилди.

– Эрингиз бир ой олдин судга ажралиш ҳақида ариза берган. Тўрт юз минг сўм бадал тўлаган. Демак, у даъвогар, сиз эса жавобгар, яъни жавоб берувчи ҳисобланасиз.

– Яшамайман у билан. Менга ҳаққи ҳалол пулимга қурилган уйимни олиб беринг. Яхшиси, сиз Бувихолни уйдан чиқариб ҳайданг. Қайси қонунга асосан у менинг уйимда менинг эрим билан яшаб юрибди?!

– Жавобгар Ҳикматова, биз аввал оилангиз тақдири-ни ҳал қилишимиз керак. Эрингиз яшамайман, ҳақиқий

севгимни топдим, хотиним ҳақида Россиядан ёмон гаплар эшитдим, деган гапларни айтаяпти. Бу ҳақда бир қарорга келгач, кейин мулк масаласига ўтамиз. Сиз эса қайси аёл ҳақида гапираётганингизни мен тушунмадим. Агар унга даъвоингиз бўлса, марҳамат, судга алоҳида ёзма муурожаат қиласиз, кўриб чиқамиз.

Мерос масаласи жанжалга айланиб кетди. Сожида Россиядан юборган барча пулларининг чипталарини сақлаб қўйган экан. Ориф буни инкор қила олмади. Фақат қурилишга бундан икки ҳисса кўп маблағ сарфлаганман, деди. Судья бу гапга ҳужжат сўради. У эртага олиб келишини айтди. Суд бошқа кунга қолдирилди.

Адвокат тушдан сўнг судья қабулига кирди. Сожининг қийналганини, даъвогар нотўғри йўлга кирганини, бу ҳолатлар ҳисобга олинишини сўради.

– Мен сизни тушунаман, – деди судья. – Очиғи, даъвогарнинг хатти-ҳаракати, асоссиз даъволари фикримни ўзгартираяпти. Аммо қонунни яхши биласиз, никоҳ даврида юзага келган ҳар қандай мулк эр-хотин ўртасида тенг бўлинади. Сожида ҳовлидан бошқа дарвоза очиб олиб яшайди. Даъвогарни кўндирсак, унга алоҳида уй олиб бериши мумкин. Лекин сиздан битта илтимос бор. Жавобгарга айтиб ўтирманг. Очиғи, қўйди-чиқди сал кўпайган. Йил охири. Уч кун қолди. Шу ишни янги йил ҳисобидан кўрсак. Менинг кўрсаткичларимга ҳам таъсир қилмасди. Оилавий ажралишлар сони биттага кўпайса ҳам гап эшитамиз.

Суҳбатдошлар тил топишдилар. Оддий ишорадан бири-бирини тушундилар. Аммо улар ўз журъатсизликлари, бепарқликлари туфайли шу лаҳзада бутун бошли оила тақдири устидан ҳукм ўқиганликларини билмасдилар.

* * *

Ўша йили қиш совуқ келди. Тўрт-беш йил ичида Сожида бунақа об-ҳавога кўниккан бўлса-да, аммо ўз юртининг қишига чидай олмади. Унинг танасигина эмас, бутун вужуди яхлаб борарди. Шу сабабли Мавлуда пи-

ширган мастава ҳам, унинг далдаси ҳам аламзада аёлга ҳарорат бера олмади.

– Одам дардини одам олади. Афт-ангорингизга бир қаранг, ўн кун ичида кампирга ўхшаб қолдингиз. Ахир, ҳали қирққа тўлганингиз йўқ.

– Сизгаям ортиқча ташвиш бўлдим, дугона. Яхшиям, бахтимга сиз учраб қолдингиз. Совуқ кунларда кўчада музлаб ўлиб қолармидим. Аммо нима қилай, бу номард-ликни ҳазм қила олмаяпман.

– Адвокат айтди, ҳаммаси яхши бўлади. Дарвоқе, бир танишим гапириб қолди. Бувихол сотган уй низоли экан. Судлашиб юрганмиш.

– Илоё, ғурбатнинг ичида қолсин ўша суюқ аёл! Эски товламачилигини қилгандир-да!

– Йўқ, бу гал унинг ўзи тушибди. Уйни бир озарбайжон одамдан олган экан. У эркак Бокуда хотини ва ўғли борлигини яширган. Бир ярим йилда хотини қайтиб келибди. Эрининг уйни сотганини билмаган. У олди-сотди шартномасига розилик имзоси қўймаган. Энди суд шартномани бекор қилар эмиш. Озарбайжон эркак дом-дараксиз кетган. Уйни сотиб олганлар Бувихолдан пулни қайтаришни талаб қилишяпти. “Ким қилмағай, ким топмағай” деб шуни айтадилар-да, дугонажон.

Мавлуда гап мавзуини атайин ўзгартирди.

– Менга қаранг, Сожида. Икки ярим – бир бутун, дейишади. Қўйиб туринг шу машмашаларни. Икки кундан сўнг янги йил. Муҳими, соппа-соғмиз. Бир байрам қилайлик. Яқин дугоналаримни чақираман. Ошпазлик ҳунарингизни бир кўрсатинг. Кейин бир гап бўлар...

Мавлуданинг дугоналари жуда яхши аёллар экан. Ҳаммаси муаллима. Гап-сўзлари ҳам маънили. Қўшиқ айтиб ўйнадилар. Сожида пиширган таомларни роса мақташди.

– Ҳайронман, шунақа мазали, баракали кўл билан ўриснинг юртида нима қилиб юрибсиз?

– Мен сизга манти қозон олиб бераман. Манти пишириб сотамиз. Қишда зўр кетади.

Соат ўнларда улар тарқалишди. Ҳаммаси оиласи бағрига кетишди. Икки аёл дардлашиб тонг оттиришди. Кечаги суҳбатдан кейин Сожиданинг кўнгли бироз ёришди. Ўзининг кимгадир кераклигини, одамлар қатори яшаши мумкинлигини ҳис этди.

– Мавлуда, биласизми, мен сизга дуч келиб, аниқроғи, оқшомги анжуманда умр бўйи излаган самимиятни топганга ўхшайман. Йигирма ёшимдан буён пул учун яшадим. Лекин рўшнолик кўрмадим. Энди ўзим учун яшамоқчиман. Рози бўлсангиз, умримнинг охиригача сиз билан яшайман. Ҳамма хизматингизни қиламан. Қайтиб эрга тегмайман.

– Во, бу хонимнинг гапини қаранг. Ўзингизни бунча эрга урманг. Манаман деган эркак маҳлиё бўлади. Ҳали кўрасиз, шунақа одамга дуч келасизки, бошида кўтариб юради. Ҳамма Орифдек эмас. Муҳаббати пок инсонлар кўп дунёда.

Орифнинг отини эшитиши билан Сожиданинг қовоғи осилди. Қўлидаги чойдан бир хўплади-ю, нариги хонага чиқиб кетди. Мавлуда нотўғри иш қилиб қўйганидан изза бўлди. Ўзини идиш-товоқ ювишга урди. Сўнг арзимас баҳона тўқиб кўчага чиқди.

Сожида деразадан оппоқ қор билан қопланган дарахтларга тикилиб турди. Негадир шу топда хаёлига мунис волидаи муҳтарамаси, падари бузруквори келди. Бир оғиз ёмон сўз айтмай ўстиришди-я. Отасини бориб кўришга юзи чидамади, лекин суриштирди, кечаси ҳам борди, ҳадди сиғмай дарвоза олдидан қайтди. Ичишни бутунлай ташлаган, аммо мункиллаб қолган отасига нима дейди? Аниқроғи, вақтида Орифга мажбурлаб узатган қарияни уялтиргиси келмади.

Ишқилиб, умрини, соғлигини берсин. Синглиси ўзи билан ишлайдиган йигитга турмушга чиқибди, қизчаси бор, қўшниларнинг айтишича, яхши йигит экан, ҳовлини, кўча томонни чиройли таъмирдан чиқарибди.

Умуман қишлоқ файзли кўринди кўзига, катта, чиройли иморатлар қурилибди, йўлларга ёритгичлар қўйилган, ҳаммаёқ дўкон. Демак, сенсиз ҳам ҳаёт давом

этаркан. Сенсиз ҳам одамлар яхши яшайвераркан. Фақат... Сени эслашармикин? Ким эслайди сени, бадном аёл?!

Тўхта, деди у ўзига-ўзи. Менинг айбим нима? Отамга раҳмим келгани, эримга садоқатимми, кечаю кундуз тирикчилик илинжида меҳнат қилганимми, одамларга ишонганимми? Нега мени тақдир доимо ёмон одамларга дуч қилди ёки мен ҳам Бувихол, Салим муаллимнинг қизи сингари йўл тутишим керакмиди? Йўғ-ей, Худо асрасин...

Эшикнинг тақиллаши унинг хаёлини бўлиб юборди. Дугонасига пешвоз чиқди. Икки қўлида бир гала халтача кўтариб олган.

– Э-ҳе, дугона, нима бало тўй қилмоқчимисиз? Уйда ҳамма нарса бор-ку?!

– Тўй қиламан, Сожида, тўй қиламан.

– Ундай бўлса, куёвтўра қанилар?

– Ундан ҳам катта тўй, дугон. Нарсаларни жойлаштириб олай, айтиб бераман. Оғзингиз очилиб қолади.

Сожиданинг ичи қизиди. Дарҳол дугонасига ёрдамлашди. Кейин креслога ўтиришди.

– Сиз, Сожида, ўзингизни босинг. Мана бу чойдан бир хўплаб олинг.

– Нима гап ўзи, бунча интиқ қилмасангиз.

– Кўчада “дув-дув” гап. Орифнинг уйи ёниб кетибди. Мелисаман, дегани ўша ёққа кетаяпти.

– Нега, янги уй қандай ёнади?

– Кеча уларнинг маҳалласида газ ҳам, чироқ ҳам бўлмаган. Ориф қаердандир двигатель топиб келибди. “Замыкание” бўлиб, айвон ва ертўлага ўт кетган. Кайф устидан Ориф ҳам, Бувихол ҳам ёнғинни сезишмаган. Ётган бўлишса керак-да, чиқишга ҳам улгура олмаптилар.

Сожида гапнинг у ёғини эшитмади. Ранги оқариб кетди. Карахт бўлиб қолди. “Уй... Ориф... бўлам... Ё алҳазар, ё алҳазар” деди-ю, хушидан кетди.

Тақдир Ориф билан Бувихолнинг устидан судьядан олдин ўз ҳукмини чиқариб бўлганди. Бу мерос низосини ҳал қилишга адвокатнинг ҳам кераги бўлмай қолди.

2009 йил, июн

ЧОРРАҲА

Рашид ака бир умр машина ҳайдагани учунми, шу пайтгача чорраҳа деган майдонни ҳамма ҳамкаслари қатори тасаввур қиларди: иккита йўлнинг кесишган жойи, тўрт томондан ҳам машина келиши ва кетиши мумкин. Лекин энди бундоқ ўйлаб кўрса, чорраҳа дегани сир-синаотнинг кони экан. Одамнинг ҳаёти ҳам нуқул чорраҳадан иборатга ўхшаркан, унинг ҳар бир ҳаракатини йўл кесишмасига боғлаш мумкин экан.

Қаранг, светофор деган учта чироқ тўртта йўлни бошқаради. Қизилида тўхтатади, яшил ёнса – йўл беради. Қизиги шундаки, унинг измидан сал чиқсангиз... Ҳеч бўлмаганда ҳайдовчилик гувоҳномангиздан айриласиз ёки бир йиллик ойлик маошингизни бериб қутуласиз.

Чорраҳа деган жой, агар эътибор бериб кузатсангиз, гоҳида шифохонага ўхшаб кетаркан. Ҳамма бемор дардига даво истаб, ўзини дўхтурга уради, ҳайдовчи ҳам тезроқ ўтиб кетиш учун светофордан кўзини узмайди. Рашид ака ҳам бу гапга илгари кулиб қўярди. Лекин бундай синчиклаб қараса, тўрт томондан келаётган машина ҳайдовчилари ва йўловчиларнинг туришига, ҳаракатига қараб уларнинг фазилатию иллатини аниқлаб олса ҳам бўларкан.

Ана, ичига помидорга тўла яшиқлар ортилган, ури-лавериб қора-ола тус олган эски “Жигули” светофор остидаги белгидан анча олдин тўхтади. Унинг тезлик олиши қийин, газни сал пасайтирса, ўчиб қолади, ҳалокат чироғи ишламайди, бир дақиқа тўхтаб турса, балога қолади, сигнал беришса-ку, майли-я, орқадагилар ҳам, ёндагилар ҳам сўка бошлашади. Буни ҳайдовчи билади, чунки шундай ҳолатга тушиб кўрган. Шу сабабли газни босиб-босиб қўяди.

Анави “Малибу” ҳайдовчиси бойвачча ёки бирор каттанинг ўғли бўлса керак, боши рул билан баравар кўринади. Кўзлари ўйнаб турибди, иложи бўлса, учиб

ўтса чорраҳадан. Светофор остидаги белгидан ҳам ўтиб, машинанинг газини босиб кўпқарига чопаетган от каби кишнатади.

Оқ “Нексия” эгаси эса қулоғидаги ускуна орқали телефонда ким биландир гаплашаяпти. Бир қўли рулда, иккинчи қўлини силтаб, ниманидир тушунтираяпти. Унинг учун чорраҳадан ўтиш эмас, телефондаги саволга жавоб бериш муҳимроқ.

Рашид ака эса рулни бошқараётган ўғлининг ёнида ўтириб, атрофни кузатади. Бунча бетоқат бўлмаса бу одамлар? Шошма, галинг келса, кўк чироқ ёнса ўтасан, борарсан ўша манзилингга. Анави йигитнинг қилиғини қаранг, деразани очиб, радионинг овозини шундай баландлатиб қўйганки, чорраҳанинг тўрт томонига ҳам эшитилади. Ашулаям арманчами-ей, инглизчами-ей, тушуниб бўлмайди. Анави чиройли “Спарк”да ҳайдовчи ёнидаги аёл унинг хотинига ўхшамайди. Орқа ўриндиқда ўтириб, ҳайдовчининг бўйнидан қўлини ўтказиб олган, атрофга тагин ўғри мушукка ўхшаб олазарак қараб қўяди. Бирорта таниш кўрмасин, деяётган бўлса керак-да. Қора “Ласетти”нинг ҳайдовчиси эса фақат тўғрига қарайди, киприк қоқмайди, ёнидаги раҳбарнинг хаёл суришига халақит беришдан қўрқади. Раҳбар ҳам олдинга қараб, бир нуқтага тикилиб, хаёлини бўлгиси келмайди, ким билади дейсиз, ўзига топширилган ишнинг тархини тузиб кетаяптими ё бораётган манзилда уни қанақа кутиб олишни ўйлаяптими, ишқилиб, атрофдагилар билан иши йўқ. Эҳтимол бунақа чорраҳалардан яна ўнтасидан у шу кайфиятда ўтиб кетар...

Ҳақиқатан ҳам чорраҳа машинанинг қанақалигини эмас, балки ҳайдовчининг кимлигини кўрсатаркан. Рашид ака шу ёшга кириб умри ҳақида, ҳаёт чорраҳалари ҳақида ўйлаб кўрмаган экан. Ўзи китобни кам ўқийди-ю, аммо чорраҳа ҳақида на ҳикоя, на шеър ўқимапти.

Туриш-турмушимизнинг ўзи чорраҳа – юрганда, гапирганда, борди-келдида, қўйингки, қимирлаганда чорраҳага дуч келамиз. Фақат бу муносабатларда светофор

ўрнида маданият, виждон туради. Фақат у ўчиб ёнмайди, ранги йўқ. Унинг симлари электр эмас, виждонга, ақлга уланган.

Рашид ака шу ҳақда ўзича ўйлаб бораркан, кўп ўтмай ана шу чорраҳадаги воқеалар ҳаётини остин-устин қилиб юборишини хаёлига ҳам келтирмасди...

* * *

Рашид ака ўша куни биродарининг наҳор ошидан таксида қайтди. Орқа ўриндиқда уч киши – ўрта ёшли эркак ва эр-хотин ўтиришибди. Ҳайдовчи ниҳоятда сўзамол йигит экан, йўл-йўлакай дилини очиб, суҳбатлашиб келди. Ҳайдовчи ҳам, йўловчилар ҳам ҳазил-мутойибага шу қадар берилиб кетишдики, машинанинг чап томонидан нимадир келиб урилганида бирваракайига додлаб юборишди...

Эрталаб бўлгани учун йўлда транспорт қатнови сийрак. Ё тавба, чорраҳадан қандай пайдо бўлди бу қора рангли хориж машинаси?! Светофорда ҳам яшил чироқ ёниб турганди. Ёнидан урилган машина, хайриятки, ағдарилмади, бироқ икки-уч айланиб, кўча ёқасидаги бетон устунга келиб урилди. Ваҳимадаги йўловчилар бир лаҳза жимиб қолишди. Бунинг устига атрофда ҳеч ким йўқ.

Хайрият, барчаси тирик қолди. Орқада ўтирганлар зарбдан бироз лат ейишди. Ҳайдовчининг чап оёғи қисилиб қолган экан, бир амаллаб чиқариб олишди.

Қора машинадан тушиб келган барваста қоматли, олифта кийинган йигит дастлаб саросимада ҳаммадан ҳол сўради, кейин бирдан такси шофёрига ўдағайлаб кетди.

– Пул ишлайман деб қизил чироқда ҳам ўтаверасизми, оғайни, кўзга қараш керак, ахир, ўтин ташимаяпсиз, одам олиб кетаяпсиз-ку!

Ўз жони билан овора, боши, қўл-оёғини ушлаб, жавраб турган йўловчилар бирваракайига:

– Йўл бизники эди, қаердан пайдо бўлдинг, номард! – деб юборишди. – Тағин пешгирликка бало борми?!

Бир пасда йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати ходимлари келишди, атрофда одам ҳам тўпланди.

Маълум бўлишича, қора машина ҳайдовчиси тадбиркор экан. Зум ўтмай телефонда “одам”ларини чақириб олди. Воқеани ҳар ким ўзича шарҳлайди, ўзича хулоса қилади. Таксичи йигит орқада ўтирган эркак ва эр-хотинни йўловчи машинага миндириб шифохонага жўнатар экан, улардан кўнгилсизлик учун узр сўради, бу ердаги ишларни ҳал қилгач, бориб хабар олишини айтди.

– Қўйсангиз-чи, фалокатда бу, қолаверса, йўл сизники эди, ҳали қилмиши учун жавоб беради бу бойвачча, кўнглингизга олманг.

Ҳа, Қодир таксичига осон бўлмади. Машинаси таъмирлаб бўлмайдиган ҳолда. Ҳеч кими йўқ, шекилли, у гоҳ йўл ҳаракати хавфсизлиги нозирига, гоҳ ўзининг йўловчиларига, гоҳ эса ҳали тўпланган кишиларга дарди ҳасрат қилади. Тагин шилинган билагини ушлайди, оғриётган чап оёғини базўр босади:

– Эрталаб ҳам машинани шунақа тез ҳайдайдими? Худо ҳаққи, кўрмай қолдим. Урган жойига қаранг, камида юз тезликда келган. Чорраҳада ҳам шунақа ҳайдайдими?

Тақдир чорраҳасида светофор йўқ. Ҳар ким ўзича ўтади ундан, ҳар ким ўз жонини аяйди. Шу сабабли бу гал Қодир таксичига тақдир шафқат қилмади...

Эрталаб касалхонага йўловчиларни кўргани борди ва ҳафсаласи пир бўлди. Қора машина эгаси аллақачон уларнинг кўнглига йўл топиб улгурган экан. Эр-хотинлар беш миллион сўм берсангиз, яшил чироқда ўтди, деб айтамин, дейишди. Соғлиқларини тиклаши учун шунча пул керак экан. Кечагина соппа-соғ Рашид ака (у шофёрнинг ёнида ўтирган, ҳамма нарсани аён кўрган эди) ҳам эрталаб шифохонага ётибди.

– Йигирма йил машина ҳайдаганман девдингиз, аҳволимни тушунарсиз...

– Чорраҳа нозик жой, ука, у ёқ-бу ёққа қараб ўтиш керак. Энди фақат техник экспертизадан умид қилинг. Қора машина эгаси уддабуронга ўхшайди. Мелиса билан жиддийроқ гаплашинг.

Хуллас, Қодир таксичи судда ютқазди. Иккала томон ўз машинасини таъмирлаши керак, деган хулоса беришди. Эр-хотин ҳам, Рашид ака ҳам аниқ бир гап айтмаса-да, такси яшил чироқда ўтганлигини тасдиқлашмади.

Таксичига алам қилди. Суддан чиқаётиб Рашид аканинг олдига келди.

– Раҳмат, ака, яхшиям, йигирма йил машина ҳайдаган экансиз, кўзингиз яхши кўрар экан!

Очиғи, Рашид ака ўзини ноқулай сезса-да, бу пичинг унга ёқмади.

– Тақдир-да, бу гал чорраҳадан ҳушёр ўтасиз.

– Тақдир эмиш, виждон-чи, ака, виждон нима бўлади?! Мабодо мен оғайнингиз ёки танишингиз бўлганимда бошқача кўрсатма берардингиз. Майли, ака, пешонамда бор экан. Камбағални от устида ҳам ит қопади, деганлари шу бўлса керак...

* * *

... Ўша куни Рашид ака ўғлига аммасини олиб келишини айтди.

– Зерикиб ўтирган бўлса керак, янги машинага миндириб келақол.

...Чорраҳага келганда Ғофурнинг кўзи чалғидими, ишқилиб, қизил чироқда йўл ўртасига келиб қолганини билмади. Ён томондан келаётган юк машинаси шофёри тормоз босишга ҳам улгурмади. Нохосдан урилган зарб зўридан Ғофурнинг бўйин томири узилиб кетди. Бир томчи қон чиқмай бояқишнинг жони узилди.

Бор гап шу. Бун тасодифий кўнгилсиз ҳолат деймиз. Ирим-сиримга ишонадиган, қолаверса, “қайтар дунё” нима эканини яхши билгани учун Рашид ака бу ҳолатни бошқача тушунади. Чунки бу воқеа роппа-роса бир йилдан кейин, тагин айнан ўша чорраҳада рўй берди.

Рашид ака аслида намозхон эмас. Маъракаларда қайта-қайта эшитса-да, ҳалигача Куръоннинг бирорта сура-сини ёддан билмайди. Бу ишни у фақат мулланинг иши деб билган.

Аммо уч кундирки, у қалбидаги оғир изтиробни кўтара олмай, ўзича тиловат қилади, Худодан узр сўрайди. Хотинига билдирмайди, бироқ ўғли Гофурнинг ўлимида ўзини айбдор ҳисоблайди.

– Осий бандангни кечир, эгам, оталик қилолмадим, юрагим эзилиб кетаяпти. Қандай яшайман энди? Умуман яшашга ҳаққим борми ўзи?!

Таъзияга келганлар Рашид акага далда беришади.

– Тақдир-да, биродар, сабр берсин, Худонинг иши бу.

Ҳа, Худонинг иши. Ўша номардлиги учун Худо кўрсатди унга. Ёлғиз ўзига аён бу. Сухбатдоши қаёқдан билсин буни.

– Фалокат-да ака, ким билибди, дейсиз.

О, бунча тирнамаса қалбини бу одамлар! Ким билибди, дейди-я! Тўғри, ҳеч ким билмайди, сиз ҳам билмайсиз. Лекин мен биламан, мен! Фақат шу фалокатга ўзим сабабчи бўлишимни билмай қолдим, ғафлатда қолдим, ғафлатда!

Бироқ таъзияга келганлар отанинг ички ноласини эшитишмайди, сезишмайди ҳам. Фарзандини йўқотган отага осон эмас, деб ўйлашади, холос.

Худойи ўтиб, одамлар сийраклашгач, Рашид аканинг дарди баттар кўзғади. Ҳатто йиғлайвериб, кўзида нам қолмаган онаизорнинг ҳам эрига раҳми кела бошлади:

– Нима қиламиз, отаси, тақдир экан. Одамлар билан гаплашиб, дардингизни тарқатинг. Бу ҳолда адоий тамом бўласиз.

Эҳ, хотинжон, нимани ҳам билардинг, эринг бундан бир йил аввал адоий тамом бўлган эди. Бу ҳукм ўша куни тақдиримга ўқилган экан. Мен нодон, мен аҳмоқ буни англамапман. Нега ўшанда бундай қилди? Бор гапни айтса бўлмасмиди? Наҳотки, ўша таксичининг кўнглидаги гап амалга ошган бўлса?

Эҳ, бу ҳаёт деганининг чорраҳалари бунчалар кўп, бунчалар сирли бўлмаса! Ҳатто қимирламай ётган одам ҳам бу чорраҳани четлаб ўтолмайди. Йўл берсанг ҳам,

бермасанг ҳам, албатта, бировга тўқнаш келасан, кимнингдир кўнглини қолдирасан.

Чорраҳалар... Умуман инсон бутун ҳаёти давомида неча марта унга дуч келар экан. Бунинг ҳисобини ҳеч ким билмаса керак. Биз фақат ўзимиз англаб қолган, умримизда из қолдирган чорраҳаларнигина биламиз, холос.

Рашид ака учун тақдирнинг бу оғир синови сабоқ бўлди, унутилмас сабоқ бўлди. Унинг олдида ҳали яна кўп бундай чорраҳалар турибди. Муҳими, у муносабатлар тўқнашуви чоғида виждон чироқларининг рангини англашни ўрганди.

2014 йил, октябрь

КЕЧИККАН БАЙРАМ

Бу сафар Янги йил арафасида Акмал дўхтурнинг омади келди: байрам оқшоми навбатчилик қилишдан қутулиб қолди, бу иш бошқа врач чекига тушди. Шу боис у ҳамкасблари билан хайрлашгач, тушдан кейин бозорликни ўзгача иштиёқ ва дид билан қилди, айниқса, мева-чевани эринмасдан саралаб олди, хотини Шоҳистанинг «Катталарингизга худо қалайдан инсоф берди?» деган киноясига эса «Сизнинг оху зорингиз дилини юмшатган-да» деб ҳазил аралаш жавоб бериб қўя қолди. Рафиқасининг хурсанд бўлиб, дастурхон тузатаётгандан завқланиб яна гап қўшди:

– Қаранг, бир ҳафталик қуруқ совуқдан кейин қор ҳам ёға бошлади. Буям сиз учун, аяси...

Беш йилдан бери эрининг оила даврасида илк бор ўтириши мумкинлигидан дили таскин топган бўлса-да, Шоҳиста ичидаги гапни яшира олмади:

– Лекин, билиб қўйинг, бу оқшом биз билан бўласиз, қўшни ёки ўртоқларникига табриклашга бориш йўқ, хўпми?

– Хўп-хўп, хотинбой, осмон узилиб ерга тушса ҳам шу бугун уйдан чиқмайман. Сизнинг гапингизни икки қилгунча саккизта, боринг-ей, ана, саксонта шайтоннинг бўйни чирт узилиб тушсин!

Ҳаётнинг қизиғи шундаки, у инсоннинг измида юрмайди. «Нонни катта тишласанг ҳам гапни катта гапирма» деб бежиз айтишмаган экан. Бу гал ҳам шундай бўлди. Аниқроғи, эр-хотин ўртасидаги ўша қизғин гап устида эшик қўнғироғи жиринглади. Хотинининг «Ана, бошланди, оғир касал келди, бормасангиз бўлмайди, деб келишган» дейиши баробарида Акмал «Оббо, шу шайтон қурғур ҳақида бекор гапирдим-ов» деб ўзича пичирлаб қўйди.

Эрининг эшик ортида ким биландир узоқ гаплашганидан хавотир олган хотин унинг уйга жиддий тусда кириб келишидан ташвишланди:

– Яна ўша гапми, ҳозиргина навбатчиликдан қутулдим деган эдингиз, нима сиздан бошқа врач йўқми касалхонада?

– Ҳовлиқманг, хотин, булар Китобдан келишибди. Шогирдим. Оғайнисининг ҳомиладор хотини жуда оғир экан. Ичида йиринг бор эмиш. Операция қилмаса бўлмайди. Ўзининг кучи етмаяпти экан.

– Оғайнингизнинг ҳуши жойидами? Китоб қаерда-ю, Самарқанд қаерда, шу об-ҳавода довондан ўтиб бўларканми?

Хотинининг жаврашига қарамасдан Акмал ётоқхонага ўтиб кийина бошлади.

– Шоҳиста, мана, қаранг, соат тўрт бўлди. Насиб этса, 4–5 соатда қайтиб келаман. Янги «Нексия»да келишибди, йўлдан хавотир олманг. Кўрасиз, соат ўн иккида икковимиз сиз тузаган стол атрофида шампан виноси ичамиз.

Хотинининг чехрасини очиш учун қўшиб қўйди:

– Гиппократ номи билан қасам ичаман...

Аслида-ку бу ҳолат янгилик эмас, боз устига эрининг характери яхши билгани учун жаҳли чиқиб турган Шоҳиста самимий ҳазилдан сўнг ҳовуридан тушди, ҳатто зарур нарсаларни олишда унга кўмаклашди.

Очиғи, Акмал ҳамқишлоғи, яқин шогирдининг илтимосини рад эта олмади. Йўл азобини рулда ўтирган ҳайдовчи тортган бўлса бордир, бироқ дўхтур уч соат ҳамроҳи билан касаллик тарихини муҳокама қилди, таҳлиллар натижаси юзасидан йўл-йўлакай уяли телефон орқали тажрибали ҳамкасбларидан маслаҳат олиб борди. Фақат бир ерда – Тахтиқорача довонидан нариги томонга тушишда машина сирпаниб, йўл ёқасига чиқиб кетганида ҳамма қатори «вой» деб ёқасига тупуриб қўйди, ичида «фалокатдан асрасин» деб пичирлади.

Қишлоқ шифоҳонасига келиб бемор аҳволини кўргач, бу ерда йўл азобидан минг чандон оғир ҳолатга дуч келди. Йигирма беш ёшдаги аёл деярли ҳушсиз ётарди. Ҳомила тўққиз ойлик, лекин қорин бўшлиғида сув йиғи-

либ, йиринглаш бошланган. Вазият шу қадар қалтиски, ҳатто тананинг ортиқча қимирлашидан ҳам ичак ёрилиши, ҳомилани ҳам, онани ҳам нобуд қилиши мумкин. Бунинг устига Самарқанддаги каби ёнида тажрибали ҳамкасблари ҳам йўқ. Ўзи хулоса чиқариб, ўзи операция қилиш керак.

Тўғри, анализлар олинган, лекин қалтис қимирла-тиб қўйса нима бўлади? Наркозни кўтара олмаса-чи? Нима қилиш керак? Хаёлида минг битта фикр курашади. Лекин шунча йўл босиб келди, тажрибали дўхтур деган номи бор. Ҳамманинг умиди ундан.

Шу пайт хонага бир қария кириб келди. Шифокорлар худди келишиб қўйгандек бирин-кетин чиқиб кетишди.

– Ука, – деди у, – барака топ, шу аёлга ёрдам бер.

– Отахон, қизингизнинг тақдири Аллоҳнинг қўлида.

Операция натижасига кафолат бера олмайман.

– Берасан, кафолат бера оласан, ука. Сен ҳақда эшитганман. Шогирдингни мен юборгандим. Бу аёл эса қизим эмас, хотиним. Биринчи марта фарзанд кўраяпман. Қариганда шу бахтдан бенасиб қолмай, иним, сени хурсанд қилишга қудратим етади, йўқ дема.

Акмал бошини кафтлари орасига олиб жимиб қолди. Ўн беш йилдан бери турли оғир жарроҳлик операцияла-ри қилган. Аммо бу хилдагисига биринчи бор дуч кели-ши. Нуронийнинг илтижоси хаёлини чувалатиб юборди.

– Шавкат!

У беихтиёр баланд овозда шогирдини чақириб қол-ди. Аслида эшик ортида турган ҳамма шифокорлар шу чорловни интиқлик билан кутиб туришарди. Шавкат ич-карига кириб очиқ эшик олдида тураверди. Нафас олиш-га ҳам чўчийди. Ана шу бир-икки дақиқа Акмал учун қатъий қарор қилишга етарли бўлди.

– Беморни ҳам, жамоани ҳам операцияга тайёрланг, фақат тезроқ! Отахон, қани, яхши ният билан фотиҳа беринг...

– Раҳмат, иним, бор экансан-у, илоё Яратганнинг ўзи мадад берсин!

Жамоадаги иштиёқ Акмалга ишонч бағишлади. Имо-ишорадаёқ ҳар бир ускунани тайёр қилишди. Нимага қўл теккизмасин, кўз олдида чолнинг илтижоли сиймоси гавдаланаверади: «Қариганда шу бахтдан бенасиб қолмай...» Энди унинг миясида битта фикр чарх уради – нима бўлса-да онани ҳам, болани ҳам асраб қолиш керак!

Қишнинг чилласи бўлишига қарамасдан бутун вужуди сел бўлиб оқди. Қўл-оёғи, бутун вужуди кўзга айланди. Битта ҳамшира жарроҳ юзидаги терни артиш билан овора бўлди.

Беш соат! Жарроҳлик хонасидаги ана шу муддат ичида чинакам ҳаёт-мамот учун кураш кетди. Беморнинг аҳволига қараб, нафас ололмай қолган лаҳзаларни айтмайсизми! Дўхтур бадий асарларда тиббий мўъжизалар, бемор икки дунё орасида қолган ҳолатлар тўғрисида ўқиган. Лекин бугун у бундай воқеага ўзи дуч келиб турибди. Ёзувчилар ҳам ҳаётдан олиб ёзар экан, кўнглидан ўтказди у.

Катта доя йиғлаётган чақалоқни қўлига ушлаганида барча ҳамширалар қувончдан йиғлаб юборишди. Акмалнинг кўзи яшнаб кетди. «Хайрият, Яратганнинг ўзи қўлади».

Тақдирнинг бу мурувватидан қувонишга ҳали эрта эди, чунки онанинг аҳволи ҳадеганда ўзгаравермади, ҳамон кўзини очмайди, нафас олиши оғир. Дармонсизлиги етмаганидек, кўп қон йўқотди, ахир, ичидан озмунча сув ва йиринг олишдими!

Кесилган жойларни тиккандан кейин ҳам операция хонасидан ҳеч ким чиқмади. Врачлар ҳам, ҳамширалар ҳам ўзларича нимагадир унаб бир-биридан кўзини олиб қочишади. Наҳотки, шундай гўзал аёл... Муолажа қор қилдими, Яратган қувват бердими, ишқилиб, бир соат деганда аёл ниҳоят нурсиз кўзларини очди, унинг пешонаси терлади, лаблари тамшанди, айниқса, ўз ўғилчасининг овозини эшитгач, атрофга қарай бошлади.

Кўнгли бироз таскин топгач, Акмал оғиз боғичини олиб, жарроҳлик либосларини ечди. У коридорга

чиққанда ранг-рўйи ўчган отахон бир ҳолатда турарди. Ўтган беш соат унинг учун бутун умри билан тенг эди гўё. Шу сабабли Акмал унинг саволини кутиб ўтирмади:

– Ўғилча муборак, аёлингиз муборак. У дунёдан сиз учун қайтиб келди...

Отахон қўярда-қўймай Акмал билан унинг шогирдини уйига бошлаб борди. Чунки бошқалар уйга шошилишди. Ярим соатлик йўл экан. Ҳамкасблар ҳам нуроний қувончини баҳам кўришни истаб туришганди. Дарвоза тагида уларни тушовланган оқ қўй ёнида тик турган ўспирин кутиб турарди.

– Ният қилган эдим, меҳмон... Бу жияним. Қани, полвон, қўйни сўйиб, кабобни бошла.

Қариянинг гапига қишлоқнинг у ер-бу еридан мушакбозлик уланиб кетди.

– Соат ўн икки бўпти!

– Ана халос, қовун туширдим-ку?! Хотинга, албатта, етиб келаман, девдим.

– Иним, келинга ўзим тушунтираман, албатта, кечиради. Бугун эса янги йилни мен билан нишонлайсизлар.

Дастурхон устида чол билан танишиб олди. Унинг самимий қувончига, мулозамати ва чаққон ҳаракатларига ҳаваси келди. Барибир врачда, қайғу билан бахт ораси бир қадам эканлигини эслаб қўйди. Ичидаги бу гапни тилига чиқаргиси келмади.

– Олтмиш еттига кирдим. Икки марта уйландим, фарзанд кўрмадим. Ерим, молим беҳисоб. Тоғ орасида жаннат яратдим. Хотиним ҳам етим, ҳеч кими йўқ. Дуппа-дуруст эди, мен йўғимда бирор оғир нарса кўтарганими, билмадим, икки кунда мазаси қочиб қолди. Еру кўкка қўймасдим, асраган кўзга чўп тушади, деганлари шу бўлса керак-да. Ҳа, майли, энди ҳаммаси ортда қолди. Худога бир қилиғим ёқди, шекилли. Аммо қўлингиз дард кўрмасин, дўхтур, насиб этса, шу ўғилчанинг тўйига айтаман, келасиз, оёғингиз остига қўй сўяман.

Қисқа тамаддидан сўнг дўхтурлар чолни эргаштириб яна шифохонага келишди.

Хайрият, беморнинг аҳволи анча тузук. Ҳатто бола-сини эмизибди.

Машина Самарқандга қараб йўл олганида соат мил-лари тунги уч рақамини кўрсатар, ташқарида эса қор буралаб ёғарди. Акмал ўша ердаёқ уйига кириб бориши-ни тасаввур эта бошлади. Ишқилиб, хотини хафа бўлма-син-да.

Акмал йўлда ухлагани боисми, дарвоза олдида ма-шинадан тушгач, ўзини тетик сизди. Ичкарида жим-жит-лик, ҳамма ширин уйқуда. У оёқ учида юриб, кийимла-рини алмаштирди, кейин секин ошхонага ўтди. Уйдаги-ларни безовта қилмаслик учун шам ёқди. Безатилган дастурхон кўзига шундай чиройли кўриндики... Кўп та-омларга қўл ҳам теккизилмаган, роса кутишибди-да, ўй-лади у. Иккита бокалга эса шампан виноси қуйилганича турибди. У мийиғида кулиб қўйди, сўнг бокални қўлга олиб ўзига қадаҳ сўзи айтди:

– Ишқилиб, онасига ҳам, боласига ҳам узоқ умр ато этсин!

– Ие, қачондан бери ўзингизга ўзингиз гапирадиган бўлиб қолдингиз, дадаси?!

– Вой, Шоҳиста, уйғоқмидингиз?

– Сизсиз кўзга уйқу келадими, ахир?

– Янги йил муборак!

– Сизга ҳам!

У хотинини меҳр билан бағрига олди. Шоҳиста ҳар доимгидан ҳам латофатли, назокатли, сулув кўринди кў-зига.

2014 йил 7 сентябрь

ДҶҶОН

Хидир чўпон бир-икки кун мазам йўқ деб уйида иситмалаб ётди-ю, сўнгги гапини ҳам айтолмай жони узилди. Хосият хола уч ўғил ва икки қизи билан қирққа кирмай тул қолди.

Бечора аёл болаларини ҳеч нимага зориқтирмай ўстирди. Яхшиям, икки сигир ва ҳовлисидаги бир парча ер бор экан, оила жонига оро кирди. Хосият хола болаларидан орттириб сигир сутини, ёғини пул қилди. Ҳовлидаги ерда боғ яратди. Баҳорда чўпонларга овқат пиширди. Қишда одамлардан эски кийимларини йиғиб, ямаб сотди. Бировларнинг кийим-кечагини ювиб шу тақлид рўзғорини тебрлатди. Ҳар не бўлганда ҳам отасиз етим қолган болаларига ҳалол луқма едирди. Бировнинг ҳақиқага хиёнат қилмади.

Ўша пайтларда Хосият хола билан катта ўғли Шуҳрат ўртасида кечган бир воқеа ҳали-ҳануз одамларнинг тилидан тушмайди.

Якшанба. Хосият хола етти ёшли ўғли Шуҳрат билан бозорга ўрик сотишга борди. Ўйинқароқ Шуҳрат бир жойда ўтиравериб зерикканидан бозорни томоша қилиб келиш учун онасидан рухсат сўради.

– Эҳтиёт бўл, болам, узоқлашиб кетма. Яна ахтариб юрмайин, кеч қолсак автобусга улгурмаймиз, кейин уйга кетишга улов топилмайди, – деди Хосият хола.

Шуҳрат онаси айтганидек, ҳаяллаб кетмади. Она-бола ўрикнинг пулига гўшт ва ширинлик олиб уйга хурсанд қайтишди. Кечқурун овқат устида бозорда кўрганларини уйидагиларга оғиз тўлдириб гапириб беришди.

– Она, мен ҳам бозордан пул топиб келдим, – деди Шуҳрат.

– Вой, шумтака, ўрик сотган мен-у, сен қандай қилиб пул топдинг?

– Топдим-да, она, топдим.

Шухрат чўнтагидан букланган йигирма беш сўмлик пулни чиқариб, дастурхон четига кўяркан муҳим бир ишни бажаргандай гердайиб кўйди.

– Ҳой, отинг ўчгур, кимдан олдинг бу пулни?!

Онанинг вужуди титраб кетди.

– Кимнинг киссасига қўл тикдинг?!

– Ўғирламадим, она. Ҳалиги қалпоқ сотувчиларни томоша қилиб тургандим. У ерга қалпоқ олгани бир кўзи кўр бола келиб қолди. Чўнтагини ковлаб пул олаётганда атрофдагилар уни “Кавказ, қалайсан?” деб гапга чалғитди. Шу пайт кўлидан бир нарса ерга тушди. Қарасам, пул экан, кейин аста олиб чўнтагимга солдим. Буни ҳеч ким кўрмади.

Хосият холанинг қошлари чимрилди. Қолган болалар бирор ёмон воқеа рўй бермасайди деб жимиб қолишди. Шухрат эса без бўлиб тураверди.

– Кўрқмадингми, бировнинг ҳақини олишга. Боққишга қайтариб берсанг бўлмасмиди-а? – дея ўғлини уришиб берди.

Хосият хола шанба куни боғдан яна мева-чевалар тегиб, эрта тонгда бозорга йўл олди.

Ҳайтовур, ўша куни одам кўп бўлди, Хосият холанинг савдоси тез тугади-ю, қалпоқ сотувчилар олдига шошилди. У ерга бориб кавказ болани суриштирди ва бўлган воқеадан бу ердагиларни хабардор қилди.

Сотувчилардан бири кавказ боланинг манзилини айта туриб Хосият холага “Ўғлингиз пулни кавказ боланинг чўнтагидан олмаган бўлса, қайтариб нима қиласиз?” деганида у “Бировнинг ҳаққига хиёнат қилиш яхшимас”, дея улар кўрсатган манзил томон йўл олди. Бу воқеа эртасигаёқ қишлоққа овоза бўлди.

Хосият холани бутун қишлоқ ҳурмат қилади. Йўқ, фақат ҳамма юмуш кўлидан келгани учунгина эмас, балки унинг кўнгли очиқ, бировнинг ҳақига хиёнат қилмагани учун ҳамдир. Айниқса, шу воқеадан кейин одамларнинг унга бўлган ҳурмати янада ортганди. Шундан кейин қишлоқдагилар бир-бирига Хосият холани ҳалолликда ибрат қилиб кўрсатадиган бўлди.

Сафар Хосият холанинг иккинчи ўғли. Нима учундир шу боласини бошқаларидан кўпроқ яхши кўради. Қуйиб қўйгандай отасига ўхшагани ёки уддабуронлиги учунми, меҳри бошқача.

Сафар мактабни битиргач, ўқишга боролмади, чунки акаси Тошкентда ўқиётган эди. Қишлоқдаги дўконларда юкларни ташиб, хизмат қилиб юрди. Тўғрилиги маъқул тушдими, дўконлардан бирининг эгаси унга савдони ҳам ишониб топширди.

Камбағалнинг оғзи ошга етганда бурни қонайди, деганлари рост экан. Рўзғорлари бут бўлаётганди. Сафарни уйлантиришди. Эски совхоздан қолган уч хонали уйни Хосият хола унга чопиб-бунга чопиб ўғлига хатлаб берди. Аммо шундай пайт келдики, “райпо” дегани икки тиззаси билан ҳам чўккалади. Оилани боқиб турган Сафар ишсиз қолди. Шунда ҳам Сафар бекорчилар сафига қўшилмади, қўшни туманга ўтиб мардикорлик қилди. Рўзғорини яна изга тушириб, дуппа-дуруст юрганди. Қаерданам қишлоқдан вино корхонасининг дўкони очилди-ю, ҳаёти алғовдалғов бўлиб кетди. Тақдир ўйинини қарангки, ана шундай йигит бутун қишлоқда ёмонотлиқ бўлиб турибди.

Тўғри, ҳеч ким юзига солмайди. Аммо чекка-чеккада мишмишлар кўпайиб кетди. Бир умр бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаган, аксинча, бор-йўғини қавм-қариндоши, дўстлари билан баҳам кўрган одам «Ўзгалар мулкини талон-тарож қилгани учун» деган туҳматга қолиб турса-я?!

Ҳаммаси шундан бошланди. Бир куни бемор ётган Хосият холани кўргани келган булунғурлик кенжа куёв қайнонасига:

– Кайинакаларим ишламайди. Уларнинг бирига корхонамизнинг дўконини очиб берсак. Рўзғорга анча яхши бўларди, – дея маслаҳат солди.

Шунда Хосият хола:

– Шуҳрат билан Салимнинг бунақа ишларга уқуви йўқ, Сафар билан гаплаша қолинг, куёв. У олдин магазинда ҳам ишлаган, – деди.

Хуллас, Сафар бир ҳафта ичида ҳужжатларни тахлади. Дарвозаси ёнида бўш турган бинони дўконга айлан-тириб, расталарни виноларга тўлдириб бўлгач, онаси-дан оқ фотиҳа олиш учун Ҳалима холанинг олдига кирди.

– Онажон, бугун иш бошлаймиз, бир оқ фотиҳа берсангиз, – деди Сафар тўшакка михланиб қолган онасига.

– Ўғлим, биладан, бу иш сенга янгилик эмас. Аввал ҳам дўконнинг яхши-ёмон томонини синаб кўргансан. Шунинг учун эҳтиёт бўл. Одамларга яхшилик қил. Бировнинг ҳақини ема. Ўшанда элнинг олди бўласан. Ҳар қандай ҳолатда ҳам жигарларингни унутма, – дея насиҳат қилгач, қўлини дуога очди, – қани, омин, топган-тутганинг тўйга буюрсин, бало-қазолардан Яратганинг ўзи асрасин...

Орадан икки-уч ой ўтиб Хосият хола бандаликни бажо келтирди.

Сафар аввал ҳам савдода ишлаб кўргани учун тижоратни тезда йўлга қўйди. Кирим-чиқимда қатъий интизом ўрнатди. Унга хотини ҳам ёрдам берди. Корхонага пул ва ҳужжатларни ойма-ой, ўз вақтида топшириб борди. Рўзғорига, турмушига тайин кирди. Энг муҳими, корхонада, одамларда унга ишонч, ҳурмат пайдо бўлди.

Ака-укалар энди фаровон кунлар бошланди деган бир пайтда, ўша кенжа куёвтўра Ҳасан ширакайф ҳолда Сафарни йўқлади.

– Э, ака, бормисиз, дўконга ёпишиб ётасизми энди. Бундоқ куёвга ҳақ берайин ҳам демайсиз? Ахир, гулдай ёлғиз синглингизнинг эриман-а!..

Сафар ориятдан уйдаги қўйларнинг бирини куёвнинг оёғига сўйди. Эрталабгача улфатчилик қилишди.

– Сафар ака, билиб қўйинг, раҳматли қайнонам таклифи билан мен сизни танлаганман. Бўлмаса, бу очилдастурхон укангиз Салимга тегиб кетарди. Шундай экан, менинг хизматимни унутманг...

Сафар ҳушёр тортди. Бир умр миннатни ёмон кўрган одамга кайф устидаги шама ҳам ёмон таъсир қилди.

– Бизни ҳам жа қурумсоқ деманг, куёв. Ҳар машинадан бир-икки яшик вино уйингизга ташлаб келяпман. Келсангиз, энг азиз меҳмоним бўлаяпсиз.

– Ҳа, энди, айтдим-да, ака...

Эртасига уларнинг хайрлашиши жуда совуқ бўлди. Куёвини автобусга кузатишга ҳам чиқмади. Шу воқеадан кейин Сафарнинг қўли ишга бормай қолди. Бу пайтда ҳамма оғирлик бечора хотини Марзия гарданига тушганди. Бу ҳолга чидай олмай охири ёрилди.

– Хўжайин, бу аҳволда касод бўламиз-ку?! – деди ётиғи билан. – Товарга бормаяпсиз. Қарзларни ундириш керак, ҳали ойлик ҳисоботингиз ўлда-жўлда.

– Ростини айтсам, шу ишдан воз кечсакми, дейман, ҳеч кўнглим йўқ, – деди Сафар.

– Вой, нима деяпсиз, хўжайин, шу бир-иккита одамнинг “сассиқ” гапини деб рўзғоримизни хароб қиламизми, тайинли ишимиздан ажраламизми?!

Сафар жим бўлиб қолди. Хотини қанақа гапни, кимнинг “сассиқ” гапини айтаяпти? Уйда куёвидан бошқа ҳеч ким йўқ эди-ку? Қаердан эшита қолдийкин?

– Қанақа гап, кимнинг гапи? Нималар деяпсан ўзи? – сўради эри.

Марзиянинг хўрлиги келиб, кўзида ёш билан:

– Ҳасан куёв укангиз Салимникига борганида «Ас-лида бу дўконни сенга очиб бермоқчи эдик, аканг илиб кетди» депти. Опангиз, поччангиз ҳам бор экан. Укангиз борган ерида шу гапни айтиб юрипти. Одамлар оқ-қорани ажратади. Дўкон очиб нима қилдик, бор-йўғи рўзғоримизни тебратаяпмиз, холос. Бир йилда йиққанамиз битта машинанинг балонига ҳам етмайди. Нимамизга ҳасад қилади, булар-а?!

Ер тагида илон қимирласа билади бу хотинлар. Сафар аёлининг гапида жон борлигини сезгандек эди. Чунки Салим ҳеч қаерда ишламайди. Ҳар куни икки марта дўконга келади. Бир нарсадан ғурбат ахтаради. Ичгани етмагандек «Давлатингиз камаярмиди, ака?» деб бир-икки шиша вино ҳам олиб кетади. «Мастсан, бермайман»

деса, жанжал кўтаради. Одамлар нотўғри тушунмасин, деб андиша қилиб келади. Нима учундир, укасининг хатти-ҳаракатидан ҳеч ғараз, хусумат излагиси келмасди. Ҳаммасини унинг ёшлигига йўярди.

Марзиянинг гапи тўғри чиқди. Салим эртаси куни кечқурун дабдурустдан уйга кириб келди. Оёқда базўр туради. Дарвозани Марзия очди.

– Ҳа, Салим ука, тинчликми?

– Янга, иккита вино беринг. Улфатларим зиёфат бериб уялтиришди.

– Вой, укажон, оёқда зўрға турибсиз-у, тагин ичсангиз...

– Ҳой, манжалақи, акамнинг текин пулини еб менга ақл ўргатасанми? Вино опчиқ дедим сенга. Агар билсанг, ҳамма топганинг ҳаром, билдингми, ҳаром! Бу дўкон меники бўлиши керак эди, аслида!

Укасининг бақириб айтганларини эшитиб турган Сафар жаҳл билан чиқди.

– Ҳой, зўравон пианиста, нима қиласан аёл билан тортишиб? Гапинг бўлса, мана, менга айт. Фурур, виждон қолмапти сенда. Эсиз, онагинамнинг тарбияси-я...

Сафар укасини бир амаллаб уйига олиб борди. Эрини бир аҳволда кўрган келин дийдиёни бошлади.

– Ака, шу дўконингиз ҳам бошга битган бало бўлди-да! Ҳар куни вино ичирасиз. Қасдингиз борми, бир қориндан талашиб тушган бўлсангиз...

“Нималар бўлаяпти ўзи?” Сафар қоронғуда туртиб-суртиниб уйга қайтар экан, бўлаётган воқеаларга ўйлаб боши қотди: “Эй Худо, нима айбим бор эдики, мени бунча азоблаяпсан?” деди ўзига-ўзи.

Кечаси билан мижжа қоқмади, ух тортиб чиқди. Марзия ҳам бўлганича бўлди. Эртасига барвақт укасиникига йўл олди. Калласи жойига тушган бўлса, насиҳат қилмоқчи эди.

– Менга қара, ука, пичоқ суякка қадалди-ку! Сенга шу дўкон керакми, ма, ол, менинг, оиламни тинч қўй, – деди Сафар.

– Дўқонингизни бошимга урамани, ўзингизга буюрсин, – тўнғиллади Салим.

– Бутун қишлоқда акам менинг насибамни тортиб олди, деб гап тарқатишга уялмадингми? Билиб қўй, дўқонни ўзим елиб-югуриб очганман. Унга ғийбатчи куёв бир тийин ҳам қўшган эмас. Қолаверса, бир қориндан талашиб тушганмиз, номард. Одамлар нима дейди? Нимани сўрасанг, бераётган бўлсам, сенга нима керак ўзи?!

Салим ўша пайт миқ этмади, аксинча қилғилиқни эртасига яна давом эттирди.

Ой яқунланиб бораяпти. Хотинининг қистови билан Сафар қарз дафтарни олиб кўчага чиқди. Тушунганлари берди. Келиб-келиб ўз оғайнилари турли баҳоналарни рўқач қилишди. Ҳаммасидан ҳам опаси билан поччасининг гапи жон-жонидан ўтиб кетди.

– Вой, Сафаржон, шу дўқонинг ўлмагур бизнинг қарзга қараб турган эканда-а? Берамиз шу пулингни, қиёматга қолмайди. Қарашсанг опангга, жиянларингга қарашибсан-да. Бунча миннат қилмасанг?!

– Опажон, мен сизга миннат қилмаяпман. Қарзга деб берган пулимни сўраяпман. Бир йилдан ошди. Бу аҳволда мени тўппа-тўғри турмага элтиб қўясизлар-ку!

– Бунча ваҳима қиласан, ука. Нафасингни иссиқ қил. Худди тепангда терговчи тургандек додлайсан-а? Ҳеч бало бўлмайди. Қўрқма, биз бор, қолаверса, куёв ҳам қўл қовуштириб ўтирмаса керак.

– Шу куёвингизга ҳам ишонмай қолдим, опа. Бир ойдан бери дараги йўқ. У куни Булунғурга телефон қилдим, синглим «Хўжайиним нима учундир безовта» деди йиғламсираб. Ҳайронман, – дея ортига қайтди Сафар опасидан пул унмаслигини билгач.

Эртасига куёв кўзлари жонсарақ ҳолда кириб келди. Сафар уни кундан-кунга ёмон кўриб борарди. Барибир, пул сўраса керак, деган хаёлда дарров дўқон муаммоларини, соғлиғининг ёмонлигини айтиб ташлади.

– Ака, мен сизнинг дарду ҳасратингизни эшитгани келганим йўқ. Савдо дегани ўзи шунақа бўлади: бир

куни – бор, бир куни – йўқ. Бошқа нозик масала билан келгандим.

– Тинчликми, ишқилиб, синглим, жиянларим омонми?

– Тинч, омон, кўнглингиз тўқ бўлсин. Ака, энди айтишга тўғри келади. Оиламиз билан маслаҳатлашиб, синглингиз номига ҳам дўкон очгандик. Хабарингиз бор, вино корхонасини алғов-далғов қилиб текширишди. Дўконларни қисқартиринглар дейишяпти. Синглингиз билан сизнинг дўконингизни қўшсакми, дедик. У ёқда ишлаш қийин кечяпти.

– Қисқартириш керак бўлса, ёпиб қўя қолинглар. Ўзингиз ишлаб турибсиз-ку?!

– Кейин умуман очиб бўлмайди, ака...

– Синглимга-ку, жонимни бераман, бироқ бу ёқда ўзимни аҳволим чатоқ.

– Нега чатоқ экан?

– Қарзларимни ундира олмаяпман. Бунинг устига охириги олиб келган виномиз айниган экан. Бир-икки киши ичиб касал ҳам бўлди. Савдо юришмаяпти.

– Янгисидан келтириб, аралаштириб сотамиз. Бу ёғини менга қўйиб беринг.

– Боровдим. Омборни муҳраб кетишипти. Товар чиқаришмаяпти.

– Сафар ака, шунча қилган яхшилигимга жавобми бу?! Лойхандақдан чиқариб фалончи бой қилган ким? Нега Шуҳрат акани ёки Салимни танламадим? Сизга ишонгандим, сиз эса...

– Ҳа, куёв, мана, энди очилдингиз. Олинг, шу дўкон керак бўлса, мана олинг! Менга миннатли ошнинг кераги йўқ. Бундан кўра, ўша лойхандақда меҳнат қилиб топган пулим минг марта афзал эди. Айтинг-чи, мен дўкон очиб нима орттирдим: уйми, машинами? Ё тўй қилдимми? Ўзларинг едиларинг-ку топганларимни?!

Ўша куни куёв ёмон кайфият билан кетди.

* * *

Ҳаётнинг ҳам ўзига яраша муаммолари бор экан. Баъзан оддийгина қувончни, озгина давлатни уддалай олмайсан. Гоҳида омадсизлик устига-устак келаверади. Яхшилик қиламан деган ҳаракатингни айримлар бошқача тушунади. Ўзинг ўзингдай яшай олмас экансан.

Сафарнинг боши қотиб қолди. Дардини ёрадиган дурустроқ одами ҳам йўқ. Бир ҳафтадан бери тушида онасини кўради. Дарду ҳасратини хаёлан ўша мунис дардкаши руҳига айтади. Ҳар сафар онасини ўйлаганда ёнида турибди-ю, “Меҳрли, оқибатли бўл» деяётгандек туйилаверади.

– Эҳ, онажон, онажон, – деди ўзига-ўзи. – Сизнинг айтганларингиз бизнинг замонга тўғри келмаяпти. Сиз айтгандек бўлмаяпти, Шуҳрат акамнинг иши ҳеч ғиримаяпти. Салим ҳам сиз ўтгандан кейин йўлини йўқотиб қўйди. Сиз оқ фотиҳа бериб очган ўша дўкон бугун бошимга бало бўлиб турибди. Йўқ, онажон, мен пул топсамда, виждонимни, иймонимни сотмадим. Бировнинг ҳақини емадим. Оқ сутингизни оқлаяпман. Аммо қийналиб кетдим, онажон...

Сафар эрталаб ишқилиб куёви тушмагур бирор балони бошламаган бўлсин-да, деган хавотир билан Булунғурга жўнади. Аввал синглисининг уйига борди. Дарвозадан кирса, ҳовлида яп-янги «Жигули» турибди.

– Эҳ-а, муборак бўлсин тойча!

– Ассалому алайкум, келинг, ака. Опам, акамлар, янгамлар яхшими?

Сафар синглиси билан сўрашиб бўлгач муддаога ўтди:

– Менга қара, Мусаллам, ўзингни тушунмаганга солма. Ҳаммасидан хабарим бор. Нималар бўлаяпти ўзи? Ҳасаннинг мақсади нима?

– Акажон, нима қилай, мен бир муштипар аёл бўлсам. Атрофимда суянадиган, дардлашадиганим йўқ. Паспортимни олиб, менинг номимга корхонанинг фирма дўконини очганди. Ўлай агар, ҳеч нарса кўрганим йўқ. Нима

олган, нима сотган бўлса, ўзи билади. Мен фақат юк ҳужжатлари ва ҳисоботларга қўл қўйганман. Ўн беш-йигирма кундан бери уч-тўрт киши кечқурун келиб оқшоми билан маслаҳат қилишади. Катта камодади борга ўхшайди.

Сафар тўғри вино корхонасига борди. Мутасаддиларни топиб, аҳволини тушунтирди. Омбор мудир:

– Вино айниган бўлиши мумкин. Лекин сиз уни қабул қилгансиз, эътироз билдирмагансиз. Мен ҳозир сизга маҳсулот бера олмайман, – деди.

– Нега, пулларни ўз вақтида топшириб турибман-ку?!

– Ўзингизни билмасликка олманг, оғайни. Синглингизнинг дўкони билан сизники қўшилган. Марҳамат, юридик ҳужжатлари бор. Қарзларингиз анчагина. Уни тўламагунча келиб юрманг. Айтгандай, эрта-индин ре-визия бориши мумкин. Тайёргарлик кўриб қўйинг.

Э-ҳа, гап бу ёқда денг, ҳаммаси ҳали олдинда, шекилли. Бу муттаҳам, товламачи куёв қилғилиқлари мени турмага обориб тиқади, шекилли. Ҳали ҳамма камомадни гарданимга тушса-я, хаёлидан ўтказди у. Сафар бунақа ҳаракатлар оқибати нима билан тугашини яхши биларди. Иш терговга ўтса, тамом, арқонини узун ташлаб, ҳолингни ҳам, молингни ҳам суғуриб олишади. Шу сабабли юрагига ғулғула тушди. Овора бўлса-да, куёвини излаб топди. Қайинакасининг авзойини кўргач, у каловланишдан нарига ўтмади.

– Ака, бунча жаҳл қилаверманг, ҳаммасига ўзим кўндаланг бўламан. Ревизорлар билан ўзим гаплашаман.

– Ўзим-ўзим, деб кўкракка уриб, чўнтагимни пуч ёнғоққа тўлдирасиз. Укам билан уриштириб қўйганингиз етмагандек, мени турмага тиқмоқчи бўлдингизми?

– Сафар ака, бундай бўлишини ким билибди дейсиз?

– Уйга тойча опқўйгунча ҳисоб-китобни ўргансангиз бўлмасиди? Айтиб қўяй, бировнинг насибаси бировга буюрмайди.

– Мен ўзимни эмас, синглингиз, жиянларингизни ўйлаб қилганман бу ишни.

– Майли, бўлар иш бўлди. Аммо билиб қўйинг, агар ишим терговга ошса, каттаконларинг билан қўшиб ҳаммангизнинг кирдикорларингизни фош қиламан. Сизнинг қилмишингиз учун мен ҳам, синглим ҳам жавоб бермаймиз! Икки қулоғингиз билан эшитиб қўйинг!

Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг иложи бор, дейишади. Бироқ Сафар ҳар қанча ўйламасин, муаммонинг ечимини топа олмади. Иродаси сустлигини ўшанда сезди. Ўзича нима фикр қилмасин, лўттибоз куёвининг мак-корона башараси, мунис сингисининг ёшли кўзлари, энг даҳшатлиси, қамоқхонанинг панжараси кўз олдидан кетмади.

Ревизор текшириб ҳам ўтирмади. Чамаси ҳисоб-китоб куёвнинг ҳисобларидан кейин аниқ бўлган. Фақат Сафарга дангалини айтди.

– Ростини айтсам, жуда кўп одам сиз ҳақингизда яхши фикрлар билдирди. Кеча маҳалла оқсоқоли «Шу йигитга жабр қилманг», деб илтимос қилди. Мен ҳам катталарнинг кўрсатмасини бажараяпман, ака. Икки дўкон қўшилгандан кейинги қарзларингиз анчагина. Уни тўламасликнинг иложи йўқ. Майли, битта одамгарчилик қиламан. Оғайниларингиз билан маслаҳатлашиб кўринг. Икки-уч кун ичида пулни жойига қайтариб қўймасангиз, ишни терговга оширишга мажбур бўламан.

Кеч тушганда жони ачийдиган қавмлар йиғилишди. Униси у деди, буниси бу деди. Аммо ҳеч ким мен бунча пул бериб тураман демади.

Масала ижобий ечим топмагач маҳалла оқсоқоли эртасига Неъмат ака деган тадбиркорни бошлаб келди.

– Энди, Сафаржон, гап бундай. Кўрдим бирорта оғайнингдан гап чиқмади. Неъматжонга илтимос қилдим. Ҳовлингни олган қарзингни бергач, қайтариб олиш шарт билан сотасан. Шу билан бу муаммодан қутиласан. Бош омон бўлса, яна оёққа туриб олгач, озгина фоизи билан қарзни тўлайсан, ҳарқалай, уйинг ўзингга қолади.

Эр-хотин маслаҳат қилишди. Лекин улар учун бошқа йўл йўқ эди. Ноилож нотариусга бориб, уйни Неъмат

акага сотишди. Уч йилда пулни фоизи билан қайтариб, ҳовлини яна ўзларига расмийлаштиришга келишиб олишди. Бундай қараганда масала осонгина ҳал бўлгандек эди. Аммо эр-хотиннинг кўнглига чироқ ёқса ёришмайди. Ҳайтовур болалар мактабга овунишди. Улар эса ичидаги дарду ҳасратини бир-биридан яшириб юраверишди. Ишлай деса иш йўқ. Сафар аввалига боққа овунгандек бўлди. Бироқ ўзининг мардикор пули, онасининг нафақа пулига сотиб олган ўз ватани, ҳовлиси бегона, миннатли туюлаверди. Марзиянинг кундан-кунга чўкиб бораётгани юрагини эзиб юборди. Бўлиб ўтган ҳамма воқеаларда ўзини айбдор деб ҳис қилаверди.

Аслида бундай омонат турмуш қачон барҳам топишини билмаса-да, Сафар унга кўника бошлаганди. Фисқу фасодчилар ҳам тинчиб қолишди. Кўпчилик Сафарнинг аҳволига ачина бошлади.

Сафар тақдирга тан берди. Тўй-маъракаларга чиқа бошлади. Рост-да, маҳалла оқсоқоли айтганидек, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаган бўлса, кимдан, нега уялиши керак? Оғзига кучи етмаганлар укаси Салимнинг бебурдлигини билгандан сўнг давраларда бу ҳақда гапирмайдиган бўлишди. Сафар эски шерикларини топиб, яна мардикорчилик қилишга аҳд қилди.

Надоматлар бўлсинким, шафқатсиз тақдир яна бир бор эр йигитдан мурувватини дариф тутди. Кунлардан бир кун Неъмат аканинг ташрифи эр-хотин суяниб турган ягона устуннинг қоқ белига болта урди. У одам лафзида тура олмади.

– Энди, ука, бу ишни оқсоқолнинг ҳурмати учун қилгандим. Тижоратим юришмаяпти. Ҳовлини сотмасам бўлмайди, – дея эшик қоқиб келди.

Тамом! Эр-хотин қувончу ташвишларининг тилсиз, лекин садоқатли гувоҳи – уй-жойдан мосуво бўлди. Энди уларнинг қишлоқда қолиб яшашлари оғир эди.

– Самарқандга кетамиз, хотин. Кечаю кундуз ишлаб бўлса-да, болаларни ўкситмай ўстирсак бўлгани. Шукур, қўл-оёғимиз бут, – деди Сафар.

Бутун Оқтепа йиғилди ўша кун. Уларнинг ҳаётидан бутунлай беҳабар кимсалар ҳам йиғлаб-йиғлаб хайрлашдилар. Кимдир ун, кимдир идиш-товоқ ёки егулик ул-бул ҳадя қилди. Хосият холанинг ўртанчи ўғлининг қишлоқдаги ҳаёти шу тарзда интиҳосига етди...

* * *

Даштда жойлашганига қарамай, Оқтепа баҳорда жаннатга ўхшаб кетади. Бу гал ҳам кўклам яхши келди, ҳамма ёқ ям-яшил. Мана, орадан 15 йил ўтган бўлса-да, Оқтепа ўшандай гўзал, ўшандай жозибали. Шўх-шодон, армонли кунларининг гувоҳи бўлган тупроқ кўчалар, яйлов ва боғлар ҳамон ўша-ўша.

Сафар ва оиласи ўша воқеадан кейин бу қишлоққа биринчи марта келиши эди. У машинасини қишлоқ кафт-дек кўриниб турадиган қир тепасига тўхтатди.

Сафар шу ерда туриб қишлоқни кузатаркан “Қизиқ, ҳовлимиз туриптимикан ёки бузиб юборишганмикин? Дўкон-чи? Эҳтимол, уни «Сафардўкон» деб аташаётгандир?” ҳаёлидан ўтказди. Шундан сўнг у машинада ўтирган хотинига:

– Марзия, тушинглар, лолаларни қара, болалар бир яйрашсин. Мен Илонбулоқдан чашма суви олиб келаман. Мана бу чучмоманинг чиройини қара. Эсингдами, бошқа гул тополмай, қўлингга икки дона чучмома тутқазиб кетгандим, – деди.

– Эртага қайнота бўламан деган одамнинг гапини қаранг?! Болалардан уялмайсизми? – деди Марзия.

– Ғофур ўғлим, сен аянг билан опаларингни олиб, Шуҳрат амакингникига бор. Машинадаги мрамар тошларни ўша ерга туширинглар. Қабристон яқин, мен пиёда ўтиб, жойларини чамалаб келаман.

Қабристон Оқтепанинг кунчиқар томонида – Дўлтепанинг устида. Сафарнинг ота-онаси шу ерга қўйилган. Сафар ота-онасининг қабрини зиёрат қилиб қайтаётганди Неъмат бизнесменнинг иккита ёнма-ён турган қабр тепасида тиловат қилиб турганини кўрди. Кейин били-

шича, Неъмат бизнесменнинг ёлғиз ўғли билан келини экан. Улар кўчада машинани тез ҳайдаб кетаётиб тракторнинг тагига кириб кетган экан...

Сафар йўлида давом этаётганда Жозил тоғани учратиб қолди. Қишлоқда уни ҳамма шунақа дерди, лекин у аслида кимнинг тоғаси эканлигини ҳеч ким билмайди. Тўйларда самовар қайнатиб юрарди. Демак, энди шу ерда кўним топибти-да.

– Ассалому алайкум, Жозил тоға. Эсон-омон юриб-сизми?

– Шукур, тупроқдан ташқаридамиз. Хидир чўпоннинг ўғлига ўхшайсан. Сен ҳалиги... дўкандорми?

– ...

– Ҳа, болам, замон айниб кетди. ماشойихлар «Пулинг кўпайса мозорга бор, пулинг қолмаса – бозорга» дейишган. Қабристондан ҳеч ким хабар олмай қўйди. Йил-ўн икки ой бу ерда мол боқишади. Катта ҳоким уялтиргандан кейин атрофини омонат четан билан ўраб қўйишди. Илгари руҳи бегона бўлмасин, деб узоқда ўлган қамқишлоқларимиз ҳам шу ерга келтириб дафн этишарди. Ҳозир бундай эмас. Айтгандай, ўзинг яхшимисан? Адашмасам, Абдулла қоровулга куёв эдинг-а? Айтишларича, бадавлат бўлиб кетган эмишсан...

– Йўғ-ей, унчалик эмас. Мармар кесадиған цех очганман. Куним ўтиб турибди. Шу ерда бир худойи ҳам қилиб, ота-онам қабрига ёдгорлик ўрнатмоқчи эдим.

У ортга қайтиб, ота-онасининг қабри ёнига борди. Отасининг мозори ўртаси ерга чўкиб кетган, онасиники ҳам шунга ўхшаш. Сафар уялиб кетди. Лолақизғалдоққа тегмай, бегона ўтларни юлган бўлди. «Қарамагандан сўнг эскиради, қулайди, чўкади» деб гапириб ҳам қўйди.

Жозил тоға ўтириб тиловат қилди, Сафарнинг кўнглида нимадир кечаётганини сезиб нари кетди. «Барибир, Хосиятдек олижаноб аёлнинг тарбиясини олган-да» деб қўйди ўзича...

Сафар ота-онасининг қабри тепасида ўтираркан шу кунгача пушти-паноҳлари қабрини бир йўқламаганидан

уялиб ўзини-ўзи койиди ва ўзича ўйга толди: “Қабрларнинг чўкканига фарзандларининг қилмишидан уялиб, армон юкини кўтаролмагани сабабдир. Мен, гарчи бу ишимни оқлаб бўлмаса-да, ўзимни ўнглаб олиш учун, қолаверса, воқеалардан алашим сабаб қишлоқдан четда юрдим, мусофирчиликда тирикчилик ташвишидан ортмадим. Акам, укам ҳам бир хабар олишмапти-да...”

У хароб қабрга узоқ тикилиб турди. Хаёл пардасида волидасининг мунис ва ҳолсиз чеҳраси намоён бўлди. Бошида оқ рўмол, кўзлари негадир юмуқ, лаблари алланарсаларни пичирлаётгандай, лекин Сафар англай олмайди, ютинишга ўхшаган ишораларидан ўзича маъни уққандай бўлди. Бечора, «Ишқилиб, бошинг омон бўлсин» деяпти, шекилли...

«О, онажонгинам! Гуноҳкор фарзандингизни кечиринг. Йўқ-йўқ, сизга эмас, тақдиримга аччиқ қилиб қишлоққа келолмай юрдим. Мендан сўрасангиз, шукур, ҳозир ҳеч кимдан камим йўқ. Сиз айтгандай шаҳарда корхона очиб олдим. Уни сизнинг табаррук номингиз билан атадим. Икки қиз, бир ўғилни олий мактабга киритдим. Марзия ҳам яхши. У худди сизга ўхшайди.

Онажонгинам! Ўша дўкон машмашасидан сўнг ўзимни ўнглаб ололмасам керак деб ўйлагандим. Ҳар эшикка сарғайдим, дуч келган ишни қилдим. Аммо тарбиянгиздан чиқмадим. Меҳр-муҳаббатингиз кўз ўнгимда, айтган гапларингиз ҳамон қулоғим остида жаранглаб туради. Берган ўғитларингиз, фариштадек сиймоингиз мени қўллади, онажон! Чунки сизнинг пок руҳингиз билангина турмушимиз файзли бўлишини тушуниб етдик. Энди ҳар кун келаман, отамнинг ҳам, сизнинг ҳам қабрингизни гулларга буркайман...»

2007 йил, октябрь

МУНДАРИЖА

Муқаддима 3

Қисса

Ҳоким 6

Ҳикоялар

Ўқилмаган ҳукм..... 69

Чорраҳа 98

Кечиккан байрам.....105

Дўкон.....111

Адабий-бадиий нашр

ФАРМОН ТОШЕВ

Ч О Р Р А Ҳ А

ҚИССА ВА ҲИКОЯЛАР

Мухаррир *Д. Мингбоева*
Бадиий муҳаррир *А. Мамасолиев*
Мусахҳих *Н. Сувонов*
Саҳифаловчи *Д. Акрамов*

«MASHKHUR-PRESS NASHRIYOTI»

Нашриёт лицензияси № АИ. 282. 11.01.2016.

100129, Тошкент, Ислоҳ Каримов кўчаси, 16^а-уй.
тел: (+99890) 900-75-77. e-mail: mashkhur-press@mail.ru

Босишга 2017 йил 05 июлда берилди.
Бичими 84x108^{1/32}. Офсет босма. «Cambria» гарнитураси
Шартли босма табағи 6,75. Адади 2000 нусха.

«MASHHUR PRESS NASHRIYOTI» МЧЖ
матбаа бўлимида офсет усулида босилди.